

ІНАВАЦЫЙНЫЯ МЕТОДЫКІ Ў БЕЛАРУСКАЙ ШКОЛЕ

ЗБОРНІК АРТЫКУЛАЎ
НАСТАЎНІКАЎ

Мінск
2006

УДК 371.14.001.76(072)
ББК 74.204
I65

I 65 Інавацыйныя методыкі ў беларускай школе. Зборнік артыкулаў настаўнікаў. – Мн.: ГГА «Цэнтар Супольнасць», 2006. – 144 с.

УДК 371.14.001.76(072)
ББК 74.204

Змест

Некалькі словаў пра праграму «Настаўнік. Школа. Грамадства»	4
А. Жук, М. Жук Магчымасці прыстасавання актыўных метадаў навучання да стандартных умоваў адукацыі	7
С. Саўко Навучальны гурток як спосаб падтрымкі педагогаў, якія выкарыстоўваюць метады актыўнага навучання	16
В. Быстрык Спалучэнне актыўных метадаў навучання з тэставай сістэмай ацэнкі ведаў на прыкладзе выкладання англійскай мовы	31
Г. Дрокіна Педагагічная майстэрня	42
Т. Лабанава «Чалавек. Грамадства. Дзяржава». Распрацоўкі ўрокаў	47
М. Булавацкі Навучанне матэматыцы буйнымі блокамi. На прыкладзе тэмы «Прагрэсіі»	73
Т. Мацкевіч Інавацыйныя тэхналогіі і беларуская рэчаіснасць. З досведу выкладання курса фізікі ў Беларускам гуманітарным ліцэі імя Я. Коласа	98
Т. Барткевіч Актыўныя метады ў выкладанні беларускай мовы і пазакласнай дзейнасці	107
М. Жуковіч Тэхналогія педагагічных майстэрняў. Майстэрня паводле аповесці Ул. Караткевіча «Сівая легенда» ў 9 класе. Урок пазакласнага чытання	123
Ю. Сянкевіч Школьны музычны клуб «Наша музыка». З досведу Аляхновіцкай сярэдняй школы	137
Ж. Сяргеева Актыўнае навучанне – шлях пашырэння свядомасці настаўніка і вучня	144

НЕКАЛЬКІ СЛОВАЎ ПРА ПРАГРАМУ «НАСТАЎНІК. ШКОЛА. ГРАМАДСТВА»

Мэта праграмы «Настаўнік. Школа. Грамадства» вельмі простая: зрабіць беларускую адукацыю сучаснай, прэстыжнай, канкурэнтназдольнай.

Сучаснасць школы немагчыма ўявіць без прагрэсіўных методак, дэмакратычных адносінаў і еўрапейскай арыентацыі.

Праца ў межах праграмы пачалася ў 1999 годзе з вывятлення патрэбаў педагогаў, якія бесперапынна імкнуліся да ўдасканалення сваёй прафесійнай дзейнасці, ўдзельнічалі ў грамадскай працы: вялі гурткі, рыхтаваліся да конкурсаў, працавалі з калегамі і бацькамі, выдавалі школьныя газеты і бюлетэні, выступалі з адукацыйнымі, экалагічнымі, сацыяльнымі ініцыятывамі. Выявіліся патрэбы ў інфармацыйнай і метадычнай падтрымцы іхных дзеянняў. Так узнікла праграма «Настаўнік. Школа. Грамадства», – праграма метадычнай і грамадзянскай адукацыі настаўнікаў.

Шэраг грамадскіх арганізацыяў адукацыйнага кірунку, сярод якіх «Цэнтар Супольнасць», «Таварыства беларускай школы», «Таварыства беларускай мовы», «Новая Касталія», «Зваротная сувязь», «Чазенія» ды інш., пачалі арганізоўваць розныя адукацыйныя мерапрыемствы для педагогаў (семінары, замежныя стажыроўкі, міжнародныя канферэнцыі і абмен досведам), сталі дапамагаць у стварэнні настаўніцкіх клубаў, праводзіць педагогічныя майстэрні і інш. Падчас гэтых мерапрыемстваў настаўнікі авалодвалі рознымі сучаснымі адукацыйнымі тэхналогіямі і метадыкамі, якія базуюцца на дэмакратычных каштоўнасцях, атрымлівалі грамадзянскія веды і кампетэнцыі, што падвышала іх матывацыю да выкарыстання гэтых метадак і, нарэшце, яны бачылі прыклады актыўнай жыццё-

вай пазіцыі калегаў, набіраліся адзін ад аднаго аптымізму.

За 7 год існавання ўдзельнікамі праграмы «Настаўнік. Школа. Грамадства» сталі каля 2000 настаўнікаў. Некалькі сотняў настаўнікаў здолелі наведаць замежныя краіны, пазнаёміцца з сістэмамі адукацыі, метадамі навучання, абмяняцца досведам з калегамі. Важным здабыткам праграмы можна лічыць рэальна створаную кааліцыю грамадскіх арганізацыяў, у якую ўваходзяць нефармальныя настаўніцкія асяродкі, настаўніцкія клубы, асобныя школы і навучальныя ўстановы, дзе кіраўніцтва зацікаўлена ў паляпшэнні становішча ў сістэме адукацыі і грамадстве, асобныя прадстаўнікі дзяржаўных адукацыйных чыноўнікаў усіх узроўняў, навукоўцы і выкладчыкі педагогічных ВНУ. Гэтая створаная сетка рэальна працуе, абменьваецца інфармацыяй, дапамагае сваім асобным сябрам. Агульнымі намаганнямі настаўнікаў-наватараў быў створаны сайт Nastaunik.info – своеасаблівае перанясенне ў інтэрнэтакую прастору адукацыйнага досведу праграмы, які назапасілі за 7 год яе існавання педагогі з усіх рэгіёнаў краіны.

Сучасныя адукацыйныя тэхналогіі, якімі авалодваюць удзельнікі праграмы, прадугледжваюць навучанне перш за ўсё грамадзянскім кампетэнцыям, дазваляюць выхаваць новае пакаленне на дэмакратычных каштоўнасцях. Яны дазваляюць выхаваць асобу не толькі адукаваную, але і самастойную, адказную, здольную прымаць рашэнні, развязаць праблемы, працаваць у камандзе, супрацоўнічаць з іншадумцамі.

Аўтарытарызм і дыктатура не могуць доўга існаваць у цэнтры дэмакратычнай Еўропы. Праграма «Настаўнік. Школа. Грамадства» дапамагае настаўнікам усвядоміць сваю місію: ужо зараз клапаціцца пра выхаванне грамадзян для незалежнай дэмакратычнай Беларусі, інтэграванай у агульнаеўрапейскую культурную, эканамічную і аду-

кацыйную прастору.

Гэты зборнік складаецца з артыкулаў беларускіх настаўнікаў – ўдзельнікаў праграмы «Настаўнік. Школа. Грамадства», якія асвоілі і пачалі карыстацца актыўнымі метадамі навучання, адаптавалі гэтыя метады да беларускай рэчаіснасці і атрымалі добрыя вынікі. Ён будзе карысны ўсім тым, хто зацікаўлены ў паляпшэнні адукацыі ў краіне. Распрацоўкі заняткаў, прыведзеныя ў артыкулах, можна выкарыстаць у навучальнай і пазакласнай працы.

***Алена Кулаева, Тамара Мацкевіч,
каардынатары праграмы
«Настаўнік. Школа. Грамадства»***

***Алег Жук,
настаўнік СШ № 7 г. Баранавічы
Марына Жук,
настаўніца СШ № 18 г. Баранавічы***

МАГЧЫМАСЦІ ПРЫСТАСАВАННЯ АКТЫЎНЫХ МЕТАДАЎ НАВУЧАННЯ DA СТАНДАРТНЫХ УМОВАЎ АДУКАЦЫІ

Ва ўсе часы адукацыя з’яўлялася неабходнасцю не толькі развіцця, але і існавання цывілізацыі. Любое грамадства існуе дзякуючы зносінам, абмену інфармацыяй, перадачы інфармацыі па ланцугу ад старэйшых пакаленняў да маладзейшых. Гэта дае магчымасць цывілізацыі развівацца, захоўваючы такім чынам сваё існаванне. Цывілізацыя без далейшага развіцця прыходзіць у стан стагнацыі і рана ці позна дэградуе ці проста знікае. Гэта аб’ектыўны працэс, які неаднаразова даказаны гісторыяй, і таму кожная краіна, любая грамадская ячэйка ў тым ці іншым выглядзе зацікаўленая ў адукацыі сваіх суб’ектаў і займаецца гэтым у той ці іншай ступені.

Спакон веку пад адукацыяй разумелася перадача навываў, спосабаў, метадаў і ведаў, неабходных асобнаму індывіду дзеля ўладкавання ўласнага жыцця, развіцця светапогляду, павышэння ўзроўню гуманнасці, вынікам чаго з’яўляецца паляпшэнне жыццёвых умоваў у краіне. На самой справе, напрыклад, каб злавіць рыбіну, чалавек павінен умець зрабіць вудзіла, прычапіць кручок, начапіць на яго чарвяка, закінуць вуду і чакаць, пакуль пачне брацца. Кожнае пакаленне можа выдумляць гэту працэдуру нанова, кожны раз эксперыментавать, якая прынада падыходзіць для рыбы. Зразумела, што на гэтакія вынаходніцтвы пакаленне будзе траціць увесь свой адукацыйны рэсурс, і не будзе ніякага руху наперад. Іншы варыянт, калі бацька пе-

радасць свае веды сыну: дзеля якой мэты рабіць вуду, як яе рабіць і куды ісці, каб злавіць рыбу. Чалавецтва можа развівацца, выкарыстоўваючы толькі другі варыянт, – гэта аксіёма. Але і другі варыянт можа быць здзейснены парознаму.

Выкарыстанне залежыць ад таго, якія мэты закладваюцца ў адукацыю, і якія вынікі вы хочаце атрымаць.

У большасці краінаў мэты адукацыі на макраўзроўні супадаюць, бо кожная дзяржава зацікаўлена ў эканамічным развіцці, навукова-тэхнічным прагрэсе, у фінансавай стабільнасці. Дзеля ўсяго гэтага неабходны высокі ўзровень адукацыі эліты і сярэдні (дастатковы збольшага для арыентацыі ў грамадстве і для выканання простых тэхнічных задач) узровень астатніх прадстаўнікоў грамадства. На падтрымку такой палітыкі накіравана прагматыцкая адукацыя. Асноўны яе пастулат палягае ў тым, што пераважная большасць людзей замест сур’ёзнай інтэлектуальнай зацікаўленасці мае толькі практычныя схільнасці. Прыкладна такая схема існавала ў Беларусі, калі яна ўваходзіла ў склад СССР. Як бачым, у гэтай простае схеме, якая толькі ў пэўнай ступені спрыяе навукова-тэхнічнаму прагрэсу, адсутнічае важнае звяно, што забяспечвае паспяховае развіццё эканомікі, стабільнасць фінансаў, паскарэнне навукова-тэхнічнага прагрэсу. Гэтае звяно – прадпрымальніцтва, якое ў развітых краінах складае большую частку сярэдняга класу.

Пасля распаду СССР і ліквідацыі камуністычнай сістэмы маладым краінам давялося будаваць сваю эканоміку, дзеля чаго спатрэбілася развіваць прадпрымальніцтва. Узнікла неабходнасць у вялікай колькасці людзей, якія па сваіх прыродных дадзеных – могуць, па сваіх інтэлектуальных здольнасцях – умеюць, па сваёй адукацыі – ведаюць, як рухаць прагрэс.

Такім чынам, цяпер краіна павінна быць не толькі зацікаўлена ў высокаадукаванай эліце, але і ў адукаваным, камунікабельным, гуманітарна кіраваным сярэднім класе. Акрамя чыста прагматычных мэтаў грамадства павінна мець зацікаўленасць у большай гуманітарызацыі.

Але ўнутры краіны ёсць розныя суб’екты суіснавання з рознымі зацікаўленасцямі. У залежнасці ад іх у гэтых групах і ўласныя мэты адукацыі. Вызначым гэтыя асноўныя групы:

- Дзяржава як механізм кіравання.
- Грамадства як механізм самакіравання.
- Суб’екты адукацыі (вучні і іх бацькі).

Гэтыя групы, на наш погляд, маюць розныя мэты і зацікаўленасці.

Дзяржава зацікаўлена ў выхаванні законапаслухмяных спецыялістаў у галіне гаспадаркі, культуры, навукі і г. д. Прычым у большай ступені ўхіл робіцца на падпарадкаванасць уладзе. Напрыклад, недэмакратычныя парадкі ў школе памнажаюць армію «вінцікаў». Вучні рэальна не маюць ніякага ўплыву на ўнутрышкольнае жыццё, яны абавязаныя выконваць загады настаўнікаў, а тыя, у сваю чаргу, з’яўляюцца выканаўцамі загадаў «зверху». І, каб не псаваць адносіны з настаўнікам, класным кіраўніком ці дырэктарам школы, вучань падпарадкоўваецца і, да прыкладу, запісваецца пад націскам у якую-небудзь арганізацыю, як ад яго патрабуюць. Так паступова паралізуецца воля чалавека, расце перакананне, што загаданае «зверху», нават самае незразумелае, пераадолець немагчыма. Так вучань прыходзіць у дарослае жыццё з сіндромам пасіўнасці і, безумоўна, *прыніжанасці*.

Малаадукаваныя, слаба адукаваныя гуманітарна, неактыўныя ў жыццёвай пазіцыі, з нешырокім кругаглядам, з павярхоўнымі прававымі ведамі грамадзяне выгадныя аў-

тарытарнай дзяржаве, таму што імі лёгка кіраваць, яны няздатныя да змагання за свае інтарэсы, нават за такія, як падвышэнне зарплаты ці скарачэнне працоўнага дня. Што і выкарыстоўваюць пэўныя сілы, як у эканамічным, так і палітычным плане.

Грамадства павінна быць зацікаўленым у адукацыі, якая стварае актыўных, з дастаткова шырокімі ведамі ў розных галінах, камунікабельных грамадзянаў. Бо толькі такія могуць, па-першае, забяспечыць сябе і сваю сям'ю ўсім неабходным для нармальнага жыцця, а не проста існавання. Па-другое, значную частку сваіх здабыткаў яны праз падаткі аддадуць сваёй дзяржаве. Толькі актыўныя людзі могуць праявіць ініцыятыву, узяць на сябе адказнасць за нейкае дзеянне, рашэнне, а калі да актыўнасці дадаць трывалую, шырокую адукацыю, у тым ліку і гуманітарную, то гэта аўтаматычна вядзе да прагрэсу, як мінімум – у эканоміцы. І гэта тычыцца нават недэмакратычнага грамадства, як, да прыкладу, піначэтаўскага Чылі. Адзінае выключэнне – краіны, дзе пануе камуністычная дыктатура, якая прывучае ненавідзець багацейшых, разумнейшых, прадпрыемальных, – але ўсё гэта вядзе да гібелі рэжыму.

Разгледзім, як паводзілі б сябе ў нашым прыкладзе з вудой два чалавекі: адзін выхаваны на прынцыпах, у якіх зацікаўлена недэмакратычная ўлада, г.з. на прынцыпах «вінціка», другі – на тых інтарэсах, у якіх зацікаўлена грамадства. Першаму сказалі: «Вось вуда, вось чарвяк, лаві рыбу ў гэтым месцы. Чым больш зловіш, тым больш атрымаеш манет». Другому сказалі тое самае, але ён сам зрабіў яшчэ некалькі вудаў, накапаў шмат чарвякоў, і закінуў вуды ў розных месцах. Першы злавіў адну рыбіну, і атрымаў адну манету, а другі – шмат рыбы. Такім чынам мы бачым, што ініцыятыўныя грамадзяне нясуць карысць усёй краіне, а не толькі сабе, таму ў іх зацікаўлена грамадства.

З гэтага самага прыкладу мы бачым, што ў першую чаргу акутыўны чалавек нясе карысць сабе. Таму трэцяя група – суб'екты навучання, зацікаўленыя ў адукацыі, якая дае магчымасць стаць актыўным, камунікабельным, прадпрыемальным чалавекам. З гэтай прычыны самі вучні патрабуюць ад адукацыі і глыбокіх ведаў, і ўмення здабываць гэтыя веды, а іх бацькі ў дадатак зацікаўленыя ва «ўваходзе» дзяцей у жыццё, прычым пры захаванні добрага здароўя.

У дэмакратычных краінах гэтыя тры зацікаўленні ў мэтах навучання канкуруюць і ўраўнаважваюць адзін аднаго. Пры штучным узмацненні аднаго кірунку аўтаматычна ўзманяецца іншы. Да прыкладу, калі школьнае навучанне не дае дастатковай адукацыі, то гэта кампенсуецца рэпетытарствам, прыватным навучаннем і ўзрастаннем кошту на яго. Такім чынам, усе тры з'явы існуюць у грамадстве, і сістэма адукацыі павінна ўлічваць іх дзеля існавання і збалансаванасці самой сістэмы.

Для гэтых мэтаў розныя суб'екты адукацыі замаўляюць розныя метады. Метады можна падзяліць на два кірункі:

- актыўныя (нетрадыцыйнае навучанне),
- традыцыйнае навучанне.

Дзеля стварэння паслухмянай, падпарадкаванай, несамайстайнай у шырокім сэнсе слова, здольнай у асноўным толькі да выкананняў загадаў асобы пасуюць традыцыйныя метады навучання. Калі ж на мэце ставіць выхаванне актыўнай, самастойнай у прыняцці рашэнняў, здольнай як да кампрамісаў, так і да адстойвання сваёй думкі асобы, то для гэтага лепш пасуюць *актыўныя метады навучання*.

Традыцыйнае навучанне дае добрыя вынікі ў набыцці энцыклапедычных ведаў, выпрацоўцы алгарытмаў для развязання стандартных задачаў. А актыўнае навучанне дае

добрыя вынікі ў навучанні пошукаў гэтых ведаў і алгарытмаў, вучыць свабоднаму мысленню, мастацтву зносінаў, кампраміснасці, уменню несці адказнасць за прынятыя рашэнні.

У невялікай ступені актыўнае навучанне выкарыстоўваецца і ў традыцыйнай школе, але ў такім малым аб'ёме, эпизадычна, што пра тое і гаварыць не варта.

Параўнаем метады навучання паводле табліцы А. Вярбіцкага «Псіхолога-педагагічныя асновы адукацыі дарослых: кантэкстны падыход».

Класічная парадыгма	Новая парадыгма
Веды з мінулага («школа памяці»).	Веды з будучыні («школа мыслення»).
Адукацыя – перадача вучню вядомых узораў ведаў, уменняў, навыкаў.	Адукацыя – стварэнне чалавекам узору свету ў адпаведнасці са сваёй прадметнай, сацыяльнай і духоўнай культурай.
Вучань – аб'ект педагагічнага ўздзеяння. Яго вучаць.	Вучань – суб'ект пазнавальнай дзейнасці. Ён вучыцца.
Суб'ект-аб'ектныя зносіны педагога і навучэнца. Аднабакавая камунікацыя.	Суб'ект-суб'ектныя зносіны педагога і навучэнца. Двухбакавая камунікацыя.
Зваротная рэпрадуктыўная дзейнасць навучэнца.	Актыўная творчая дзейнасць навучэнца.

Як паказвае досвед, беларускія настаўнікі ўсё часцей спалучаюць розныя метадыкі. Навыкі, набытыя метадам традыцыйнага навучання, даюць магчымасць вучням ляг-

чэй засвоіць, зразумець і выкарыстаць тыя рэчы, якія іншым шляхам, як традыцыйнай «зуброжкай» не возьмеш. Напрыклад, правілы арфаграфіі.

У наш час існуюць супярэчнасці паміж праграмамі, паводле якіх праводзяцца заняткі, і іспытамі, якія патрабуюць зусім іншага ўзроўню ведаў, напрыклад – цэнтралізаванае тэставанне па беларускай мове. Вучань старэйшых класаў павінен авалодаць вялікім аб'ёмам ведаў, пры гэтым колькасць гадзінаў па мове ў 10-11 класах агульнаадукацыйнай школы роўная адной гадзіне на тыдзень. За гэты час настаўнік павінен загрузіць у вучня ўвесь моўны курс, прычым многія веды не паўтараюцца. Вядома, вучням прапануюць курсы на выбар – дзеля павелічэння колькасці гадзінаў, якія не ўнесены ў сетку раскладу. Акрамя таго, настаўнік не можа спланаваць працу так, каб гэтыя гадзіны ўключалі тэмы, што не выкладаліся на ўроках, бо курсы на выбар наведвае малая колькасць вучняў.

Настаўнікі вельмі рэдка выкарыстоўваюць актыўныя метады ў перагружаных рознымі прадметамі старэйшых класах, больш часу скіроўваюць на механічнае запамінанне матэрыялу, каб вучні маглі паспяхова здаць тэставанне. Але традыцыйныя метадыкі не могуць забяспечыць поўнай падрыхтоўкі нават да тэставання, таму што ў тэстах шмат заданняў, якія патрабуюць логікі, рознабаковых падыходаў, умення выбіраць і проста прымаць рашэнне.

І яшчэ: традыцыйнае навучанне, у адрозненні ад актыўнага, не рыхтуе вучня да адпаведных *наводзінаў у грамадстве*. Як вядома, актыўная сістэма навучання, росквіт якой прыйшоўся на 20-30 гады XX стагоддзя, перакуліла Амерыку. Яна цалкам «змяніла школьную атмасферу, зрабіла яе свабоднай, рухомай, сканцэнтравала ўвагу настаўнікаў на вучнях і іх інтарэсах». Скончыўшы такую школу, дзеці былі камунікабельнымі і ініцыятыўнымі, падрыхтаванымі

да жыцця. Дзякуючы гэтай сістэме мы бачым сёння Амерыку такой, якая яна ёсць.

Аднак ужо ў канцы 30-х гадоў XX ст. стала заўважна зніжэнне ўзроўню адукацыі, за што бацьку прагматычнага, актыўнага навучання Джона Д'юі моцна крытыкавалі. Таму, на наш погляд, найлепшым варыянтам была б адаптацыя абодвух метадаў навучання адзін да аднаго і іх спалучэнне, да чаго ў свой час прыйшла Амерыка і Еўропа.

У кароткатэрміновым плане развязанне вышэй пералічаных праблемаў палягае ў максімальным задавальненні неафіцыйных суб'ектаў (вучняў і бацькоў) пры абавязковым выкананні вучэбных стандартаў афіцыйных суб'ектаў і поўнай перавазе патрабаванняў грамадства і дэмакратыі ў выхаваўчай дзейнасці. Гэта можа выяўляцца ў максімальным выкарыстанні актыўных метадаў навучання ў любых класах і на любых прадметах.

У кожным прадмеце, асабліва гуманітарным, заўсёды ёсць тэмы, якія не патрабуюць назапашвання пэўнай колькасці ведаў або «зуброжкі» нейкіх алгарытмаў. Вось на такіх тэмах і трэба карыстацца актыўнымі метадамі.

Калі разглядаць курс фізікі, то, напрыклад, у 9 класе можна метадам дыскусіі, працай у групах, метадам мазгавога штурму, і г. д. вывучаць тэму захавання і ператварэння энергіі, рэактыўны рух, працяканне вадкасці па трубах. У 10 класе – распаўсюджванне ваганняў, у 11 класе – некаторыя тэмы з оптыкі, другі пачатак тэрмадынамікі. У 7-8 класах такіх тэмаў больш. Трэба адзначыць, што такая абавязковая ў фізіцы рэч, як лабараторная праца, з'яўляецца актыўным метадам навучання.

Аднак карысць ад выкладання актыўнымі метадамі асобных тэмаў невялікая, таму што няма сістэмнасці ў самастойнай працы. На асобных выпадковых занятках нельга выхаваць у вучняў камунікабельнасць, ініцыятыўнасць і інш.

Таму, каб выпусціць са школы падрыхтаваных да жыцця, дэмакратычных, незакамплексаных, самастойных людзей, трэба змяніць сістэму адукацыі сярэдняй школы і перайсці на еўрапейскую, сэнс якой у тым, што пачатковая школа і сярэдняе звяно (гімназія) пераважна карыстаюцца актыўнымі метадыкамі. Праграмы прадметаў гнуткія, утрымліваюць веды, патрэбныя для штодзённага жыцця. У школу дзеці ходзяць не за наборам паглыбленых ведаў пра ўсё. На гэтым этапе галоўным з'яўляецца не адзнака, а сам працэс навучання – назапашванне навыкаў, якія садзейнічаюць прыстасаванню да жыцця. У старэйшых класах навучанне можа ісці традыцыйнымі, камбінаванымі або лекцыйнымі метадамі. Такая сістэма дае магчымасць рознабаковаму развіццю вучняў, атрымання патрэбнага аб'ёму ведаў, якія дазваляць працягнуць вучобу ў ВНУ.

З гэтага вынікае, што ўвядзенне і больш шырокае і сістэматычнае выкарыстанне актыўных метадаў навучання залежыць не столькі ад настаўніка, а ад правядзення рэформы адукацыі з боку Міністэрства, рэформы рэальнай, каб была ахопленая ўся сістэма адукацыі, пачынаючы ад кардынальнай змены праграмаў і заканчваючы зменай у фінансаванні школ. Павінен быць зусім іншы падыход да таго матэрыялу, які мусяць ведаць вучні, павінны быць змененыя крытэры ацэнкі якасці адукацыі, г. зн. патрабаванні да вучняў, а таксама сістэма ўрокаў наогул.

Калі гэтага не адбудзецца, нашай краіне цяжка будзе наблізіцца да еўрапейскіх стандартаў не толькі ў адукацыі, але і ў жыцці.

Літаратура:

1. Малькова З.А. Современная школа США. – М.: Педагогика, 1971.
2. Вербицкий А.А. Психолого-педагогические основы образования взрослых: контекстный подход. – М.: Высшая школа, 1991.

**Саўко Святлана,
педагог-псіхалаг гімназіі г. Белаазёрска**

НАВУЧАЛЬНЫ ГУРТОК ЯК СПОСАБ ПАДТРЫМКИ ПЕДАГОГАЎ, ЯКІЯ ВЫКАРЫСТОЎВАЮЦЬ МЕТАДЫ АКТЫЎНАГА НАВУЧАННЯ

«Но вновь найти смысл в знании необходимо как для учеников, так и для учителей, для которых образование все так же требовательно. А это позволило бы им самим конструировать концептуальную проблематику, которую они будут применять в деле и смогут затронуть каждого обучающегося».

Одетт Бассис.

Сёння настаўнік мае вялікую колькасць розных крыніцаў інфармацыі для прафесійнага і асабістага росту – гэта літаратура, прадметныя часопісы, курсы падвышэння кваліфікацыі, семінары, трэнінгі. Аднак сярод гэтай разнастайнасці найбольш эфектыўнымі, паводле водгукаў шматлікіх маіх калег, ёсць семінары-трэнінгі па актыўных метадах навучання. Колькасць педагогаў, якія прайшлі праз семінары такога кшталту даволі вялікая, яшчэ больш тых, хто штосьці чуў, чытаў і зацікавіўся гэтымі метадамі.

Але, на мой погляд, калі справа даходзіць да практычнага выкарыстання стратэгіі актыўнага навучання, шмат у каго ўзнікаюць праблемы, з якімі самастойна справіцца даволі цяжка. Пра гэта ідзе гаворка і ў кнізе «Навучаем інакш. Стратэгія актыўнага навучання». Аўтары сцвяржаюць: «Педагогі, якія выкарыстоўвалі ў сваёй дзейнасці метады актыўнага навучання, з аднаго боку, фіксуюць, што актыўнае навучанне дазваляе змяніць адукацыйны працэс, рухацца да тых мэтаў, якія з’яўляюцца недасягальнымі пры

традыцыйным навучанні. З іншага боку, яны падкрэсліваюць шэраг праблемаў, вырашэнне якіх патрабуе арганізацыі рознакіраванага руху: працяг тэарэтычнай распрацоўкі ідэі актыўнага навучання; стварэнне нейкай «сервіснай» службы, якая дапамагала б, аптымізавала працэс выкарыстання адпаведных метадаў; намаганні па стварэнні супольнасці, якая падтрымлівае педагогаў у іх інавацыйным руху і стварала ўмовы для з’яўлення ў педагогаў асабістых метадычных і тэарэтычных ідэяў». (3, с. 154)

Акрамя таго, выказваюцца меркаванні, што актыўныя метады патрабуюць надта шмат часу на падрыхтоўку, узнікаюць праблемы з ацэньваннем вучняў, і, самае галоўнае, новая форма працы вымагае асабістых зменаў у свядомасці настаўніка, развіцця навыкаў рэфлексіі і крытычнасці ў стаўленні да сябе – такім чынам, у некаторай ступені можна казаць пра неабходнасць разбурэння стэрэатыпаў, да чаго шмат хто не гатовы.

Таму часта ў педагогаў «апускаюцца рукі», і ўзнікае спакуса вярнуцца на накатаную сцяжынку традыцыйнага навучання. Аднак трэба падкрэсліць, што «актыўнае навучанне не можа быць эпизадным: сёння педагог выкарыстоўвае метады актыўнага навучання, а заўтра зноўку вяртаецца да традыцыйнай сістэмы арганізацый адукацыйнага працэсу. Гэты працэс непарыўны і паступова змяняе ўсю дзейнасць суб’ектаў навучальнага працэсу». (3, с. 21)

Такім чынам, сцвярджаюць таго, што настаўніку, які пачаў выкарыстоўваць актыўныя метады, неабходная падтрымка, відавочнае. Аналіз выказванняў педагогаў на OPEN SPACE семінара «Актыўнае навучанне: ад досведу да будучыні» дазволіў вылучыць некалькі аспектаў гэтай праблемы. Па-першае, неабходная маральная, псіхалагічная падтрымка адзінадумцаў, калег, адміністрацыі навучальнай установы. Па-другое – інфармацыйна-метадычная, бо

літаратуры на гэтую тэматыку ўсё ж не так шмат, акрамя таго неабходныя кансультацыі спецыялістаў, трэнераў. Патрэбна, тэхнічная і матэрыяльная дапамога: перш за ўсё тут маецца на ўвазе магчымасць карыстання кампутарам, камп'ютарнай тэхнікай. Па-чацвёртае – каардынацыйная падтрымка, бо, сапраўды, вельмі цікава даведацца, як атрымліваецца ў іншых, а такая інфармацыя дае глебу для аналізу і параўнання.

Якім чынам ўсё гэта можна ажыццявіць у рамках канкрэтнай адукацыйнай установы? Варыянтаў шмат. Гэта можа быць і метадычнае аб'яднанне прадметнікаў, і творчая група, і настаўніцкі клуб, а таксама навучальны гурток, на якім я хачу спыніцца больш падрабязна.

Навучальны гурток – адзін са спосабаў самаадукацыі дарослых, які вельмі папулярны ў Скандынаўскіх краінах, дзе гісторыя нефармальнай адукацыі налічвае больш за 150 год. Тры чвэрці насельніцтва Швецыі бралі або бяруць удзел у навучальных гуртках, сотні тысячаў маюць досвед іх правядзення, таму можна сказаць, што навучальныя гурткі сталі характэрнай асаблівасцю шведскага ладу жыцця.

«Класічны шведскі навучальны гурток уяўляе сабой невялікую групу людзей, якія сістэматычна сустракаюцца для правядзення сумесных заняткаў па пэўным прадмеце або праблематыцы. У адрозненне ад традыцыйнай, іерархічнай мадэлі, у якой веды распаўсюджваюцца зверху ўніз, навучальны гурток заснаваны на групавой самаадукацыі, на абмене між сябрамі групы асабістым досведам і ведамі. Таму іх называюць не вучнямі, а ўдзельнікамі, адзін з якіх з'яўляецца каардынатарам і адміністратарам. Яго называюць лідэрам гуртка. Пры неабходнасці запрашаецца спецыяліст або госць гуртка». (2, с. 7)

Дзеля эфектыўнай працы гуртка неабходна прытрымлівацца наступных прынцыпаў:

- дабраахвотнасць удзелу;
- роўнасць удзельнікаў і адсутнасць традыцыйнай іерархіі «выкладчык – вучні»;
- нефармальная і дабразычлівая атмасфера;
- мэта вызначаецца ўдзельнікамі гуртка і мусіць улічваць іх жаданні і патрабаванні;
- супрацоўніцтва ў дасягненні пастаўленых агульных мэтаў, а таксама адказнасць кожнага ўдзельніка;
- актыўная пазіцыя ўдзельнікаў, якая спрыяе асабістаму росту кожнага;
- наяўнасць навучальных матэрыялаў;
- навучанне ў гуртку арганізаванае і спланаванае з самага пачатку, тэмы заняткаў ухваленыя або складзеныя ўдзельнікамі гуртка.

Колькасць удзельнікаў гуртка – ад 7 да 12 чалавек, уключаючы лідэра. Гэта спрыяе актыўнасці кожнага і дазваляе падтрымліваць дабразычлівую атмасферу. Навучанне адбываецца на працягу 8-10 сустрэчаў з перыядычнасцю 1 раз на тыдзень. Працягласць заняткаў вызначаюць самі ўдзельнікі, але часцей за ўсё гэта 2-3 гадзіны.

Скончваючы экскурс у гісторыю навучальнага гуртка, можна зрабіць выснову, што дзейнасць у ім заснаваная на «трох кітах»: лідэрах, удзельніках і навучальным матэрыялы. Прычым «гэтыя тры элементы цесна звязаны паміж сабой, з адукацыйнай атмасферай і групавымі працэсамі». (4, с. 202)

Ідэя выкарыстання метада навучальнага гуртка падчас працы з настаўнікамі прыйшла не адразу. Трэба зазначыць, што раней ёй папярэднічалі, а цяпер паралельна існуюць і традыцыйныя метадычныя аб'яднанні, і тэарэтычныя семінары, і творчыя групы. Кожная з гэтых формаў мае свае плюсы і мінусы, а таксама з'яўляецца досыць эфектыўнай.

Аднак калі ўзгадаць асноўныя прынцыпы навучальнага гуртка і актыўных метадаў навучання, можна знайсці вельмі шмат падабенства.

Зыходзячы з усяго вышэйсказанага, можна зрабіць выснову, што навучальны гурток – гэта менавіта тая форма работы, якая дазваляе падтрымліваць педагогаў. Адбываецца гэта таму, што яна не так фармалізаваная, як метадычныя аб'яднанні і іншыя традыцыйныя формы навучання, больш дэмакратычная і спрыяе праяве актыўнасці і творчасці кожнага ўдзельніка (тым больш гэта важна, калі гаворка ідзе аб вывучэнні актыўных метадаў). Менавіта ў навучальным гуртку «можна прывесці ўдзельнікаў да аднастайнасці ў нейкім пытанні або ўздзейнічаць на іх інтэлектуальна, сумесна знайсці развязанне агульнай праблемы або ўмацаваць іх веру ў сябе і падвысіць іх здольнасць паведамляць і прымаць новую інфармацыю». (4, с. 200)

Навучальны гурток	Метады актыўнага навучання
Роўнасць удзельнікаў і адсутнасць іерархіі «выкладчык-вучні»	Суб'ект-суб'ектныя стасункі педагога і вучняў
Нефармальна і дабразычлівая атмасфера	Шматбаковая камунікацыя
Наяўнасць навучальнага матэрыяла, тэмы заняткаў ухвалення або складзеныя сябрамі гуртка	Канструяванне ведаў навучэнцамі
Супрацоўніцтва ў дасягненні пастаўленых агульных мэтаў, а таксама адказнасць кожнага з удзельнікаў	Выкарыстанне самаацэнкі і зваротнай сувязі
Актыўная пазіцыя ўдзельнікаў	Актыўнасць навучэнцаў

Статыстычныя даследаванні паказваюць, што 50% удзельнікаў прыходзяць у гурткі па сацыяльных прычынах, гэта значыць, што для іх зносіны, узаемадзеянне, сустрэча з новымі людзьмі з'яўляюцца больш важнымі, чым пазнавальныя матывы. Апытанні настаўнікаў паказваюць, што больш за ўсё ім патрэбная маральна-псіхалагічная падтрымка. Атрымліваецца, што гурток цалкам можа «ўзяць на сябе» гэтую функцыю.

Каб падмацаваць свае словы, я звярнуся да выказванняў удзельнікаў гуртка «Актыўныя метады навучання»:

«Для мяне каштоўныя заняткі і зместам і стасункамі з удзельнікамі. Адчуваю сябе больш упэўненай не толькі ў прафесійным плане, але і ў жыцці».

«Я адпачыла – раз! Даведалася нешта новае – два! Убачыла калегаў такімі разняволенымі – тры! І гэта выдатна!»

«Зносіны, адпачынак, разрадка, магчымасць даведацца шмат новага – гэта выдатны вынік. Я задаволеная».

«Пошукі новага – гэта заўсёды цікава і карысна. Знайшла вырашэнне шматлікіх праблем, даведалася шмат новага».

«Заняткі дзейсныя, таму добра запамінаюцца, а спрыяе гэтаму зычлівая атмасфера».

«З нецярыпліваасцю чакаю наступных заняткаў, сёе-тое ўжо ўжываю на практыцы».

«Вельмі спадабалася добрая атмасфера ўзаемінаў. Акрамя гэтага, заняткі прымушаюць «варушыць звільнамі».

«Заняткі праводзяцца цікава, шмат гульнёвых момантаў. Вельмі падабаецца, што раздаецца тэарэтычны матэрыял, а таксама імпануе зычлівая атмасфера».

Большасць удзельнікаў вельмі станоўча ацанілі такі кампанент навучальнага гуртка, як навучальны матэрыял. У заключнай анкеце яны выкарысталі наступныя характа-

рыстыкі: цікавы, якасны, зразумелы. Наогул роля навучальнага матэрыяла ў гуртку вельмі вялікая. Дзякуючы яму настаўнікі папаўняюць сваю «метадычную скарбонку», да якой змогуць звярнуцца ў любы момант. Акрамя таго, навучальны матэрыял спрыяе ўводзінам у новую тэму ў пачатку занятку, стварае ўмовы для дыскусіі, аналізу, дапамагае яскрава, запамінальна скончыць тэму.

Для ілюстрацыі можна прывесці такі факт. Адказваючы на пытанне ў сярэдзіне працы гуртка (прамежкавая зваротная сувязь): «Што б я захаваў/ла ў працы гуртка?», прыкладна 40% адказалі, што раздаткавы матэрыял, нагляднасць, яшчэ 40% выказаліся, што захавалі б усё. Акрамя гэтага, выказваліся пажаданні захаваць зычлівую атмасферу, калектыву і спосаб зносінаў, метады працы, дабразычлівасць лідэра, гульнёвыя моманты, тэмп працы.

На гэтым этапе работы ўдзельнікам было зададзенае яшчэ адно пытанне: «Што б я змяніў/ла ў працы гуртка?» І вось якія адказы былі атрыманыя (усяго ў гуртку ўдзельнічала 12 чалавек):

«Можна паскорыць тэмп», «больш інтэнсіўна можна працаваць», «праца павінна быць больш канкрэтнай і дакладнай» (3 чалавекі);

«Вызначыць больш цяжкія віды працы» (1 чалавек);

«Неабходна змяніць свой удзел» (1 чалавек);

«Вынесці адзін занятак у нестандартнае становішча» (1 чалавек);

«Нічога змяняць не трэба», «усё пакінуць так як ёсць» (6 чалавек).

Самымі шматлікімі паводле колькасці выказванняў аказаліся першая і апошняя групы, і гэтаму ёсць сваё тлумачэнне. Толькі адна з характарыстык дзейнасці групы – тэмп работы – сталася тым момантам, які адныя хочуць захаваць, а іншыя – змяніць. Усе тры ўдзельнікі гуртка, якія

лічаць, што тэмп работы неабходна паскорыць, удзельнічалі ў семінарах-трэнінгах па актыўных метадах, маюць некаторыя веды і досвед іх выкарыстання ў практычнай дзейнасці. А адказ «нічога змяняць не трэба» ў асноўным далі тыя ўдзельнікі, якія ўпершыню пазнаёміліся са стратэгіяй актыўнага навучання. Гэта азначае, што ўзнікае праблема ўзаемадзеяння ўдзельнікаў гуртка з розным досведам:

- тыя, хто нічога не ведае аб актыўных метадах;
- тыя, хто чуў, чытаў аб іх, але на практыцы не ўжывае;
- тыя, хто выкарыстоўвае стратэгію актыўнага навучання.

На першы погляд развязанне гэтай праблемы вельмі простае – неабходна ствараць групу, зыходзячы з досведу ўдзельнікаў. Аднак мне больш падабаецца той варыянт, які атрымаўся на практыцы, бо, нягледзячы на некаторыя мінусы, плюсаў у яго значна больш. Перш за ўсё, у такой групе можна падзяліцца сваім досведам і ведамі з іншымі, – гэта значыць, што ўдзельнікі атрымліваюць інфармацыю не толькі ад лідэра, але і ад іншых удзельнікаў. Настаўнікі, якія маюць досвед працы, могуць дапамагчы ў правядзенні некаторых заняткаў, гульняў, падрыхтоўцы навучальных матэрыялаў. Такім чынам, «агульныя веды групы перавышаюць веды кожнага з удзельнікаў» (4, с. 204), а гэта адна з галоўных умоваў эфектыўнай працы.

Яшчэ адзін важны момант, на які варта звярнуць увагу пры фармаванні групы. Тут магчымыя два падыходы: арганізацыя «зборных» групаў, у якіх удзельнічаюць педагогі з розных устаноў, або набор удзельнікаў з аднаго калектыву. На мой погляд, другі варыянт пераважае («ў плане ўстойлівасці вынікаў работы, падвышэння эфектыўнасці наступнай сумеснай працы ўдзельнікаў і ўкаранення інвацыійных тэхналогіяў» (1, с. 216). Бо калі ў рабоце ўдзельнічала група педагогаў адной установы, «то яна ўжо можа

стаць у сваім калектыве своеасаблівым ядром, якое ініцыюе новаўвядзенні, арыентаваным на працу ў гуманістычнай парадыгме, здольным кардынальна змяніць становішча ў арганізацыі» (1, с. 216).

Даследаванні на радзіме навучальных гурткоў у Швецыі паказваюць, што большасць удзельнікаў вяртаюцца ў новыя навучальныя гурткі. Гэтую тэндэнцыю можна адзначыць з удзельнікамі гуртка «Актыўныя метады навучання». Амаль усе гаварылі аб сваёй ахвоты працягнуць працу, як у гэтым кірунку, так і ў новай тэматыцы. Пачатак пакладзены, і не дарма Лукіян калісьці сказаў: «Пачатак – палова ўсяго».

Літаратура

1. Вачков И.В. Групповые методы в работе школьного психолога: Учебно-методическое пособие. – М.: «Ось-89», 2002.
2. Навучальны гурток: ад тэорыі да практыкі. Метадычны дапаможнік.
3. Е. Григальчик, Д. Губаревич, И. Губаревич, С. Петрусев. Обучаем иначе. Стратегия активного обучения. – Мн., 2003.

Дадатак 1

План працы гуртка «Актыўныя метады навучання»

Мэта: спрыяць асабоваму і прафесійнаму росту настаўнікаў.

Задачы:

развіваць сумеснымі высілкамі ўяўленне настаўнікаў аб магчымых формах урока;
 навучыць педагогаў метадам навучання, якія падвышаюць цікавасць і актыўнасць вучняў на ўроку;
 развіваць здольнасці да рэфлексіі ўласнага досведу работы ў педагогаў.

Перыядычнасць сустрэчаў: 1 раз на тыдзень (сакавік-красавік)

Тэматычнае планаванне

№	Тэма заняткаў	Колькасць гадзінаў
1	Праца над навучальным планам.	2
2	Стылі набыцця ведаў.	2
3	Формы арганізацыі камунікацыі. Метады стварэння спрыяльнай атмасферы ў групе.	2
4	Метады групавой працы і спецыфіка іх выкарыстання.	4
5	Кааператыўнае навучанне.	2
6	Метад інтэрактыўнай гульні і ўмовы яго эфектыўнага выкарыстання.	2
7	Метады актывізацыі навучання ў працэсе лекцыі.	2
8	Механізм выбару метадаў актыўнага навучання. Метады атрымання зваротнай сувязі.	2
9	Ацэнка працы, абмеркаванне планаў на будучыню. Свята.	2
Разам:		20 гадз.

Дадатак 2

Планы заняткаў

Занятак 1

Складанне навучальнага плана гуртка.

*Пачатак – палова ўсяго.
Лукіян*

Задачы: вызначыць чаканні ўдзельнікаў, выявіць правілы працы ў групе.

Змест занятка:

1. Метад «Візітоўка».
2. Метад «Метаплан». Кожны ўдзельнік мусіць адказаць на пытанні:
 - Назавіце самае важнае, што вы хочаце даведацца пра прадмет навучання.
 - Што вам неабходна зрабіць, каб дапамагчы сабе дасягнуць гэтай мэты?
 - Чаго вы чакаеце ад іншых сяброў групы для дасягнення сваёй мэты?
3. Выпрацоўка групавых нормаў.
4. Гульня «Дакрануцца да ...»

Занятак 2

Стылі набыцця ведаў.

*Праўда павінна быць перажытая, а не выкладзеная.
Чжуан-цзы*

Задачы: вывучыць стылі набыцця ведаў паводле Колба, вызначыць стыль набыцця ведаў кожнага ўдзельніка групы.

Змест занятка:

1. Метад «Дрэва» (індывідуальна для кожнага ўдзельніка).
2. Апытальнік «Стылі набыцця ведаў».

3. Абмеркаванне вынікаў дыягностыкі.
4. Тэорыя аб цыкле навучання з дапамогай досведу.
5. Гульня «Вецер дзьме на ...»

Занятак 3

Формы арганізацыі камунікацыі.

Метады стварэння зычлівай атмасферы ў групе.

*Тысячы шляхоў вядуць да аблуды, да праўды толькі адзін.
Ж.-Ж. Руссо*

Задачы: вывучыць арганізацыю працэса камунікацыі з пазіцыі стратэгіі актыўнага навучання, феномены ў дзейнасці групы; пазнаёміцца з айсбрэйкерамі – метадамі стварэння зычлівай атмасферы ў групе.

Змест занятка:

1. Метад «Дрэва» (агульнае для ўсіх).
2. Мадэль шматбаковай камунікацыі.
3. Феномены ў дзейнасці групы.
4. Метад «Адшукай каго-небудзь».
5. Метад «4 куты».
6. Гульня «Сонейка».

Занятак 4

Метады групавой працы і спецыфіка іх выкарыстання.

*Чалавек, які жадае перацягнуць гору, пачынае з таго, што пераносіць дробныя камяні.
Кітайская прымаўка*

Задачы: пазнаёміцца з правіламі групавой працы; вывучыць метады групавой працы падчас работы з тэкстам.

Змест занятка:

1. Метад «Графік тэмператураў».

2. Інтэрактыўная гульня «Разбітыя квадраты».
3. Метад «Мазаіка». Тэкст «Аб сіндроме «прафесійнага выгарання» і тэхніцы бяспекі ў працы педагогаў і іншых спецыялістаў сацыяльнай сферы».
4. Гульня «Піп».
5. Складанне спісу метадаў.
6. Гульня «Пабудаванца па ...»

Занятак 5

Кааператыўнае навучанне.

*Скажы мне, я забуду. Пакажы мне, я запамню.
Дазволь мне зрабіць гэта, і гэта стане маім назаўсёды.
Кітайская прымаўка*

Задачы: пазнаёміцца з асноўнымі прынцыпамі кааператыўнага навучання; вывучыць аспекты эфектыўнага выкарыстання метадаў групавой працы; вызначыць уласную ролю ў групе.

Змест занятка:

1. Метад «Тэрмометр».
2. Прамежкавая зваротная сувязь. Пытанні:
 - Ці спраўдзіліся вашыя чаканні ад працы гуртка? У чым гэта выказвалася?
 - Што б я захаваў у працы? Чаму?
 - Што б я змяніў у працы гуртка? Чаму?
3. Метад «1+2+4».
4. Гульня «Заапарк».
5. Тэст «Вызначэнне ролі ў групе».
6. Абмеркаванне вынікаў тэставання.

Занятак 6

Метад інтэрактыўнай гульні і ўмовы яго эфектыўнага выкарыстання.

*Хто жадае, а не дзейнічае, той пладзіць чуму.
В. Брэйк*

Задачы: вызначыць адрозненне інтэрактыўнай гульні ад іншых актыўных метадаў, вывучыць перавагі, недахопы і пытанні, якія ўзнікаюць з прычыны выкарыстання гэтага метаду.

Змест занятку:

1. Аналіз зваротнай сувязі.
2. Адзнака навучальных матэрыялаў.
3. Інтэрактыўная гульня «14 прадметаў».
4. Гульня «Сям'я Маер».
5. Крыжаваныя групы 3+4/4+3. Неабходна скончыць сказ: «Інтэрактыўная гульня – гэта...»
6. Гульня «Жыхары. Хаткі. Землятрус»

Занятак 7

Метады актывізацыі навучання ў працэсе лекцыі.

*Хочаш быць разумным, навучыся разумна пытацца,
уважліва слухаць і перастаць размаўляць, калі больш няма чаго
сказаць.
І. Ляфатэр*

Задачы: вывучыць метады, якія падвышаюць выніковасць лекцыі і якія дазваляюць актывізаваць навучэнцаў.

Змест занятка:

1. Піраміда запамінання.
2. Метад лекцыі з даведнікам. Тэма: «Механізмы міжасобаснага ўспрымання».
3. Метад лекцыі з працэдурай паўзаў.
4. Метад лекцыі з візуалізацыяй.

Занятак 8

Механізм выбара метадаў актыўнага навучання.

Метады атрымання зваротнай сувязі.

Пакуль мы дыхам, мы можам дзейнічаць творча і змяняць свой свет.

М. Энкельман

Задачы: прааналізаваць магчымасці выкарыстання актыўных метадаў на розных этапах урока, у розных выгляджах дзейнасці; вывучыць метады, якія дазваляюць вызначыць эфектыўнасць работы.

Змест занятка.

1. Гульня «Іпадром».
2. Пісьмовыя дэбаты «Плюсы і мінусы актыўных метадаў навучання».
3. Метад «Маўклівае галасаванне».
4. Метад «Крок наперад».
5. Метад «Яблыня».
6. Гульня «Тры крэслы».

Занятак 9

Ацэнка працы, абмеркаванне планаў на будучыню.

Свята.

Толькі адукаваныя свабодныя.

Сайрус

Задачы: падвесці вынікі працы гуртка.

Змест занятка:

1. Наведванне рэстарана.
2. Анкетаванне ўдзельнікаў.
3. Падвядзенне вынікаў працы. Узнагароджванне.

**Валянціна Быстрык,
настаўніца СШ № 5 г. Навагрудка**

СПАЛУЧЭННЕ АКТЫЎНЫХ МЕТАДАЎ НАВУЧАННЯ З ТЭСТАВАЙ СІСТЭМАЙ АЦЭНКІ ВЕДАЎ НА ПРЫКЛАДЗЕ ВЫКЛАДАННЯ АНГЛІЙСКОЙ МОВЫ

Некалькі словаў пра тэставую ацэнку ведаў.

«Іспыты ў ВНУ ў форме цэнтралізаванага тэставання скончыліся, а на календары толькі пачатак ліпеня», – зазначыла для сябе з вялікім задавальненнем. Чым хутчэй, тым лепей. Менш хваляванняў, напружанасці. Хутчэй даведася пра вынікі. Больш часу для манёўраў, асабліва для вучняў, якія могуць заявіць вынікі цэнтралізаванага тэставання. Больш аб'ектыўнасці пры ацэньванні работ. На мой погляд, гэта ўсё бяспрэчныя плюсы новых умоваў паступлення ў ВНУ.

Але вынікі цэнтралізаванага тэставання, змешчаныя ў прэсе, расчаравалі грамадскасць: лічаныя дзесяткі, зусім мала дзевятак, вялікі працэнт нізкіх балаў. Ну што ж! Гэта, як кажуць, дыягназ, ад гэтага слупа трэба танчыць. Міністэрства адукацыі, спадзяюцца настаўнікі, зробіць дакладны аналіз сітуацыі, дасць рэцэпт падрыхтоўкі вучняў сярэдняй школы да акадэмічных іспытаў. З вынікаў жа відаць, дзе як вучаць. Досвед лепшых школаў і настаўнікаў – гэта нацыянальны скарб, які трэба рупліва збіраць і зберагаць.

Пашырыўшы шматкроць сетку сярэдніх прафесійных навучальных устаноў, даўшы школам права прымаць вучняў у 10-12 класы на конкурснай аснове, зацікавіўшы добрых настаўнікаў, ужо за некалькі гадоў можна значна палепшыць вынікі тэставання, зрабіўшы вучняў канкурэн-

тназдольнымі і паспяховымі. Такім чынам, непасільная праца кіраваць, выхоўваць, ацэньваць школы з іх дырэктарам, намеснікам, настаўнікамі магла б быць знятай з квотных плячэй раённых аддзелаў адукацыі з-за непатрэбы.

Тэсты ў школьным жыцці – з’ява адносна новая. Маюць яны і прыхільнікаў, і праціўнікаў. З уласнай працы ведаю, якое напружанне, дадатковыя высілкі спатрэбіліся, каб забяспечыць кантроль усіх відаў дзейнасці (іх чатыры ў прадмеце «закежная мова»), прымяняючы пяціўзроўневыя тэсты. Настаўнік сутыкнуўся з сітуацыяй, калі не было дадатковых ведаў пра методыку складання тэстаў. А колькі часу гэта патрабавала! Да таго ж, кожны год прыходзіцца складаць новы камплект тэстаў, таму што ў кожным класе свая сітуацыя, час вывучэння матэрыялу не супадае. Становішча палепшылася, калі былі апублікаваныя пэўныя матэрыялы ў «Настаўніцкай газеце», настаўнікі атрымалі тлумачэнні, рэкамендацыі, узоры тэстаў. У сувязі з гэтым, на маю думку, можна сумнявацца ў аб’ектыўнасці праверкі ведаў пры дапамозе тэстаў, складзеных самімі настаўнікамі. Нават калі настаўнік не палягчае заданні наўмысна, то ён падсвядома падладжвае іх пад узровень ведаў сваіх вучняў.

Што да вучняў, тэсты выклікалі неадназначную рэакцыю. Многім яны спадабаліся як гульня з хуткім вынікам. Іншым было прыемна, што ў любым выпадку можна даць нейкі адказ. Для многіх, аднак, было цяжка прызвычаіцца да задання, якое адрознівалася ад традыцыйнага, напружваў вялікі аб’ём матэрыялу, што правяраўся ў перыядычных выніковых тэстах. Адным словам, тэсты былі ўсё ж пагрозай для зоны вучнёўскага камфорту. Задачай настаўніка было пашырыць яе межы, даць вучню адчуваць сябе ў бяспецы ў новай сітуацыі.

Метадысты лічаць, што два галоўных фактары могуць паўплываць на паспяховасць вучня: цяжкасць зместу і ступень асабістай рызыкі.

Узгадваецца яшчэ адна думка пра неабходнасць стварыць у вучня пачуццё прыналежнасці да групы, у якой ён працуе, да справы, якую ён выконвае. Калі падлетак адчувае сябе ў камандзе, робіцца больш хуткім працэс навучання, павялічваецца здольнасць вучня да засваення новых ведаў.

Хачу падзяліцца сваім досведам працы з вучнямі 9-х класаў у курсе англійскай мовы. Па-першае, мне хацелася даць добрыя веды па тэмах, увесці ва ўжытак спецыяльныя тэрміны. Па-другое, падрыхтаваць дзяцей да тэставай сістэмы ацэнкі. Па-трэцяе, ведаючы пра ключавыя кампетэнцыі, якія становяцца асновай зместу базавай адукацыі ў Еўропе, мы планавалі развіццё і паглыбленне некааторых элементаў у нашай краіне. Актыўныя метады навучання павінны былі дапамагчы ў гэтым вучням і настаўніку.

Група складалася з 12 вучняў. Пачынаючы з пятага класа, мы пераважна карыстаемся актыўнымі метадамі, працуем паводле падручніка Т. Кляменцьевай і Б. Монк, які заснаваны на камунікатыўным метадазе. Таму нават на адкрытых уроках дзеці заўсёды трымаюцца натуральна, яны ніколі не працуюць «на публіку» ці на адзнаку.

Дзеці прызвычаліся карыстацца замежнай мовай, як сродкам выказаць уласныя думкі. Яны ведаюць шмат прыёмаў актыўнай методыкі «Find Someone Who», «Sense Associations», «My View of You», «Noughts and Crosses», «One Question Survey», «Jig Saw Reading». Яны прызвычаліся працаваць са складанымі тэкстамі і выконваць разнастайныя заданні. Яны прывыклі актыўна ўдзельнічаць у працэсе навучання, і падчас правядзення апісанага ў гэтым арты-

куле ўрока паказалі валоданне ў пэўнай ступені некалькімі кампетэнцыямі: моўнай (уся дзейнасць праходзіла на англійскай мове), працоўнай (кожны падрыхтаваў заданні для 12 чалавек – гэта афармленне капэртаў, складанне схемаў, малюнкаў), камунікатыўнай (вучні размаўлялі, выказвалі свае думкі, тлумачылі іншым, суцяшалі, падтрымлівалі, давалі інструкцыі), інфармацыйнай (рыхтавалі матэрыялы з дапамогай камп’ютэра), грамадзянскай (аналізавалі і параўноўвалі адукацыйныя сістэмы розных краінаў, сваёй у тым ліку, разважалі пра ідэальную школу і шляхі паляпшэння адукацыі), культурнай (ідэнтыфікавалі сябе носьбітамі еўрапейскай дэмакратычнай традыцыі). Вучні прадэманстравалі здольнасць працаваць з першакрыніцамі, навыкі адаптацыі і арыентацыі. Я лічу, што вучні вельмі добра праявілі сябе на ўроках, складаных і структурай, і паводле ўзроўню матэрыялу, беручы ўдзел у разнастайных формах дзейнасці.

Думаючы пра шлях, які мы прайшлі разам з імі, я разумею, што самай галоўнай цяжкасцю для мяне былі рамкі праграмы, сеткі гадзінаў і вучэбнага плана, якія не даюць магчымасці для манёўра. Трэба было асмеліцца выйсці з гэтага палону і ўбачыць канкрэтны клас, канкрэтных вучняў, іх магчымасці, і адважыцца ісці з імі ў адным тэмпе.

А ў падрыхтоўцы да ўрока, апісанага ніжэй, цяжкасці вынікалі з таго, што ад дзяцей патрабавалася большая ступень самастойнасці. Дзецям патрэбна было выканаць папярэднюю працу ў выглядзе праекта. Канешне, узніклі некаторыя праблемы (занадта цяжкія арыгінальныя тэксты, часам няўмела сфармуляванае заданне). Гэтыя цяжкасці здымаліся шляхам індывідуальных кансультацыяў.

Падчас падрыхтоўчай працы былі патрэбныя некаторыя матэрыяльныя выдаткі: плата за інтэрнэт, папера і г. д. Але выйгрыш, на маю думку, у шмат разоў перавышае вы-

даткі. Навучанне ў гэтым выпадку прыносіць радасць і задавальненне ўсім удзельнікам працэсу.

Урок па тэме

«Адукацыя ў ЗША, Вялікабрытаніі, Беларусі»

Мэты ўрока

Мэтай урока было зрабіць само паняцце тэстаў больш зразумелым для вучняў, дэталізаваным. Дзеля гэтага планавалася пагуляць з гэтым паняццем, паставіць вучня ў ролю настаўніка, аўтара тэста. Яшчэ адной мэтай было правесці гэты ўрок як частку паседжання метадычнага аб’яднання настаўнікаў англійскай мовы. Таму ўрок планавалася як адкрыты. На яго былі запрошаныя ўсе настаўнікі замежнай мовы ў школе.

Заняткі планавалася правесці з дапамогай актыўных метадаў навучання: ролевай гульні, дыскусіі і інш.

Падрыхтоўчая работа

Тэксты, прысвечаныя амерыканскай школе, былі прапанаваныя з уроку № 4 падручніка «Happy English Book 2» Т. Кляменцьевай і Д. Шэнан. Пасля засваення адпаведнай лексікі і граматычнага матэрыялу, вучні пазнаёміліся з шэрагам тэкстаў пра школьны дзень у амерыканскай школе, пра змест вучэбнай праграмы, школьныя правілы і г. д. Былі вывучаныя моўныя фразы для вядзення ўрока. У тэкстах згадваліся тры віды тэстаў, якімі карыстаюцца ў амерыканскай школе, вучні зацікавіліся незвычайнымі тэрмінамі Multiple-Choice, Fill-in-the-Blank Test і г. д. Я падумала, што з гэтай зацікаўленасці можа ўзнікнуць шэраг урокаў.

У якасці хатняга задання я прапанавала наступныя назвы тэстаў: Close Tests, Grouping Test, Rearrangement, Changing Format, Making Pictures, Chants, Diagrams, Transformation, Reordering, Role-play і г. д. Абапіраючыся на назву, на логіку, вучні павінны былі растлумачыць, у чым

сэнс задання ў кожным дадзеным тэсце. На наступным уроку ўсе віды тэстаў былі абмеркаваныя ў дэталях, я адказала на пытанні вучняў. Я прапанавала як невялікі праект распрацаваць адзін з тэстаў па тэме «Адукацыя ў ЗША, Вялікабрытаніі, Беларусі» (вучні выбіраюць адзін з тэстаў). Для выкарыстання былі прапанаваныя тэсты з падручніка, з якім клас не працаваў, дадатковы матэрыял (Britain Explored. Paul Harvey. Education; The Little Hawk Iowa City High Newspaper; Teen 2,6,8/1996; The Sandcastle by Iris Murdoch). На падрыхтоўку праектаў было адведзена 2 тыдні. Вучні мелі магчымасць атрымаць індывідуальную кансультацыю падчас выканання задання. Часткаю задання была таксама падрыхтоўка ролевай гульні «Настаўнік-клас».

Ход урока

Урок пачынаецца з словаў настаўніка:

– Ok, class, stop talking and listen to me attentively. I am going to check your projects. To tell the truth, I am afraid the task was too difficult for you and I don't whether you have coped with it. Well let's see.

Я спыняюся і паварочваюся на 360 градусаў, усміхаюся і зноў зварочваюся да класа.

– Good day, friends, I am glad to see you. We are great company today and we have exiting work to do. I know the task was a challenge. But I do know you have worked thoroughly and with interest. So let's enjoy the results.

Вучні зразумелі ўжо, што гэта жарт да нейкай ступені. Я запыталася, які пачатак ўрока яны выбіраюць і чаму. Яны прывялі свае довады. «Урок павінен пачынацца «in friendly, optimistic and encouraging way», – сказалі вучні. Такім чынам было знята напружанне першых хвілінаў, вучні забыліся пра тое, што на ўроку чужыя людзі і пераклучыліся на тэму «Адукацыя».

OK. I am going to offer you something really encouraging. There are lines by Phabe Cary. You are to create the poem together with the author (you will work in a small group. The task is to remember).

Вучні працуюць у малых групах па 4 чалавекі. Кожны мае 2 хвіліны, каб запомніць 2 радкі верша. Наступныя 5 хвілін ідуць на тое, каб навучыць адзін аднаго ўсім 8 радкам, скласці з іх верш. Кожная група чытае свой варыянт верша «If you've tried».

Let's see what are the most useful and interesting ways to check the knowledge of material learnt. Would you represent your projects?

Вучні прадстаўляюць matching, grouping, making charts, questionnaire, open-ended question, reordering test (аформленыя па-рознаму: у файлах, у капэртах, 2 на асобных аркушах; заданні разлічаныя на 12 чалавек).

Каця Калодка: I am going to represent an information gaps test. Its aims to check reading skills and the knowledge of peculiarities of the British education system.

Вадзім Дзедавец: I have chosen a matching test. It checks reading skills, the knowledge of new words.

Максім Карбавец: I want to offer to make a chart on the topic. I want you to compare Belarusian and American curricula. Your task is to show in the form of chart what subjects are taught in the USA and Belarus in what form and what age. I would like you to compare the two systems and to say in what country it is easier to study.

Эльвіра Бахар: My test is a questionnaire. I want you to answer quickly and spontaneously. This is test will help to study the classroom atmosphere. I am going to check reading skills too.

У ролі настаўніцы *Вольга Чыркова.*

Вольга Чыркова: I have prepared an open-ended questions test. I am going to check speech skills. Яна праводзіць «Open-ended questions».

У хуткім тэмпе вучні па чарзе адказваюць на пытанні. Калі пытанне зацікавіла клас, і ёсць жадаючыя, то адказваюць некалькі чалавек. Настаўніца вядзе ўрок, выкарыстоўваючы моўныя фразы, прапанаваныя ў 4-м уроку падручніка. Напрыканцы практыкавання дзякуе ўдзельнікам.

Наступная настаўніца *Эльвіра Бахар* просіць вучняў падрыхтаваць сшыткі і прапануе анкету.

Эльвіра Бахар: I think, questionnaires are made up for us to know as much as possible about ourselves. My questionnaire is aimed at studying classroom atmosphere. Эля чытае свае пытанні і прапануе варыянты адказаў. Збірае сшыткі, абяцае прааналізаваць адказы і паведаміць класу пра вынікі (забягаючы наперад, перад канцом урока дзяўчынка прайнфармавала, што большасць вучняў адчувае сябе ў класе камфортна).

Заканчваецца першы ўрок.

Другі ўрок пачынаецца з практыкавання з серыі «Total physical response». Стоячы, мы дэкламуем верш «There was an old lady», інсцэніруючы назоўнікі і дзеясловы з яго. Гэта весела. Усе актыўныя, удзельнічаюць у практыкаванні з задавальненнем. Здымаецца хваляванне. Харавая дэкламацыя – гэта добрая фанетычная моўная зарадка. Працягваецца ролевая гульня.

Настаўнік *Кастусь Сіліч*.

Ён у сваю чаргу прапануе класу ролеваю гульню «Press Conference».

Клас разбіваецца на тры групы: прадстаўнікі міністэрстваў адукацыі Беларусі, Вялікабрытаніі, журналісты. Журналісты атрымліваюць заданне падрыхтаваць 6 пытанняў пра адукацыйныя сістэмы ў дзвюх краінах. Адукатары павінны пералічыць усе плюсы сваіх сістэмаў (вучні працуюць у групах 5-7 хвілінаў).

Кастусь аб'яўляе пачатак прэс-канферэнцыі, запрашае двух прадстаўнікоў краін. Журналісты задаюць свае пытанні пра вучэбны план, пра школьную форму, пра школьныя абеды і г. д. Настаўнік дзякуе ўсім удзельнікам, гаворыць, што ён задаволены ўзроўнем засваення інфармацыі, прадэманстраваным валоданнем мовай. Прэзентацыя працягваецца да той пары, пакуль усе вучні не прадаставяць свае тэсты. Назвы тэстаў у выглядзе картак размяшчаюцца на дошцы. Лічылка «Nicky, dickory, dock» дапамагае вызначыць, хто першы пачынае ролеваю гульню.

Я дзякую ўсім удзельнікам, прапаную працу ў малых групах (тры групы па 4 вучні).

Заданні: размясціць абмеркаваныя тэсты на 5 узроўнях, растлумачыць сваё рашэнне. Пасля працы (5 хвілінаў) у групах, пачынаецца агульная дыскусія. Групы прапануюць свае версіі. Агульная выснова такая:

I узровень: Multiple-Choice, True/False Statements;

II узровень: Grouping, Matching, Yes/ No, Or Questions;

III узровень: Wh- Questions, Making Pictures, Charts, Diagrams;

IV узровень: Close Tests, Transformation, Informational Gaps, Rearrangement;

V узровень: Why–and–How Questions, Role Play, Open Ended Questions.

Узніклі супярэчнасці наконт некаторых відаў тэстаў. Вучні, напрыклад, выказвалі думкі, што Informational Gaps, Questionnaires, Rearrangement, Role Play, Multiple Choice, Grouping, Fill in могуць быць выкарыстаныя на некалькіх узроўнях у залежнасці ад складанасці лексіка-граматычнага матэрыялу, засваенне якога правяраецца. Галоўнае, вучні пазнаёміліся з шэрагам навуковых тэрмінаў, зразумелі роз-

ніцу паміж творчым прымяненнем ведаў і простым выбарам правільнага ці няправільнага адказу.

Я прывяла парады з «Настаўніцкай газеты», зазначыла, што нельга вельмі дакладна размясціць тэсты па ўзроўнях, – гэта значыць, мы зрабілі правільныя высновы.

Напрыканцы прашу вучняў падумаць пра асацыяцыі, якія выклікае школа. Вось некалькі з іх:

School is a beehive,
It looks like a football team,
It smells of fresh paint,
It tastes of fried fish,
It is white.
School is science,
It looks like home,
It smells of chalk,
It taste of tea,
It is greenish grey.

У якасці задання на дом прапаную эсэ па сітуацыі з Case Study.

Працягваючы працу над тэмай «Адукацыя», я выкарыстала ўсе тэсты, падрыхтаваныя вучнямі групы. Праца заўсёды прымалася з энтузіязмам. Кожнаму было вельмі цікава выступіць у ролі аўтара задання. Гэта дазволіла доўгі час падтрымліваць высокую зацікаўленасць у рабоце.

Мэта ўроку была выкананая. Вучні засвоілі вялікі аб'ём матэрыялу. Як вядома, самае якаснае засваенне ведаў адбываецца падчас іх выкарыстання на практыцы, калі сам навучаеш іншых. Разнастайныя актыўныя метады дапамаглі кожнаму вучню пабыць творцам і выканаўцам: скласці тэст і выступіць у ролі настаўніка. Знаёмства з відамі тэстаў было вельмі карысным. Гэта была новая інфармацыя для вучняў, як высветлілася пазней, засвоеная трывала. Усе вучні актыўна ўдзельнічалі ў іншамоўнай камунікацыі на праця-

гу двух урокаў, пацвердзіўшы сваю моўную кампетэнцыю. Пры традыцыйных адносінах настаўніка і вучня, на маю думку, гэта было б немагчыма.

ПЕДАГАГІЧНАЯ МАЙСТЭРНЯ¹

Геалагічная дылема

Фрагмент урока геаграфіі ў 10 класе.

Тэма ўрока. Рэсурсы і забеспячэнне.

Навучальная мэта. гатоўнасць дзяцей сфармуляваць асноўныя паняцці тэмы, адказаць на пытанне як і з якіх складнікаў фарміруецца кошт і попыт.

Задачы асабовага развіцця. Стварыць умовы для развіцця крытычнага мыслення, умення рабіць выбар.

Падрыхтоўка да ўрока. У сёмым класе мы з вучнямі падлічылі, на колькі гадоў хопіць прыродных рэсурсаў (пры ўмове, што не будзе павялічвацца спажыванне і не будуць разведаныя новыя радовішчы). Мы прыйшлі да высновы, што каменнага вугалю хопіць на 250 гадоў, прыроднага газу – на 62 гады, а нафты – на 45 гадоў. Для правядзення ўрока патрабуюцца пацэркі трох розных колераў: напрыклад, чорныя, якія адпавядаюць каменнаму вугалю, блакітныя – прыроднаму газу, і зялёныя – нафце. Пацэркі бяруцца ў адвольнай колькасці, але працэнтныя суадносіны павінны адпавядаць працэнтным суадносінам прыродных рэсурсаў.

Правядзенне дзелавой гульні. У 10 класе, калі ўзровень ведаў і мыслення ўжо іншы, я з вучнямі праводжу дзелавую гульню. Я рассыпаю пацэркі, якія адпавядаюць розным прыродным рэсурсам, па класе і прашу дзяцей уявіць, што гэта наша планета. А мы з вамі яе жыхары і павінны

¹ тэкст спісаны з відэазапісу майстэрні для настаўнікаў. Стыль аўтара захаваны. Арыгінальныя метады могуць быць адаптаваныя для выкладання іншых прадметаў.

здабываць прыродныя рэсурсы. Клас дзеліцца на 3 каманды, кожная група шукае толькі адзін з прыродных рэсурсаў. Дзецям даецца пэўны час. Затым я спыняю гульню і задаю пытанні дзецям: колькі пацерак сабрала кожная каманда, якіх пацерак больш за ўсё? Вядома, што чорных пацерак будзе больш, таму што запасы каменнага вугалю найбольшыя.

Цяпер я даю дзецям дадатковы час і дазваляю карыстацца падручнымі матэрыяламі: шчотачкамі, лінейкамі, асадкамі... для пошуку астатніх пацерак. Падчас гульні дзеці адсоўваюць парты, пераварочваюць крэслы, псуюць падлогу, г. зн. ствараюць экалагічныя праблемы на нашай планеце. Мы з дзецьмі канстатуем факт, колькі працэнтаў прыродных рэсурсаў выбрана і колькі засталася.

Паўстае дылема, што нам рабіць:

- Ці захоўваць экалагічную бяспеку?
- Ці цярэць недахоп энергетычных рэсурсаў?

Затым я задаю пытанні:

- А які будзе кошт нашага выбару?
- Што выкарыстоўвалі?
- Колькі затрацілі часу?
- Якая тэхніка ўжывалася пры пошуку?
- Якія навуковыя даследаванні правялі?

Пасля прашу вучняў дапамагчы мне навесці парадак у класе.

- Хто мне дапаможа задарма?
- А ці ёсць ахвочыя дапамагчы за дзесяць рублёў?
- А за дзесяць даляраў?

Такім чынам мы бачым, як фарміруецца кошт і попыт на тую ж самую нафту.

Гэты метады развівае крытычнае мысленне і дапамагае вучням лёгка засвоіць тэму. Метады па магчымасці можна змадэляваць на іншыя прадметы.

Гульня “Акiян”

Фрагмент урока геаграфіі ў 9 класе.

Тэма. Эканамічная сістэма дзяржавы. Рыначная і дзяржаўная сістэмы ўласнасці.

Навучальная мэта. Гатоўнасць прааналізаваць эканамічныя сістэмы, вызначыць іх перавагі і недахопы.

Задачы асабовага развіцця. Стварыць сітуацыю для засваення дзецьмі каштоўнасці прыватнай уласнасці.

Падрыхтоўка да ўрока. Для правядзення ўрока патрабуецца вялікі аркуш паперы фармату А1, набор дробных прадметаў.

Правядзенне. У цэнтры пакоя ставіцца стол, на які кладзецца вялікі аркуш паперы. «Уявіце сабе, што гэта акіян», – кажа настаўнік. Запрашаюцца 4 дабраахвотнікі, якія выступаюць у ролі рыбакоў. На стол кладуцца розныя дробныя прадметы, напрыклад гузікі, цукеркі, сашчэпкі, шышкі – гэта рыбы розных відаў, што жывуць у акіяне. Па камандзе настаўніка пачынаецца рыбалка. Звычайна, рыбакі вылоўліваюць з акіяну амаль усю рыбу. Настаўнік просіць кожнага растлумачыць свае дзеянні.

Напрыклад, першы ўдзельнік лавіў рыбу дзеля цікавасці, другі – дзеля колькасці, трэці – любіць есці рыбу, чацвёртаму – падабаецца працэс лоўлі.

Пасля тлумачэнняў рыбу выпускаюць назад у акіян. Настаўнік не дае ніякіх каментарыяў. Ён дзеліць тэрыторыю акіяна з дапамогай маркера на 4 роўныя часткі і абвясчае, што кожны гулец мае зараз прыватную ўласнасць. Па камандзе зноў пачынаецца рыбалка. У гэты раз сітуацыя змяняецца: хтосці хутка ловіць рыбу на сваёй тэрыторыі, потым пачынае частку адпускаць. Хтосці пачынае лавіць у суседзяў. Праз некаторы час «рыбакі» разгубіліся і не ведалі, што рабіць далей. Яны пачалі вяртаць рыбу назад. У выніку кожны вылавіў усяго па некалькі рыбака са

свайго басейна. Настаўнік папрасіў ўдзельнікаў растлумачыць іх дзеянні. Першы ўдзельнік сказаў, што вылавіў некалькі рыбака для селекцыі, другі – не лавіў, пакінуў на развод, трэці – вылавіў найменшых на продаж, а чацвёрты – вылавіў некалькі рыбака для ежы.

Каментар настаўніка. Такім чынам, мы бачым, як змяняюцца адносіны людзей да ўласнасці, калі яна не агульная, а прыватная.

Адсюль вынікаюць тэзісы, якія ляжаць у аснове рыначнай эканомікі:

- Кожны выбар мае цану.
- Вынікі нашага выбару знаходзяцца ў будучыні.
- Усе людзі эканомяць.
- Добраахвотны абмен садзейнічае ўзбагачэнню абодвух бакоў.
- Эканамічная сістэма ўплывае на выбар.

Настаўнік прапануе пракаментыраваць гэтыя тэзісы.

Далей настаўнік просіць параўнаць дзве эканамічныя сістэмы – рыначную эканоміку і дзяржаўную.

Гульня дапамагае дзецям зрабіць высновы, прааналізаваць эканамічныя сістэмы, убачыць іх перавагі і недахопы.

Універсальная гульня

Фрагмент урока геаграфіі ў 7 класе.

Тэма. Паўднёвыя мацерыкі.

Гульню зручна праводзіць у канцы года ці пасля вывучэння аб’ёмных тэмаў для сістэматызацыі і падагульнення ведаў. Я праводжу гэтую гульню ў 7 класе пасля вывучэння тэмы «Паўднёвыя мацерыкі». Загадзя рыхтую карткі, на якіх напісаныя тэрміны і асноўныя паняцці. Картак павінна быць даволі шмат, я кладу іх у скрынку, затым падыходжу да кожнай парты і раздаю па жмені. Затым я даю

вучням заданне раскласці карткі на дзве групы: напрыклад, усё, што адносіцца да Афрыкі – у адну групу, усё, што не адносіцца – у іншую. Далей мы працуем з гэтымі ж карткамі, я проста мяняю заданне: напрыклад, знайдзіце ўсе карткі, якія адносяцца да прыроднай зоны. Можна пакінуць заданне, але вучні мяняюцца карткамі, і праца ідзе далей.

Гульні можна выкарыстоўваць на розных прадметах, яна дапамагае настаўніку ўбачыць, як вучні засвоілі тэму.

Сістэма ацэнкі пры выкарыстанні актыўных метадаў навучання (АМН).

Падчас выкарыстання АМН важна стымуляваць актыўнасць вучня, ацэньваць не толькі веды, але і ўменне сфармуляваць думку, праявіць лідэрскія якасці, канструктыўнасць і добразычлівасць у стасунках.

Дзеля гэтага, акрамя класнага журнала, я вяду свой, дзе знакамі «+» і «-» пазначаю працу дзяцей на ўроках. Гэта могуць быць не толькі веды па прадмеце, але і дасведчанасць у тэме, іх асабістыя погляды і думкі, цікавыя прапановы, нестандартныя рашэнні. Калі вучань працаваў на ўроку недастаткова, каб паставіць яму адзнаку, я стаўлю яму «+». Калі набіраецца дзесяць плюсікаў, гэта эквівалент адзнакі 10. Калі ж вучань не адказаў на пытанне, ён атрымлівае «-». Адзін «мінус» скасоўвае адзін «плюс». Мінусы таксама могуць назапашвацца і перарастаць у дрэнную адзнаку.

Такая сістэма стымулюе працу вучняў на ўроку, робіць іх больш актыўнымі і ўважлівымі, развівае крэатыўнае мысленне.

**Таццяна Лабанова,
настаўніца СШ №22 г. Барані**

«ЧАЛАВЕК. ГРАМАДСТВА. ДЗЯРЖАВА» РАСПРАЦОЎКІ ЎРОКАЎ

9 клас. Тэма. Цяжкасці міжасобасных зносінаў (Канфлікты ў нашым жыцці).

Урок можна правесці разам з псіхолагам.

Мэты

1. Абапіраючыся на веды і досвед вучняў, разгледзець паняцце «канфлікт» і яго структуру, а таксама механізмы рэгулявання канфлікту.
2. Спрыяць развіццю ўменняў вучняў выбіраць галоўнае, аналізаваць, правільна будаваць вусны адказ.
3. Выхоўваць навыкі камунікатыўных зносінаў.

Эпіграф урока

«Я вырашыў прысвяціць жыццё вывясленню пытання, чаму людзі ведаюць, як трэба рабіць, а робяць наадварот».

Сакрат

На пачатку ўрока дзеці сядуць у кола. Пасля звонку адчыняюцца дзверы, і ўваходзіць «вучань, які спазніўся». Разыгрываецца маленькая канфліктная сітуацыя. Пасля тлумачэння вучням, што гэта ўсяго толькі гульня, пачынаецца ўрок.

I. Мэты і задачы.

- паведамленне асноўных мэтаў і задач урока.
- знаёмства з асноўнымі паняццямі тэмы: канфлікт, прычыны канфлікта, канфліктная сітуацыя, кампраміс, дыскусія.

Паведамленне асноўных этапаў урока:

1. Я малюю канфлікт.
2. Мазгавы штурм.

3. Псіхалагічная кансультацыя.

4. Тэорыя і практыка.

5. Дапамажы сабе сам.

Разбор асноўных паняццяў і пытанняў тэмы:

1. Канфлікт, яго прычыны і складнікі.

2. Паводзіны людзей у канфлікце.

3. Як выйсці з канфліктнай сітуацыі?

4. Месца канфлікту ў нашым жыцці.

II. Асноўная частка.

1 этап. «Я малюю канфлікт».

Навучэнцам прапаноўваецца адлюстравачь ідэю канфлікту ў малюнку, а затым растлумачыць свой малюнак (гэта робіцца па жаданні). Час на працу – 5 хвілінаў. Пасля ўсе малюнкi вывешваюцца на дошцы.

2 этап. Мазгавы штурм.

1. Вучням прапаноўваецца выцягнуць каляровыя паперкі і сфарміраваць групы.

2. Затым групам прапаноўваецца на працягу 3 хвілінаў папрацаваць разам і вызначыць, што яны ўкладаюць у паняцце «канфлікт» (неабходна падабраць 5–6 асацыяцый і запісаць іх).

3. Групы прадстаўляюць сваю працу.

4. Фармулюецца паняцце.

Канфлікт (ад лац. *conflictus* – сутыкненне) – гэта сутыкненне процілегла скіраваных мэтаў, інтарэсаў, пазіцыяў, меркаванняў або поглядаў апанентаў ці суб’ектаў узаемадзеяння.

У аснове любога канфлікту ляжыць сітуацыя, якая вынікае з супярэчлівых пазіцый бакоў, процілеглых мэтаў ці сродкаў іх дасягнення, несупадзення інтарэсаў, жаданняў, прыхільнасцяў апанентаў і да т.п.

Далей ідзе праца з паняццем, выдзяленне галоўнага слова і характарыстык паняцця.

3 этап. Псіхалагічная кансультацыя.

Гэты этап урока праводзіць псіхалаг, які дае вучням інфармацыю пра сутнасць канфлікту, крыніцы канфлікту (гл. *Дадатак 1*), праводзіць практыкаванне «Фізічныя рэакцыі на канфлікт», пры гэтым тлумачыць, чаму наш арганізм так рэагуе на канфлікт.

Затым ён прапаноўвае выканаць практыкаванне «Большасць людзей у канфлікце» (гл. *Дадатак 2*).

Урок працягвае настаўнік, ён знаёміць вучняў з графікам Томаса-Кілмана, які дае ўяўленне, як людзі паводзяць сябе ў канфліктных сітуацыях (гл. *Дадатак 3*).

Выснова. Большасць людзей бачаць у канфлікце непрыемную, непажаданую сітуацыю, а не магчымасць росту і развіцця. Але ёсць і іншы (адваротны) бок канфлікту. Канфлікт дае магчымасць чалавеку задумацца пра свае недахопы, няслушныя паводзіны, маральныя прынцыпы. Дзякуючы канфлікту чалавек можа змяніць свае перакананні, прынцыпы, погляды на жыццё. Канфлікт часм вядзе да прагрэсу.

4 этап. Тэорыя і практыка.

Вучні мяняюцца групамі.

Далей даецца заданне прааналізаваць некалькі канфліктавых сітуацый, прапанаваць іх рашэнне, апісаць пачуцці людзей – удзельнікаў сітуацыі.

5 этап. Дапамажы сабе сам.

Вучням прапаноўваюцца правілы паводзінаў у канфлікце.

Псіхалаг рэкамендуе, як пазбегнуць канфлікту.

III. Падвядзенне вынікаў.

1. Настаўнік падсумоўвае працу на ўроку, адзначае добрыя адказы, ацэньвае актыўнасць класа.

2. Дзецям прапаноўваецца ацаніць працу ў групах.

3. Настаўнік дае хатняе заданне.

IV. Рэфлексія.

Вучням прапаноўваецца адказаць на пытанні:

1. Якую карысную інфармацыю вы атрымалі на ўроку?
2. Якая інфармацыя для вас была непатрэбная?
3. Якія пытанні патрабуюць дадатковай працы?

Адказы вучняў размяшчаюцца на вялікім ватмане, дзе намалюваныя:

1. Чамадан.
2. Сметніца.
3. Мясарубка.

Дадатак 1

Чым выкліканыя нашыя канфлікты?

Існуе шэсць крыніцаў, з якімі звязана большасць канфліктаў:

1. Штодзённыя патрэбы – тое, што нам неабходна для жыцця, напрыклад, ежа, вада і паветра.
2. Адрозненні ў каштоўнасцях, напрыклад, розныя каштоўнасці ў людзей розных веравызнанняў.
3. Адрозненні ва ўспрыманні ўзнікаюць, калі людзі па-рознаму думаюць пра што-небудзь. Напрыклад, два чалавекі могуць спрачацца пра колер кашулі (яны неаднолькава ўспрымаюць яе колер).
4. Адрозненні інтарэсаў узнікаюць у людзей, якія цікавяцца рознымі рэчамі. Напрыклад, два вучні могуць спрачацца пра тое, куды пайсці – на вечарынку або ў кіно.
5. Недахоп рэсурсаў. Канфлікт узнікае ў тым выпадку, калі чагосьці замала.
6. Псіхалагічныя патрэбы – гэта тое, што нам трэба, каб адчуваць сябе ўпэўненымі, патрэбнымі і здаровымі. Напрыклад, ва ўсіх нас ёсць патрэба быць каханымі.

Дадатак 2

Падчас канфліктаў большасць людзей:

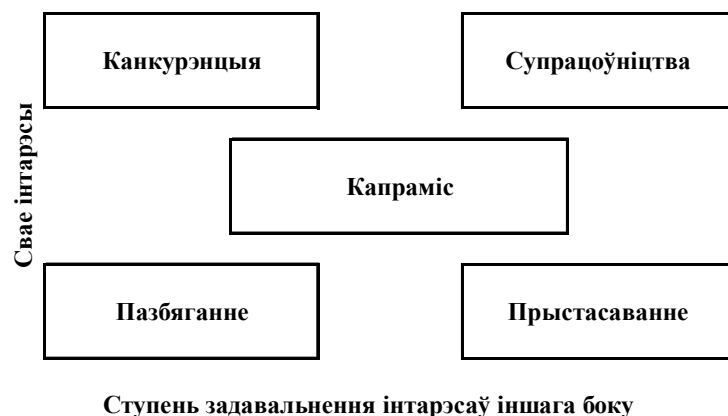
(выберы 5 сцверджанняў)

1. Спрачаюцца.
2. Спрабуюць зразумець адзін аднаго.
3. Дапамагаюць адзін аднаму.
4. Крычаць.
5. Супрацоўнічаюць.
6. Спрабуюць згладзіць канфлікт (аджартавацца).
7. Уважліва слухаюць адзін аднаго.
8. Падазраюць адзін аднаго.
9. Спрабуюць перамагчы.

10. Прабачаюць адзін аднаму.
11. Спрабуюць дапамагчы супрацьлегламу боку перамагчы.
12. Давяраюць адзін аднаму.
13. Ілгуць адзін аднаму.
14. Усміхаюцца.
15. Спалорнічаюць паміж сабой.
16. Б'юцца.
17. Б'юць посуд.
18. Імкнуцца разам вырашыць канфлікт.
19. Спрабуюць зразумець пачуцці.
20. Вінавацяць адзін аднаго.
21. Звяртаюцца да іншых па дапамогу.
22. Імкнуцца скончыць размову.
23. Крыўдзяцца.
24. Кпяць.
25. Патрабуюць перамогі.

Дадатак 3

Вызначэнне стылю паводзінаў у канфліктных сітуацыях. Схema Томаса-Кілмана.

10 клас. Тэма. Выбарчае права

Мэты

1. Гатоўнасць вучняў напрыканцы ўрока растлумачыць, што такое выбарчае права, якія яго прынцыпы, якія існуюць выбарчыя сістэмы, вызначыць іх перавагі і недахопы.
2. Стварыць умовы для ўзаеманавучання школьнікаў, для развіцця даследчых здольнасцяў школьнікаў, стварыць сітуацыю рэфлексіі з нагоды самавызначэння навучэнцаў і працы ў групах.

Асноўныя паняцці

- выбарчы цэнз
- выбарчае права
- прынцыпы выбарчага права
- рэферэндум
- выбары

Дакументы

Усеагульная дэкларацыя правоў чалавека, Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь, Выбарчы кодэкс.

Мадэль урока

1. Вызначэнне мэтаў
 - Уступнае слова
 - Мэты ўрока
 - Знаёмства з формамі працы
2. Асноўная частка. Новая тэма

Семінар, дзе будуць разгледжаныя 4 пытанні, папярэдне падрыхтаваныя групамі навучэнцаў. Дзеці прадстаўляюць міні-праекты па кожным пытанні:

- Навошта патрэбныя выбары? Што такое выбарчае права? Удзел у выбарах – права ці абавязак?
- Прынцыпы выбарчага права.
- Выбарчы працэс. Рэферэндум.
- Выбарчыя сістэмы.

3. Практыкум. Праца з асноўнымі пытаннямі тэмы (заданні прыкладаюцца).
4. Падвядзенне вынікаў. Выстаўленне адзнак.
5. Рэфлексія.
6. Хатняе заданне.

Падрыхтоўчая работа.

- Анкетаванне навучэнцаў па пытаннях «Навошта патрэбныя выбары?», «Удзел у выбарах – права ці абавязак?»
- Праца ў групах (сумесная праца з псіхолагам).
- Праца з навучэнцамі па асноўных пытаннях тэмы, складанне макета праектаў, стварэнне калажоў на тэму «Што такое выбары?»
- Падрыхтоўка картак з заданнямі.

I. Арганізацыйны момант.

Уступнае слова.

Сёння на ўроку мы працягнем вывучэнне тэмы «Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь» у курсе «Чалавек. Грамадства. Дзяржава» 10 класа. І мы пагаворым пра выбарчае права.

Права выбару – адно з фундаментальных правоў чалавека. У артыкуле 21 Усеагульнай дэкларацыі правоў чалавека запісана: «Кожны чалавек мае права прымаць удзел у кіраванні сваёй краінай непасрэдна або праз свабодна абраных прадстаўнікоў».

Напэўна, кожны чалавек у сучасным грамадстве ведае, што такое выбары. Адны заўсёды прымаюць у іх удзел, іншыя робяць гэта час ад часу, трэція – назіраюць за гэтым працэсам збоку. Ва ўяўленні звычайнага грамадзяніна выбары часта зводзяцца да простага працэдуры запаўнення бюлетэня, што не больш як эпізод у іх паўсядзённым жыцці. Значнасць выбараў многія недаацэньваюць.

Ці справядліва гэта? Паспрабуем знайсці адказ на гэтае пытанне. А таксама яшчэ на некаторыя пытанні:

1. Навошта патрэбныя выбары? Што такое выбарчае права? Удзел у выбарах – права ці абавязак?
2. Прынцыпы выбарчага права.
3. Выбарчы працэс. Рэферэндум.
4. Выбарчыя сістэмы.

Для больш эфектыўнай працы мы загодзя стварылі творчыя групы, якія абмяркоўвалі пытанні, прыведзеныя раней. Тое, што ў іх атрымалася, яны нам прадэманструюць. Першая частка нашага ўрока – гэта тэорыя, другая частка ўрока будзе насіць практычны характар, і я думаю, што ўсе мы атрымаем несумненную карысць ад сённяшняга занятку.

II. Асноўная частка. Новая тэма.

Справаздача I групы. Выбары і выбарчае права.

I вучань. Што такое выбары?

Выбары – гэта юрыдычна зацверджаная працэдура, у рамках якой грамадзяне вызначаюць, хто будзе прадстаўляць іх інтарэсы ў тых або іншых органах улады. Але выбары – гэта не толькі мерапрыемства, падчас якога высвятляецца, хто зойме дэпутацкае крэсла або стане прэзідэнтам. Палітычная місія выбараў значна большая.

Па-першае, выбары ўмацоўваюць веру простых людзей у тое, што яны маюць магчымасць кантраляваць кіраўніцтва і прынятыя ім рашэнні.

Па-другое, выбары дапамагаюць людзям выказаць падтрымку або расчараванне кіраўніцтву, якое знаходзіцца пры ўладзе.

Па-трэцяе, выбары – гэта эфектыўны спосаб палітычнай асветы народа.

Па-чацвёртае, выбары – гэта барометр грамадскага меркавання.

Такім чынам, кожны адказны грамадзянін павінен разумець, што яго голас заўсёды вельмі важны пры назначэнні ўлады ў дзяржаве.

Агучванне вынікаў папярэдняга анкетавання.

Як жартаваў Б. Шоў, «дэмакратыя – гэта вынаходніцтва, якое забяспечвае нам кіраўніцтва, якое мы заслужылі».

2 вучань. Што такое выбарчае права?

Каб прымаць удзел у выбарах, трэба валодаць выбарчым правам.

Выбарчае права – гэта права грамадзяніна абіраць і быць абраным у дзяржаўныя органы. Выбарчае права можа быць актыўным і пасіўным.

Актыўнае права – гэта права выбіраць і адклікаць дэпутатаў, удзельнічаць у рэферэндумах.

Пасіўнае выбарчае права дапускае, што грамадзянін можа быць вылучаны на пасаду дэпутата або кіраўніка дзяржавы.

Сёння ў большасці дзяржаваў свету існуе выбарчае права. Аднак для гэтага спатрэбілася больш чым 200 год барацьбы. Звернем увагу на тое, што да пачатку XX стагоддзя правам голасу валодалі выключна мужчыны, дэмакратыя насіла «мужчынскі» характар. У ЗША жанчыны атрымалі выбарчае права ў 1920 г., Грэцыі – у 1956 г., Швейцарыі – у 1971 г.

Варта адзначыць, што і сёння ва ўсеагульным выбарчым праве існуюць абмежаванні або цэнзы.

Цэнз грамадзянства, г. зн. прымаць удзел у вылучэннях могуць толькі грамадзяне дзяржавы.

Цэнз аселасці, г. зн. галасаваць могуць тыя, хто пражыў у дзяржаве пэўны час.

Маёмасны цэнз – забарона на ўдзел у выбарах тых, хто абанкруціўся.

Маральны цэнз – забарона на ўдзел у выбарах тых, хто пазбаўлены волі за здзяйсненне злачынства.

Адукацыйны цэнз – патрабаванне да кандыдатаў у дэпутаты мець адпаведны ўзровень адукацыі.

У Беларусі:

- удзельнічаць у выбарах маюць права асобы, якія дасягнулі паўналецця (арт. 64 Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь);
- з 18-гадовага ўзросту можна абірацца дэпутатам мясцовых саветаў;
- з 21 года – дэпутатам Палаты прадстаўнікоў;
- з 30 гадоў – дэпутатам Савету Рэспублікі;
- з 35 гадоў – прэзідэнтам краіны.

Некаторыя асобы абмежаваныя ў праве абіраць і быць абранымі:

- асобы, прызнаныя судом недзеяздольнымі;
- асобы, якія адбываюць пакаранне ў месцах пазбаўлення волі.

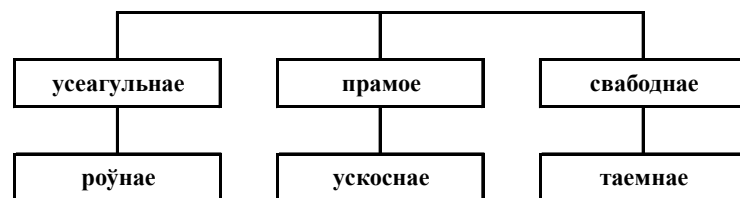
3 вучань. Удзел у выбарах – права ці абавязак?

Людзі па-рознаму ставяцца да выбараў. У апошні час некаторыя краіны сутыкаюцца з праблемай пасіўнасці насельніцтва, калі ў выбарах удзельнічае менш за палову выбаршчыкаў. Няўдзел грамадзян у выбарах называецца *палітычным абсентэзізмам*. Удзел у выбарах – гэта, у першую чаргу, канстытуцыйнае права грамадзян. Разам з тэм, нельга ігнараваць тое, што многія людзі зусім адмаўляюцца ад выканання свайго грамадзянскага абавязку. Таму ў шмат якіх краінах галасаванне на выбарах разглядаецца як грамадзянскі абавязак. Напрыклад, у Аўстраліі, Грэцыі, Чылі на выбаршчыкаў, якія не ўдзельнічалі ў галасаванні, накладаецца штраф. У Італіі ўхіленне ад выбараў фіксуецца ў судзібных органах на працягу 5 гадоў, акрамя таго мэр камуны складае спісы тых, хто не ўдзельнічаў у выбарах.

Гэтыя спісы вывешваюцца для ўсеагульнага агляду (маральнае пакаранне для несвядомых грамадзян).

Падвядзенне вынікаў анкетавання.

Справаздача 2 групы. Прынцыпы выбарчага права.

Прынцыпы выбарчага права – гэта тыя патрабаванні, пры захаванні якіх выбары прызнаюцца законнымі.

Усеагульным выбарчым правам (пры пэўных цэнзах) валодаюць паўналетнія грамадзяне мужчынскага і жаночага полу.

Выбары з’яўляюцца *роўнымі*. Усталёўваецца адзіная норма прадстаўніцтва, паводле якой ствараюцца прыкладна роўныя па колькасці выбарчыя акругі, выбаршчык уключаецца толькі ў адзін спіс для галасавання. Кожны мае права галасаваць толькі за сябе.

Выбары з’яўляюцца *прамымі*. Дэпутаты і прэзідэнт абіраюцца грамадзянамі беспасярэдне.

Шляхам *ускосных* выбараў фармуецца верхняя палата парламента – Савет Рэспублікі. З 64 сябраў – 56 абіраюцца на паседжаннях Саветаў дэпутатаў базавага ўзроўню, 8 – прызначаюцца прэзідэнтам Рэспублікі Беларусь.

Выбары з’яўляюцца *свабоднымі*. Выбаршчык сам вырашае: удзельнічаць яму ў выбарах ці не. Галасаванне – *таёмнае*. Кантроль за волевыяўленнем выбаршчыкаў выключаецца. Аднак гэта не пазбаўляе выбаршчыка права выказацца, як ён прагаласаваў.

Справаздача 3 групы. Выбарчы працэс. Рэфэрэндум.

Выбарчым працэсам мы называем дзеянні ўсіх палітычных суб’ектаў, якія так або інакш звязаныя з выбарамі. Увесь выбарчы працэс можна ўмоўна падзяліць на 3 стадыі.

1. *Стадыя падрыхтоўкі*, куды ўключаюцца такія дзеянні, як прызначэнне даты выбараў, стварэнне выбарчых акругаў і выбарчых камісіяў (тэрытарыяльных, акруговых, участкавых), складанне спісаў выбаршчыкаў, вылучэнне і рэгістрацыя кандыдатаў.

2. *Выбарчая кампанія*, якая ўключае агітацыйна-прапагандысцкія дзеянні кандыдатаў або палітычных партыяў, якія ўдзельнічаюць у выбарах.

3. *Галасаванне, падлік галасоў, агульнае падвядзенне вынікаў*.

Выбарчы працэс ва ўсіх краінах рэгулюецца Канстытуцыяй і Выбарчым кодэксам.

Рэфэрэндум – гэта непасрэдны зварот да выбаршчыка з мэтай прыняцця рашэння па якім-небудзь пытанні. Калі выбары – гэта механізм прадстаўнічай дэмакратыі, то рэфэрэндум – элемент непасрэднай дэмакратыі.

У Беларусі могуць праводзіцца рэспубліканскія і мясцовыя рэфэрэндумы. Рэспубліканскі рэфэрэндум прызначаецца прэзідэнтам. Рашэнне аб яго правядзенні ён можа прыняць па сваёй ініцыятыве або па прапанове дзвюх палат Парламента, а таксама па прапанове насельніцтва (не менш за 450 тысяч грамадзян, якія маюць права голасу). Прычым, ад кожнай вобласці і ад Менска павінна быць не менш за 30 тысяч подпісаў.

Рашэнне аб правядзенні мясцовага рэфэрэндума прымае ўпаўнаважаны мясцовага Савету. Правядзенне рэфэрэндума засноўваецца на тых жа прынцыпах, што і выбары (усеагульнасць, роўнасць, свабода, таёмнае галасаванне).

Радзімай рэферэндума лічыцца Швейцарыя. У нас першы рэферэндум быў праведзены ў сакавіку 1991 года па пытанні захавання СССР. Затым у траўні 1995 года – па пытанні ўвядзення новай сімволікі, надання рускай мове роўнага статусу з беларускай, у лістападзе 1996 года – прыняцце новай рэдакцыі Канстытуцыі.

Справаздача 4 групы. Выбарчыя сістэмы.

Для таго, каб лепш арыентавацца ў выбарчым працэсе, трэба разумець, што многія асаблівасці звязаныя з тым, у межах якой выбарчай сістэмы праходзяць выбары.

Выбарчыя сістэмы ў залежнасці ад спосабу галасавання падзяляюцца на *мажарытарныя* і *прапарцыйныя*.

Пры **мажарытарнай выбарчай сістэме** (Беларусь, ЗША, Вялікабрытанія, Францыя) ад кожнай выбарчай акругі абіраецца адзін дэпутат. І, значыць, вылучэнне кандыдатаў адбываецца ў акругах, на якія разбіваецца краіна. Пераможцам становіцца кандыдат, які атрымаў большасць галасоў выбаршчыкаў. Мажарытарная сістэма можа быць *абсалютнай* або *адноснай* большасці. Сістэма абсалютнай большасці патрабуе, каб кандыдат падчас вылучэнняў набраў 50 % галасоў + 1 голас. Калі гэтага не адбываецца, то прызначаецца другі тур выбараў, у якім супернічаюць кандыдаты, якія набралі большасць галасоў у першым туры. Як правіла, сістэма абсалютнай большасці прадугледжвае другі тур, бо практычна ніхто з кандыдатаў не здольны атрымаць падтрымку ў 1-ым туры. А ў другім туры дастаткова атрымаць большасць галасоў.

Сістэма адноснай большасці дазваляе вызначыць пераможцу ў 1-ым туры. Ім становіцца кандыдат, які атрымаў найбольшую колькасць галасоў у параўнанні з іншымі. Пры гэтым у некаторых краінах усталяваецца неабходны мінімальны працэнт удзелу выбаршчыкаў у галасаванні для

таго, каб выбары былі прызнаныя сапраўднымі. У некаторых краінах гэтая ўмова адсутнічае.

Прапарцыйная выбарчая сістэма (Фінляндыя, Швецыя, Нарвегія, Аўстрыя, Бельгія, Іспанія, Швейцарыя, Нідэрланды, Чэхія) заснаваная на галасаванні не за кандыдата, а за спіс кандыдатаў – прадстаўнікоў пэўнай партыі. У гэтым выпадку для ўсіх выбаршчыкаў краіна становіцца быццам бы адной вялікай акругай, у якой супернічаюць палітычныя партыі. Гэтая сістэма прадугледжвае пэўную гатоўнасць выбаршчыкаў да аналізу палітычных праектаў партыяў у рамках існага палітычнага спектру.

Абедзве сістэмы, безумоўна, маюць свае перавагі і недахопы, таму ў некаторых краінах ужываюць **змешаную сістэму**, заснаваную на прынцыпах мажарытарнай і прапарцыйнай сістэмаў (ФРГ, Італія, Польшча).

Выбар спосабу галасавання шмат у чым залежыць ад традыцыяў палітычнай культуры той або іншай дзяржавы, а таксама ад формы кіравання і расстаноўкі палітычных сілаў.

Прамежкавая рэфлексія.

Вучням прапануецца выцягнуць з канверта пытанні і адказаць на іх.

- Ці можа краіна абысціся без выбараў?
- Ці можна стаць прэзідэнтам РБ без вышэйшай адукацыі?
- Якія існуюць выбарчыя сістэмы?
- Задай пытанне па тэме суседу справа.
- Ці могуць у дэмакратычнай дзяржаве ўдзельнічаць у выбарах людзі, якія маюць мінімальны ўзровень прыбыткаў?
- Пералічыце прынцыпы выбарчага права.
- Ці могуць жанчыны галасаваць на выбарах?

- Вы прыходзіце на выбары, а каля кабінкі стаіць чалавек, які паказвае вам, за каго галасаваць. Ці правамерна гэта?
- Ці можна вынесці на рэферэндум пытанне пра зніжэнне шлюбнага ўзросту?

III. Практыкум.

Адпрацоўка асноўных пытанняў па тэме.

Заданне 1

Знайдзіце недахопы і вартасці мажарытарнай выбарчай сістэмы, прааналізаваўшы вынікі выбараў у краіне N з выдуманай назвай «Мажарытарыя».

На прэзідэнцкіх выбарах балатавалася пяць кандыдатаў: А, В, С, D, E. Для перамогі ў першым туры неабходна было атрымаць звыш 50% галасоў выбаршчыкаў. Кандыдат А атрымаў 35%, В – 25%, С – 15%, D – 12%, E – 10% галасоў выбаршчыкаў, якія прыйшлі на выбарчыя ўчасткі. Такім чынам, ніводзін з кандыдатаў не здолеў атрымаць неабходнай падтрымкі. Спатрэбіўся другі тур выбараў, у які прайшлі кандыдаты А і В. У выніку паўторнага галасавання перамогу атрымаў кандыдат А, які атрымаў 29% галасоў выбаршчыкаў краіны. Кандыдата В падтрымаў толькі 21% выбаршчыкаў.

Праз год у краіне адбыліся парламенцкія выбары па мажарытарнай сістэме адноснай большасці. У выбарах прынялі ўдзел 45 % выбаршчыкаў, якія жывуць у гэтай дзяржаве. У выніку быў сфармаваны парламент, у якім большасць дэпутатаў прадстаўлялі адну партыю. Гэта дазволіла сфармаваць аднапартыйнае кіраўніцтва, якое кіравала краінай на працягу ўсяго тэрміну парламенцкай кадэнцыі.

Заданне 2

Знайдзіце перавагі і недахопы ў прапарцыяльнай сістэме, прааналізаваўшы наступную сітуацыю ў краіне N з выдуманай назвай «Прапарцыяналія».

У парламенцкіх выбарах удзельнічала 10 партыяў, сем з якіх здолелі прайсці ў заканадаўчы орган.

Партыя А атрымала 22% галасоў і адпаведна 25% месцаў у парламенце, В – 19% галасоў (20% дэпутацкіх мандатаў), С – 15% (15%), D – 11,5% (12%) і г. д.

Такім чынам, ніводная партыя не мела большасці галасоў, неабходнай для фармавання кіраўніцтва. Прынамсі, тры партыі павінны былі дамовіцца між сабой і стварыць кааліцыю. Але праграмы партыяў былі настолькі розныя, што па кожным моманце ўзнікала непаразуменне. За паўгода кіраўніцтва ўрад памяняўся тры разы. Дэпутаты рабілі спробы ўтварыць стабільны ўрад, але беспаспяхова. Пасля чарговага распаду кааліцыі кіраўнік дзяржавы быў вымушаны распусціць парламент і абвясціць аб датэрміновых парламенцкіх выбарах.

Заданне 3

Складанне памяткі «Што павінен ведаць пра выбары грамадзянін, і якія ён мае правы як выбаршчык?»

Мэта: Праверыць веды вучняў па выбарчым заканадаўстве.

Асноўныя патрабаванні да памяткі:

- Выкарыстаць усе магчымасці стылю памяткі-звароту.
- Зафіксаваць правы выбаршчыкаў.
- Данесці інфармацыю пра ўмовы галасавання.
- Памятка можа ўтрымліваць рэкамендацыі і заклікі да грамадзян.

IV. Падвядзенне вынікаў. Выстаўленне адзнакаў

V. Рэфлексія

Вучням прапаноўваецца ацаніць сваю працу на ўроку, выказацца пра якасць урока, ступень цяжкасці матэрыялу, ступень засваення тэмы.

VI. Хатняе заданне

Падрыхтавацца да гульні «Выбары».

Кожная група атрымлівае заданне:

- вылучыць з групы кандыдата ў дэпутаты.
- скласці перадвыбарчую ўлётку.
- падрыхтаваць даклад на 1-2 хвіліны, у якім кандыдат звяртаецца да выбаршчыкаў.

10 клас. Тэма. Чалавек у натоўпе

Урок праводзіцца ў форме групавой працы.

Мэты

1. Разгледзець паняцце «натоўп», яго структуру, віды натоўпу, спосабы маніпуляцыі натоўпам, паводзіны чалавека ў натоўпе.
2. Развіваць уменні вучняў аналізаваць дакументы, факты, выбіраць галоўнае, правільна будаваць вусны адказ.
3. Спрыяць развіццю навыкаў камунікатыўных зносінаў.

Эпіграф урока

*«Калі сто чалавек стаяць поруч,
кожны губляе свой розум і атрымлівае нейкі іншы»
Ф. Ніцшэ*

Настаўнік: Напрыканцы ўрока мы пацвердзім або аспрэчым думку Ф. Ніцшэ, які так казаў пра паводзіны чалавека ў натоўпе.

I. Мэтавызначэнне.

- агучванне асноўных мэтаў і задачаў урока (калі вучні досыць *падрыхтаваныя*, то яны самі могуць вызначыць мэты і задачы ўрока).
- агучванне асноўных паняццяў тэмы: *афект*, натоўп, геаграфія натоўпу, лідэр, устаноўка.
- агучванне асноўных этапаў урока і спосабаў узаемадзеяння на кожным этапе:
 1. Мазгавы штурм «Што такое натоўп?»
 2. Тэорыя і практыка.

3. Рэфлексія.

4. Хатняе заданне.

II. Асноўная частка.

1 этап. «Мазгавы штурм»

Вучні прапаноўваюць асацыятыўны шэраг, звязаны з паняццем «натоўп» і спрабуюць знайсці азначэнне гэтаму паняццю.

Настаўнік знаёміць з азначэннямі паняцця «натоўп», узятымі з розных энцыклапедычных і тлумачальных слоўнікаў.

2 этап. «Тэорыя і практыка»

1. Настаўнік знаёміць вучняў з «геаграфіяй натоўпу»:

Геаграфія натоўпу (асабліва выразна бачная пры аэрафотаздымцы) вызначаецца адрозненнем паміж больш шчыльным ядром і разрэджанай перыферыяй. У ядры акумулюецца эфект «эмацыянальнага кружэння», і той, хто апынуўся там, мацней адчувае яго ўплыў. Напрыклад, тыповая карціна масавых паграмаў такая. Беспасярэднімі гвалтаўнікамі і пагромшчыкамі аказваецца параўнальна невялікая частка індывідаў, якія складаюць натоўп. Астатнія іх актыўна падтрымліваюць (заахвочвальнымі выкрыкамі, улюлюканнем і г.д.), яшчэ больш людзей падтрымліваюць пасіўна, а на самай перыферыі – проста цікаўныя. Але ўся гэтая маса надае ядру сілу матывацыі, дапоўненую пачуццём ананімнасці і беспакаранасці...

У рамане «Хаджэнне па пакутах» А. Талстога ёсць такі эпізод. Камандзір баявога атраду Сарокін выклікаў лютае абурэнне байцоў сваімі сумнеўнымі дзеяннямі. Калі ён апынуўся перад агрэсіўна настроеным натоўпам падначаленых і быў не ў стане бегчы або абараняцца, ён імгненна зарыентаваўся ў сітуацыі, выбраў у натоўпе самы злобны твар, паказаў на яго пальцам і гучна закрываў: «Вось во-

раг!», – і натоўп накінуўся на іншую ахвяру. Сам Сарокін з аб’екту агрэсіі ператварыўся ў лідэра агрэсіўнага натоўпу...

2. Настаўнік прапаноўвае прааналізаваць урывак з артыкулу псіхолога *Эліяса Канэці* і вызначыць прыкметы натоўпу.

Заданне: Назавіце прыкметы натоўпу.

Эліяс Канэці лічыць натоўп самастойным арганізмам. Ён праводзіць адрозненне паміж групамі людзей, якія выпадкова апынуліся ў нейкі час у пэўным месцы, і сапраўдным натоўпам, што ўтвараецца вакол цэнтральнага пункту, які называецца крышталем натоўпу. Фармаванне і рост натоўпу – універсальная і таямнічая з’ява. Яна можа ўзнікнуць паўсюль. Спачатку натоўп складаецца з асобных індывідаў, але раптам адбываецца пераход да ўзгодненых дзеянняў, калі рухі адных частак арганізма нібы самі перадаюцца ўсім астатнім, нагадваючы хвалі нервовых імпульсаў у медузы. Людзі, з якіх складаецца натоўп, часта не ведаюць, што, уласна, адбылося, і калі ў іх запытацца пра гэта, не змогуць адказаць, але, тым не менш, яны спяшаюцца да іх агульнай нябачнай мэты. У такім стане натоўп уяўляе неакрэсленую існасць, якая ўсмоктвае людзей. У пачатковай фазе ім валодае адзіны інстынкт – прага росту. Ён імкнецца захапіць кожнага сустрэчнага, не ведаючы межаў, але нават у гэты арганізацыйны перыяд ён не губляе ўспрымальнасць. Паводле словаў Канэці, у натоўпе заўсёды жыве прадчуванне пагрозы распаду. З дапамогай хуткага росту ён з усёй моцы імкнецца пазбавіцца гэтай пагрозы; ён паглынае ўсіх і менавіта таму непазбежна павінен разваліцца.

Арганізм натоўпу існуе датуль, пакуль не дасягне мэты. Мэта можа быць кароткатэрміновай, як, напрыклад, забойства або разбурэнне будынку, або доўгатэрміновай, як мара аб зямлі запаветнай, дзе збяруцца ўсе дзеці Ізраіля. Від на-

тоўпу можна класіфікаваць у адпаведнасці з яго мэтамі, але ўсе яны маюць агульныя ўласцівасці. Усярэдзіне натоўпу асобныя людзі губляюць свае асабовыя якасці, свае імёны, эканамічны і сацыяльны статус, ператвараючыся ў роўныя часткі новай істоты. Гэта настолькі магутнае пачуццё, што ўсе заклікі да справядлівасці і ўсе тэорыі роўнасці, магчыма, заснаваныя на тым адчуванні братэрства, якое знаёма кожнаму, хто пабыў у натоўпе. У яго незвычайнай шчыльнасці бурацца ўсе ўяўленні пра асабістую прастору, і ў новай супольнасці знікае страх дотыку і кантакту. У натоўпе людзі зліваюцца ў адзіную шматгаловую, шматрукую і шматногую істоту. У некаторых відах натоўпу, утвораных вайной або рэлігіяй, можна заўважыць пэўныя дзеянні або рытуалы.

3. Настаўнік знаёміць вучняў з відамі натоўпу, адзначаючы, што ў аснове дзеяння любога натоўпу ляжыць матыў.

Віды натоўпу.

Аказіянальны натоўп (ад англ. *occasion* – выпадковасць) – скаПЛенне людзей, якія сабраліся паглядзець на выпадковае здарэнне. Гэта самая звычайная з сітуацый стыхійных масавых паводзінаў, якую даводзілася ў жыцці бачыць любому даросламу чалавеку.

Канвенцыйны натоўп (ад англ. *convention* – умоўнасць) збіраецца з нагоды загадзя абвешчанай падзеі: пеўневыя або сабачыя двубоі, баксёрскі або футбольны матч, мітынг, канцэрт рок-гурта і г. д.

Тут ужо пераважае больш накіраваны інтарэс, і людзі да пары гатовыя падпарадкоўвацца пэўным умоўнасцям (канвенцыям).

Экспрэсіўны натоўп (ад англ. *expression* – выраз), рытмічныя выражае тую або іншую эмоцыю: радасць, запал, абурэнне і г. д. Як бачна, спектр эмацыйных даміна-

таў тут вельмі шырокі, а галоўная адметная рыса – рытмічнасць выражэння. Лёгка здагадацца, што гаворка ідзе пра людзей, якія скандуюць лозунг на мітынгі або маніфестацыі, ці гучна падтрымліваюць любімую каманду на стадыёне.

Агрэсіўны натоўп, эмацыянальная дамінанта якога (раз’юшанасць, злосць), роўна як і накіраванасць дзеянняў, празрыста выяўленыя ў назве.

Панічны натоўп ахоплены жахам, імкненнем кожнага пазбегнуць рэальнай або ўяўнай небяспекі.

Прагны натоўп утвараюць людзі, якія ўступілі ў неарганізаваны канфлікт за ўладанне нейкай каштоўнасцю. Дамінуючай эмоцыяй тут звычайна становіцца сквапнасць, прага ўладання, да якой часам дадаецца страх. Прагны натоўп часам твораць брокеры, калі на біржы праняслася чутка пра тое, што нейкія акцыі хутка растуць у кошце. У савецкія часы ўзнікалі такія натоўпы («Даюць!»), калі на прылавак «выкідалі» дэфіцытны тавар.

Паўстанцкі натоўп паводле шэрагу прыкметаў падобны да агрэсіўнага (пераважае пачуццё незадаволенасці), але адрозніваецца ад яго сацыяльна справядлівым характарам абурэння. Хрэстаматычным прыкладам служыць паўстанне на расійскім браяносцы «Потемкин» у 1905 годзе.

4. Вучням даецца магчымасць прааналізаваць прапанаваныя сітуацыі і вызначыць від натоўпу.

Заданне: Вызначце від натоўпу.

а) Пасля Маскоўскага фестывалю моладзі і студэнтаў (1957 год), пачала прыўзнямацца «жалезная заслона»; на вуліцах савецкіх гарадоў з’явіліся першыя «жывыя» замежнікі, якіх старэйшыя жыхары не бачылі з часоў вайны, а дзеці ведалі пра іх існаванне толькі з кніжак. Замежнікаў тады можна было лёгка адрозніць ад нашых суайчыннікаў па адзенні,

але асаблівай папулярнасцю карысталіся негры. Вось замалёўкі з жыцця тых гадоў. Ідзе вуліцай цёмнаскуры хлопец, а за ім натоўп дарослых і дзяцей. Усе вельмі добра-звчліва настроеныя, хтосьці прапаноўвае яму ў падарунак значок, хтосьці просіць на памяць замежную манетку, хтосьці просіць разам сфатаграфавання.

б) Раніца. На пероне стаіць мноства пасажыраў. Набліжаецца электрычка. У ёй відавочна не хопіць на ўсіх месцаў. А ехаць хочацца ўсім.

в) На апошняй хвіліне матча доўгачаканы гол быў-такі забіты, выклікаўшы бурлівую рэакцыю заўзятараў, якія скандавалі: «БАТЭ – чэміён!».

г) На працягу месяца ў сродках масавай інфармацыі ішла рэклама канцэрта вядомага рок-гурта. У дзень канцэрта на стадыёне сабраўся велізарны натоўп.

д) Падчас канцэрта раптам абвясцілі, што ў будынку канцэртнай залі пачаўся пажар. Спалоханыя людзі кінуліся да выхаду.

е) «Хто не бачыў карнавала ў Рыо-дэ-Жанэйра, той не бачыў нічога», – сцвярджае бразільская народная мудрасць. І сапраўды, відовішча ўражвае, калі велізарны святочны натоўп танчыць палымяны нацыянальны танец.

ж) У 73 г. да н. Хр. у Рыме пачалося паўстанне пад кіраўніцтвам Спартака. Натоўпы нявольнікаў змагаліся за вызваленне ад тыраніі рымлянаў, за вызваленне ад прыгнёту.

з) 30 кастрычніка 1938 года ў Каліфорніі па радыё ішоў радыёспектакль паводле рамана Г. Уэлса «Вайна сусветаў», дзе, паводле сюжэту, страшныя марсіянне-крывасмокі, прыляцеўшы на Зямлю, пачынаюць нішчыць чалавецтва. Галоўныя падзеі, праўда, былі перанесеныя з Англіі ў Амерыку. Перадача была зробленая такім чынам, што ў слухача стваралася ўражанне прамога рэпартажу. Па-майстэрску было спланавана і нагнятанне трывогі: па радыё казалі

пра тое, што паніка ахапіла ўрад ЗША. У выніку многія прынялі спектакль за чыстую манету, пакідалі хаты і маёмасць і выбеглі на вуліцы, утварыўшы шматтысячны натоўп. Такого «поспеху» аўтары спектаклю не чакалі...

і) У 20-х гадах XX стагоддзя ў парку невялікага горада было знойдзена цела чатырнаццацігадовай белай дзяўчынкі, з якой перад смерцю па-зверску здзекваліся. Чуткі пра страшную знаходку хутка распаўсюдзіліся па горадзе, і ў парку стаў збірацца натоўп. Першапачатковая цікаўнасць пераходзіла ў абурэнне, а здагадкі будаваліся і перарасталі ў чуткі: «Негры!». Стыхійная маніфестацыя рушыла да будынка мэрыі пад акампанемент расіцкіх лозунгаў і патрабаванняў да гарадскіх уладаў. Па дарозе натоўпу сустрэліся два маладыя чарнаскурныя хлопцы, і маніфестанты сталі груба іх зневажаць. Адзін з хлопцаў асмеліўся абурыцца – і адбыўся суд Лінча.

5. *Заданне групам:* «На аснове ўласнага досведу, досведу назіральнікаў, выкарыстоўваючы тэкст падручніка, апішыце стан чалавека ў натоўпе».

6. Настаўнік знаёміць з прыёмамі маніпуляцыі натоўпам.

Спосабы маніпуляцыі натоўпам.

А. Пераключэнне ўвагі натоўпу на іншы аб'ект

... У 1974 годзе група партугальскіх вайскоўцаў здзейсніла пераварот, пазбавіўшы краіну ад шматгадовага дыктатарскага рэжыму А. Салазара–М. Каэтану. Адчыніўся шырокі абсяг для дзейнасці партыяў, асабліва партыі камуністаў, якія раней працавалі ў глыбокім падполлі. Масавыя настроі віравалі, прамовы аб «сацыялістычнай рэвалюцыі» і «дыктатуры пралетарыяту» прамаўляліся ўсюды. І вось замалёўка з аднога бурлівага мітыngu падчас страйку лісабонскіх працоўных. «Энергічныя аратары «заводзяць» натоўп, які скандуе самыя рашучыя лозунгі, і далейшы ход

падзей цяжка прадказальны. Мітыngoўцы акружаныя паліцэйскім ланцугом, але дыктатуры ўжо няма, і задача паліцэйскіх па магчымасці пазбегнуць прымянення сілы. Ад паліцэйскага ланцуга аддзяляецца адзінокі афіцэр, трымаючы ў руках транзістарны прыёмач, па якім перадаюць прамы рэпартаж з матчу паміж папулярнымі футбольнымі камандамі «Порту» і «Лісбоа». Праз хвіліну сотні людзей, што толькі што выказвалі свята гнеў і гатоўнасць да самых рашучых дзеянняў, звяртаюцца да афіцэра з пытаннямі: «Які лік? Хто выйграе?» Яшчэ некалькі падобных цэнтраў адцягнення ўвагі – і натоўп амаль не рэагуе на гарачыя заклікі аратараў».

Б. Выкарыстанне музычнага рытму

Уздзеяннем гучнай рытмічнай музыкі або (калі яе няма) рытмічным скандаваннем атрымоўваецца ператварыць агрэсіўны, панічны або прагны натоўп у экспрэсіўны, калі людзі мімавольна пачынаюць танчыць і расходваюць назапашаную энергію ў рытмічных рухах. Пры гэтым важна падабраць адэкватны рытм. Так, для барацьбы з агрэсіўным натоўпам выкарыстоўваецца хуткі рытм рок-музыкі. Масавую паніку здольны збіць больш марудны рытм маршу або гімну.

С. Ператварэнне натоўпу ў некалькі аказіянальных натоўпаў

Для гэтага выкарыстоўваюць вадамёты, слезацечны газ, і інш. Часцей ужываецца такі прыём: у натоўпе размяшчаюцца добра заўважныя камеры і высылаюцца мабільныя групы хмурых тэлеаператараў, якія нібыта фіксуюць самых актыўных індывідаў. На самой справе гэты прыём мае псіхалагічнае дзеянне і накіраваны на зніжэнне калектыўнага ефекту.

3 этап. «Рэфлексія»

Для правядзення гэтага этапу выкарыстоўваецца ме-

тад «Графікі», дзе на гарызантальнай восі адкладзены асноўныя крытэры ацэнкі работы, а на вертыкальнай восі – пяцібальная шкала адзнакі. Крытэрамі ацэнкі работы могуць быць:

1. Работа класа.
2. Работа групы.
3. Работа настаўніка.
4. Узровень засваення матэрыяла.

Настаўнік падводзіць вынікі ўрока і просіць ізноў звярнуцца да эпіграфу занятку і паразважаць, ці меў рацыю Ф. Ніцшэ.

4 этап. «Хатняе заданне»

У якасці асноўнага хатняга задання прапаноўваецца параграф падручніка, адказ на пытанні пасля параграфа.

Можна задаць таксама творчае або рознаўзроўневае заданне.

Літаратура:

1. Назаретян А.П. Агрессивная толпа, массовая паника, слухи. Лекции по социальной и политической психологии. – СПб: «Питер», 2003.

**Міхась Булавацкі,
настаўнік вышэйшай катэгорыі,
выкладчык БГЛ імя Я. Коласа**

НАВУЧАННЕ МАТЭМАТЫЦЫ БУЙНЫМІ БЛОКАМІ на прыкладзе тэмы «Прагрэсіі»

Працэс навучання ўяўляе сабой пераважна працэс перадачы інфармацыі. Калі нехта захоча паспрацаваць са мной аб гэтым, то я гатовы выслухаць яго аргументы, але пакуль спынімся на гэтай тэзе. З такога пункту гледжання навучэнец павінен:

- 1) успрыняць інфармацыю;
- 2) асэнсаваць яе;
- 3) запомніць;
- 4) узнаўляць запомненае ў патрэбны момант;

і

- 5) прымяняць
- у стандартных сітуацыях,
 - у нестандартных сітуацыях,
 - і творча (г.зн. перапрацоўваць інфармацыю, здабываць з набытай інфармацыі новую інфармацыю).

Не абавязкова гэтыя дзеянні адбываюцца ў пазначаным парадку. Досыць часта ўспрыняцце і асэнсаванне адбываюцца адначасова. Здараецца, што запамінанне папярэднічае асэнсаванню (гэтая з’ява ў школьніцкім атачэнні набыла назву «зуброжка» і пераважная большасць настаўнікаў успрымае яе з’едліва-іранічна, але ў асобных выпадках згодныя пагадзіцца хаця б на такое). Я б не стаў кпіць з «зуброжкі» хаця б з-за таго, што ведаю, як наша славутая зямлячка Соф’я Корвін-Крукоўская (па мужу – Кавалеўская) стала матэматыкам. Каб абклеіць сцены яе дзіцячага пакоя, бацькі з-за недахопу сродкаў на шпалеры падралі

стары падручнік матэматыкі. І незразумелыя значкі інтэгралаў і дыферэнцыялаў штодзень былі перад вачыма малой дзяўчынкай. Учэпістая дзіцячая памяць адзін за адным паглынала гэтыя значкі без малейшага іх асэнсавання. Але калі Соф'я вырасла і стала займацца матэматыкай, запомненае, хаця й неасэнсаванае ў дзяцінстве значна дапамагала ёй разумець мудрагелістасці высокай навукі.

Таму я дапускаю як адзін з магчымых варыянтаў навучання ў асобных выпадках пачатковае запамінанне інфармацыі без яе асэнсавання.

Такім чынам, пералік этапаў навучання не трэба прымаць у жорстка зададзеным парадку; варыянтаў, як бачым, шмат, і для кожнага з навучэнцаў трэба шукаць свой найбольш падыходны варыянт (дый ён сам інтуітыўна шукае гэтакі варыянт). Настаўнік павінен накіроўваць і рэгуляваць гэты працэс, імкнучыся рабіць гэта як найменш прыкметна.

У савецкай сістэме адукацыі (не толькі матэматычнай) лічылася, што для найлепшага ўспрыняцця і ўсведамлення матэрыяла павінен падавацца вучню дробненькімі «порцыямі», з якіх потым і ўтворацца сістэма неабходных ведаў. Кожная такая «порцыя» павінна грунтоўна засвойвацца, чаму павінны былі спрыяць сістэма выбарачнага вуснага кантролю і набор практыкаванняў на ўроку з дапамогай настаўніка, а таксама практыкаванні дома, якія павінны былі падрыхтаваць вучня да завяршальнай дзеі – кантрольнай працы. Па напісанні кантрольнай працы лічылася, што матэрыял вучнем засвоены. І настаўнік пераходзіў да наступнай тэмы...

Вынікам такой сістэмы было тое, што на вывучэнне кожнай такой «порцыі» вучэбнага матэрыялу затрачвалася значны час (да прыкладу, 2-3 урокі на вывучэнне тэарэмы аб суме вуглоў трохвугольніка, калі гэта можна без цяжкас-

цяў усвядоміць за 15-20 хвілін), і ведаў ў святломасці вучня заставаліся наборам адасобленых звестак, не прыведзеных у больш-менш стройную сістэму.

Неразумнасць такой сістэмы навучання затуманьвалася не менш неразумнай сістэмай дзяржаўнага ўпарадкавання, пры якой важней было пракрычаць пра поспехі, чым іх мець (такая сістэма набыла пазней назвы «паказуха» ці «очковтирательство»).

Тым не менш, на тле гэтага трыумфа паказушнасці ў працы лепшых настаўнікаў зараджалася іншая сістэма навучання, заснаваная на супрацьлеглых падыходах. Напрыклад, вядомы ўкраінскі настаўнік Віктар Шаталаў сцвярджаў, што навучальны матэрыял трэба даваць буйнымі блокамі, не патрабуючы на першым этапе грунтоўнага і глыбокага яго засваення. Тут важней шырыня ахопу тэмы, калі вучань бачыць яе часткі ва ўзаемасувязях (пакуль што без дэталёвага ўсведамлення, якое прыдзе пазней). Далей праз **сістэму шматразовага паўтарэння** і прадуманую **сістэму заданняў** нарастальнай складанасці дэталі навучальнага матэрыялу пачынаюць праяўляцца ў святломасці вучняў і паступова замацоўвацца.

Новая сістэма перадачы інфармацыі патрабуе і новых метадычных падыходаў. Якім чынам даваць вучню буйны блок інфармацыі, каб ён не «спалохаўся», а зацікаўлена ўспрымаў яе, спрабуючы ўсвядоміць і запомніць?

Па-першае, настаўнік павінен падаваць вучэбны матэрыял так, каб вучню было цікава яго ўспрымаць, каб ён выклікаў у вучня нейкія станоўчыя эмоцыі (пазначым гэтае патрабаванне як *прынцып 1*). Эмацыйнае ўспрыняцце больш выніковае, чым безэмацыйнае, – гэта ўжо неаспрэчны факт псіхалогіі. Сваю ролю тут адыгрываюць і бадзёры ўпэўнены голас настаўніка, і яго жарты, жэсты, міміка, і гістарычныя ці міфалагічныя адступленні, і нечаканыя

вобразы і параўнанні, ды шмат чаго іншага. Праўда, пры гэтым пажадана не пераступіць меры, калі ў шматлікіх жартоўных паралелях і вобразных параўнаннях губляецца сутнасць разгляданай тэмы, калі вучань пасля ўрока можа перадаць змест нейкай расказанай настаўнікам цікавай гісторыі і не можа распавесці аб тым, якая тэма на гэтым уроку вывучалася. І яшчэ: захапленне настаўнікам эмацыйнымі дадаткамі можа прывесці да значнага падаўжэння часу на перадачу вучню патрэбнай інфармацыі, што зноў жа толькі на шкоду, а не на карысць працы. Чалавек звычайны пасля 13-14 год можа больш-менш уважліва ўспрымаць інфармацыю на працягу прыблізна 17 хвілін (менавіта гэтым абгрунтоўваў Міхаіл Шчацінін мэтазгоднасць пераходу ў школах на 35-хвілінныя ўрокі: два разы па 17 хвілін з невялічкім перапынкам для адпачынку мозгу; тут яму, праўда, можна запярэчыць, што гэтая мэтазгоднасць тычыцца толькі тых урокаў, на якіх адбываецца ўспрыняцце вучнямі новай інфармацыі; да ўрокаў трэнажу ў выкарыстанні новай інфармацыі, да ўрокаў справаздачных, кантрольных ды іншых гэта не адносіцца). І калі настаўнік зацягвае ў часе свае тлумачэнні, то вучань можа ў канцы проста забыць аб тым, з чаго ўсё пачыналася, і гэта значна абцяжарыць усведамленне інфармацыі.

Таму істотна для настаўніка – перадаць інфармацыю як найкарацей па часе (*прыцыт 2*)! Непрацяглая ў часе прамова настаўніка, складзеная з кароткіх сказаў, у якіх выкарыстаныя добра знаёмыя слухачам словы, выклікае ў вучня адчуванне лёгкасці, дасягальнасці разумення ім гэтага вучэбнага матэрыялу. Калі ж настаўнік няўдала падбірае фразы, якія гучаць доўга і ствараюць уражанне слоўнага награвашчвання, то вучань хутка губляе цікавасць да такой інфармацыі, бо яна здаецца яму занадта складанай і недасягальнай для яго разумення.

Выкажу яшчэ адно спрэчнае сцверджанне (спрэчнае таму, што, як паказвае мой досвед кантактавання з настаўнікамі, сярод іх знаходзіцца шмат нязгодных з гэтым сцвярджэннем). Пры тлумачэнні новага матэрыялу настаўніку пажадана або цалкам адмовіцца ад формы дыялогу з вучнямі, або значна абмежаваць гэты варыянт. Прычын да таго некалькі. Па-першае, дыялогавая форма перадачы інфармацыі падаўжае час на яе ўспрыняцце і ўсведамленне вучнямі (што супярэчыць выказанаму тут *прыцыту 2*). Па-другое, настаўнік можа прыгожа і дакладна сфармуляваць пытанне, але вучань наўрад ці зможа даць гэтакі ж прыгожы і дакладны адказ. Таму інфармацыя, атрыманая з адказаў вучняў, даходзіць да іх аднакласнікаў не ў лепшым выглядзе. І нават калі настаўнік «перакладзе» пачуты адказ, удакладніць і эмацыйна ўпрыгожыць яго, то для вучняў застаецца няпростая псіхалагічная праблема: забыць першы адказ, пачуты з вуснаў вучня, і запомніць, другі, апрацаваны настаўнікам. (*Гэтая праблема цікава абыграная ў легендзе пра Насрэтдзіна. Калі захварэламу шаху не змаглі дапамагчы прыдворныя лекары, то паклікалі Насрэтдзіна, і шах сказаў яму: «Ці ты мяне вылечиш, ці памрэш раней за мяне!» Бачыць Насрэтдзін, што выбар невялікі і кажа: «Я вылечу цябе, але пры адной умове: пакуль буду лячыць, ты не павінен думаць пра белую малпу!..» Паспрабуйце зараз наставіць сябе на месца шаха, паспрабуйце забыць пра нейкую белую малпу, не думаць пра яе.*)

Не менш важны фактар – запісы настаўніка на дошцы. Яны таксама не павінны ствараць уражанне награвашчвання. У запісах павінен быць парадак, паслядоўнасць, выкарыстаная сімволіка павінна быць добра патлумачанай і зразумелай вучням, найбольш істотныя элементы пажадана выдзяляць колерам ці іншымі сродкамі. І! – настаўнік павінен добра ўсведамляць, **што** застанецца на дошцы пры

заклучным слове яго тлумачэння (*прынцып 3*). Гэты канцовы выгляд запісаў павінен быць загадзя прадуманым і вывераным. В. Шаталаў называе такі канцовы выгляд запісу **лістом апорных сігналаў** (ЛАС).

ЛАС – гэта зрокавы вобраз пэўнага блока інфармацыі. Паколькі чалавек прывыкае большую частку інфармацыі атрымоўваць праз зрок, то гэты вобраз становіцца істотным фактарам якасці ўспрыняцця інфармацыі. На гэтым вобразе грунтуецца значная частка далейшай працы па ўсведамленні і запамінанні атрыманай вучнем інфармацыі.

ЛАС да вывучанай тэмы вучань атрымае адразу пасля таго, як настаўнік закончыць свой расповед. Вучань ведае пра гэта і таму не запісвае следам за настаўнікам, а толькі глядзіць і слухае, спрабуючы зразумець. Адсутнасць патрэбы весці запісы за настаўнікам вырашае некалькі пытанняў. Па-першае, вучань не расейвае сваёй увагі паміж рознымі дзеяннямі (слухаць, успрымаць і запісваць). Па-другое, настаўнік мае магчымасць не замаруджваць сваю гаворку, каб вучні паспелі запісаць, а гаварыць з імі на звычайнай хуткасці, да ўспрыняцця якой людзі досыць рана прывыкаюць (гэта таксама ў рэчышчы *прынцыпа 2*). Акрамя таго, «шпаргалка» да тэмы, падрыхтаваная вопытным настаўнікам, будзе несумненна больш якаснай, чым тая ж «шпаргалка», зробленая вучнем. (Аб мастацтве складання ЛАС гаворка асобная).

Разгледзім гэты падыход на прыкладзе тэмы «Прагрэсіі» (алгебра, 9 клас; 13 гадзін па праграме гуманітарных класаў, з якіх адна гадзіна адводзіцца на кантрольную працу).

Папярэднічае знаёмству з тэмай серыя традыцыйна тэставых заданняў на падаўжэнне лікавых паслядоўнасцяў, у якіх можна заўважыць тую ці іншую заканамернасць (23; 19; 15... або: 4; 9; 16; 25... або: 5; 6; 8; 11; 15... або: 1; 1;

2; 3; 5; 8...). Калі вучні крыху прыстасуюцца заўважаць на-яўныя заканамернасці і, магчыма, нават выражаць некаторыя з іх формуламі, то гэта можна лічыць дастатковым для падрыхтоўкі ўсведамлення тэмы «Прагрэсіі». На такія заданні не трэба адводзіць цэлы ўрок. Лепш рассыпаць іх па некалькіх папярэдніх уроках і чым раней такія заданні будуць прапаноўвацца вучням, тым лепш. Па дзве-тры мінуты на два-тры такія заданні.

На чарговым уроку настаўнік адразу пераходзіць да сутнасці новай тэмы. Ён гаворыць аб тым, што некаторыя лікавыя паслядоўнасці атрымоўваюцца дадаваннем аднаго і таго ж ліку да папярэдняга або множаннем папярэдняга на адзін і той жа лік. Першы ж лік выбіраецца адвольна (у другім выпадку не роўны нулю). Такія паслядоўнасці называюць прагрэсіямі, у першым выпадку – **арыфметычнай**, у другім – **геаметрычнай**. На дошцы, падзеленай папалам вертыкальнай рысай, паказваюцца прыклады праг-

Арыфметычная	Прагрэсіі	Геаметрычная
23; 16; 9; 2; -5; -12; -19; -26; -33; -40; -47...		0,25; -0,5; 1; -2; 4; -8; 16; -32; 64; -128; 256...

Далей настаўнік распавядае пра **рознасць** арыфметычнай і **назоўнік** геаметрычнай прагрэсіі і звязаны з гэтым характар манатоннасці прагрэсій. Запіс на дошцы папаўняецца:

Прагрэсіі	
Арыфметычная	Геаметрычная
23; 16; 9; 2; -5; -12; -19; -26; -33; -40; -47...	0,25; -0,5; 1; -2; 4; -8; 16; -32; 64; -128; 256...
рознасць $d = -7 (< 0)$, $d > 0$, $d = 0$	назоўнік $q = \pm 1$, $q ? 0$
спадае, нарастае	$q = -2$ нарастае, $q = 0,7$ спадае $q = 5$ на модулі: $q = -0,5$ памодулі: $ q > 1$, $ q < 1$

На дошцы пры гэтым могуць з'яўляцца іншыя прыклады прагрэсій з розным характарам манатоннасці, але яны потым выціраюцца, для ўсведамлення далейшага дастаткова аднаго прыкладу.

Формула агульнага члена звычайна не выклікае праблем пры яе ўсведамленні. Тут настаўнік можа перайсці на невялічкі дыялог: «Каб атрымаць другі член арыфметычнай прагрэсіі, трэба да першага дадаць d , каб атрымаць трэці, трэба да першага дадаць $2d$, чацвёрты – да першага дадаць $3d$, пяты – $4d$... А каб атрымаць трыццаць трэці член?..» Звычайна вучні без затрымкі знаходзяць патрэбны адказ і, маючы хаця б невялікі досвед абагульненняў (пра што гаварылася на пачатку артыкула), хутка абагульняюць яго формулай $a_n = a_1 + (n-1)d$, якую карысна даабагульніць у такім выглядзе: $a_n = a_k + (n-k)d$. Можна звярнуць увагу на тое, што апошняя формула справядлівая нават калі $n < k$. Адпаведны працэс паўтараецца і пры атрыманні формулы агульнага члена геаметрычнай прагрэсіі $a_n = a_k \cdot q^{n-k}$.

Цяпер натуральна перайсці да характарыстычнай уласцівасці адной і другой прагрэсіі, паказаўшы яе спачатку на лікавым прыкладзе з наступным абагульненнем, падмацаваным адпаведным разважаннем. «Возьмем які-небудзь член арыфметычнай прагрэсіі, напрыклад $a_4 = 2$. Сума суседніх яго членаў: $a_3 + a_5 = 9 + (-5) = 4$. Гэта падвоены лік 2. Такую ж суму атрымаем і пры складанні другога і шостага членаў, першага і сёмага членаў. Увогуле, любы падвоены член арыфметычнай прагрэсіі роўны суме суседніх або роўнаадлеглых членаў: $2a_n = a_{n-k} + a_{n+k}$, бо для атрымання першага складніка трэба ад a_n адняць kd , а для атрымання другога трэба да a_n дадаць kd , сума пры такім змяненні складнікаў не зменіцца. Цяпер возьмем які-небудзь член геаметрычнай прагрэсіі, напрыклад $a_3 = 4$. Здабытак суседніх з ім членаў: $a_2 \cdot a_6 = (-2) \cdot (-8) = 16$. Гэта квадрат ліку 4.

Такі ж здабытак атрымаем і пры множанні трэцяга члена на сёмы член, другога на восьмы і г.д. Увогуле, квадрат любога члена геаметрычнай прагрэсіі роўны здабытку суседніх або роўнаадлеглых членаў: $a_n^2 = a_{n-k} \cdot a_{n+k}$, бо для атрымання першага множніка трэба a_n падзяліць на q^k (памножыць на q^{-k}), а для атрымання другога трэба a_n памножыць на q^k , здабытак пры такім змяненні множнікаў не зменіцца».

Істотна тут тое, што тэкст, які прагаворвае настаўнік для арыфметычнай і геаметрычнай прагрэсій збудаваны амаль аднолькава, каб вучні маглі звяртаць увагу на адрозненні.

Прагрэсіі	
Арыфметычная	Геаметрычная
23; 16; 9; 2; -5; -12; -19; -26; -33; -40; -47...	0,25; -0,5; 1; -2; 4; -8; 16; -32; 64; -128; 256...
рознасць $d = -7 (< 0)$, $d > 0$, $d = 0$ спадае нарастае	назоўнік $q = \pm 1$ $q \neq 0$ $q = -2$ нарастае $q = 0,7$ спадае $q = 5$ на модулі: $q = -0,5$ на модулі: $ q > 1$ $ q < 1$
$a_2 = a_1 + d$, $a_3 = a_1 + 2d$... $a_n = a_1 + (n-1)d$	$a_2 = a_1 \cdot q$, $a_3 = a_1 \cdot q^2$... $a_n = a_1 \cdot q^{n-1}$
$2a_n = a_{n-k} + a_{n+k} = (a_n - kd) + (a_n + kd)$	$a_n^2 = a_{n-k} \cdot a_{n+k} = (a_n \cdot q^{-k}) \cdot (a_n \cdot q^k)$

Засталося сказаць аб суміраванні членаў арыфметычнай і геаметрычнай прагрэсій. І адказ на пытанне, ці трэба гэта рабіць на дадзеным уроку, настаўнік павінен убачыць па паводзінах вучняў і па сваіх адчуваннях. Калі вучням тэма не падалася складанай, калі яны не губляюць увагі і актыўна (без стомленасці!) успрымаюць новыя звесткі (што якраз і будзе выразна праглядвацца ў іх вачах), і калі пададзеная вышэй інфармацыя не заняла больш за дзесяць хвілін, то настаўнік мае ўсе козыры, каб раскрыць перад вучнямі апошнія аспекты тэмы. Калі ж настаўнік не адчувае патрэбнай увагі і дастатковай актыўнасці ўспры-

няцця ад вучняў, калі яму даводзіцца раз-пораз рабіць паўзы, каб вярнуць страчаную ўвагу асобных вучняў, і гэтыя паўзы падоўжылі яго расповед болей як на дзесяць хвілін, то мэтазгодна тут спыніцца, адклаўшы знаёмства з астатняй часткай тэмы на другі дзень (вельмі пажадана, калі б гэты дзень быў назаўтра, каб уражанні ўспрыняцця першай часткі былі яшчэ дастаткова свежымі).

Перад пачаткам расповеду пра суміраванне членаў арыфметычнай прагрэсіі настаўнік можа расказаць эпізод з дзяцінства Карла Гауса. *Настаўнік матэматыкі, прапанаваўшы вучням на ўроку паскладваць лікі ад 1 да 100, думаў, што заняў гэтай задачай іх час надоўга, і быў вельмі здзіўлены, калі праз хвіліну адзін з іх падняў руку і назваў правільны адказ. А вучань проста заўважыў аднолькавыя папарныя сумы ($1+100 = 2+99 = 3+98 = \dots$), якіх тут налічваецца роўна 50. Праз гэтую гісторыю ямчэй успрымаецца вывад формулы сумы членаў арыфметычнай прагрэсіі.*

З геаметрычнай прагрэсіяй так проста не атрымаецца, але й там знаходзіцца цікавы і лёгкаўспрымальны падыход да спрашчэння патрэбнага вылічэння. І грэх зробіць настаўнік, калі не раскажа пасля з'яўлення гэтай формулы легенду пра стварэнне шахмат з падрабязным матэматычным каментарам старажытнай гісторыі (тое, што вучні будуць гэта зацікаўлена слухаць, няма сумнення).

Калі індускаму цару Шэраму паказалі гульню ў шахматы, то цар вельмі ўпадабаў новую гульню і ўрэшце загадаў прывесці да яго стваральніка гульні, каб шчодро ўзнагародзіць таго. Мудраца Сету прывялі да цара і цар сказаў ганарліва: «Прасі ў мяне, што хочаш, – я выканаю любую тваю просьбу!» Усміхнуўся мудрэц з гэткай пыхі і сказаў: «Шахматная дошка мае 64 клеткі. Дай мне за першую клетку адно пшанічнае зернятка, за другую – два, за

трэцюю – чатыры, за чацвёртую – восем, і так за кожную наступную ўдвая болей». – «І гэта ўсё, што ты ў мяне просіш?!», – здзівіўся цар. «Усё. Мне гэтага хопіць». Раззлаваны з такой малой просьбы цар загадаў выштурхаць мудраца з царскіх палатаў і выкінуць яму той мех пшаніцы, папярэдне дакладна падлічыўшы зярняткі. Назаўтра запытаўся, ці выкананы яго загад. Але царскі міністр кінуўся яму ў ногі і праенкатаў, што не ў волі цара выканаць тую просьбу, бо, каб выканаць яе, трэба...

«А вось што трэба, давайце падлічым мы з вамі. Сума 64-х членаў такой геаметрычнай прагрэсіі роўна $2^{64}-1$. Накінем яшчэ адно зярнятка – колькі мяшкоў спатрэбіцца для 2^{64} зярнятак? Улічым, што $2^{10}=1024$ 103. Тады $2^{64}=2^4 \cdot 2^{60}=16 \cdot (2^{10})^6=16 \cdot (10^3)^6=16\,000\,000\,000\,000\,000\,000$ – 16 квінтільёнаў! (нават болей, бо $2^{10} > 10^3$). Будзем лічыць, што ў адным коласе ў сярэднім па 50 зярнятак і каласы растуць праз кожныя пяць сантыметраў, г.зн. на адным квадратным метры $20 \cdot 20=400$ каласоў або 5 тысяч зярнятак (такая прыкладна нават з перавышэннем звычайнай ураджайнасці). $1\text{ км}^2 = 1\,000\,000\text{ м}^2$, таму на адным квадратным кіламетры вырастае $5\,000\,000\,000$ (5 більёнаў) зярнятак. Значыць, каб выканаць просьбу мудрага Сеты, яму павінны аддаць ураджай, сабраны з $16\,000\,000\,000\,000\,000\,000 : 5\,000\,000\,000 = 3\,200\,000\,000$ квадратных кіламетраў. А плошча паверхні зямнога шара (разам з гарамі і акіянамі) ? $400\,000\,000\text{ км}^2$.

Вось так і сказаў міністр цару: «... трэба высекчы ўсе лясы, растапіць ільды, асушыць моры і акіяны, зраўняць горы і ўсю цалкам паверхню зямлі засеяць пшаніцай. І калі яна вельмі добра ўродзіць, то за 8-10 гадоў такой ураджайнасці можна назбіраць патрэбную колькасць зярнятак». Так мудры Сета паказаў пыхліваму Шэраму на абмежаванасць яго ўлады.

Гісторыя заслугоўвае таго, каб яе пакінуць у памяці. Яна ўжо як-ніяк элемент агульначалавечай культуры. Таму ў лісце апорных сігналаў застаецца адлюстраванне гэтай гісторыі ў некалькіх знаках «Сета S_{64} =». Натуральна, што любая суправаджальная эмацыйная інфармацыя, як і гэтая, не з'яўляецца абавязковай для разумення тэмы, таму адсутнасць гэтай інфармацыі ў адказе вучня не павінна прыводзіць да зніжэння адзнакі за адказ. У ЛАС такая інфармацыя звычайна адлюстроўваецца асобным колерам (не чырвоным).

Трэба сказаць, што разгляданая тэма вельмі багатая на суправаджальную інфармацыю. У настаўніка раз-пораз узнікае спакуса скарыстаць яшчэ штосьці і яшчэ. Напрыклад, вельмі просіцца сюды распавяд пра сутнасць фінансавых пірамід кшталту скандальна вядомай расейскай кампаніі «МММ». Тым болей, што ведаць пра гэта не толькі цікава, але й карысна, каб не патрапіць у пастку чарговай такой хвалі, якія раз-пораз баламуцяць малаадукаваных грамадстваў не вельмі развітых краін. Але не трэба тут паддавацца такім спакусам: для гэтай інфармацыі знойдзецца час іншым разам. Шахматнай легенды цалкам дастакова, каб даць крыху адпачыць мозгу вучня, пераклучыць яго ўвагу, ажывіць успрыняцце, дастатковае для ўсведамлення апошняй цікавай акалічнасці.

«Разгледжаныя формулы суміравання прагрэсій, – паважаюць настаўнік, – дазваляюць складваць пэўную колькасць членаў той ці іншай прагрэсіі. Але бываюць выпадкі, калі можна складваць бясконцую колькасць лікаў і атрымаць у выніку не бясконцасць, а пэўны лік. Гэта можна толькі ў тым выпадку, калі складваюцца члены спадальнай па модулі геаметрычнай прагрэсіі. Чаму гэта можна, – давайце разбярэмся. Калі $|q| < 1$, то пры ўзвядзенні ў ступень модуль назойніка памяншаецца. І калі n (паказчык

ступені) стане вельмі вялікім, то q^n становіцца амаль нулём. На мове матэматыкі гэтую з'яву пазначаюць так: калі n імкнецца да бясконцасці ($n \rightarrow \infty$), то q^n імкнецца да нуля ($q^n \rightarrow 0$). Гэта азначае, што ў формуле складання членаў геаметрычнай прагрэсіі адымнік q^n знікае (замяняецца на нуль) і формула набывае такі выгляд:

$$S = \frac{a_1}{1 - q}$$

Зноў жа я адчуваю сверб настаўніка, якому хочацца адразу ж паказаць, як гэтая цікавая формула проста вырашае знакамітыя і некалі невырашальныя апоры Зянона. Але і тут: пакіньце гэта да лепшых часоў. На гэты раз дастаткова абмежавацца просьценькім прыкладам прымянення атрыманай формулы – кшталту: $9 + 6 + 4 + 8/3 + \dots = 9 : (1 - 2/3) = 27$. Прыведзены прыклад затым выціраецца з дошкі.

Канчаткова ЛАС прымае наступны выгляд.

Прагрэсіі	
<i>Арыфметычная</i>	<i>Геаметрычная</i>
<p>23; 16; 9; 2; -5; -12; -19; -26; -33; -40; -47...</p> <p><i>рознасць</i> $d = -7 (< 0)$, $d > 0$, $d = 0$ <i>спадае</i> <i>нарастае</i></p>	<p>0,25; -0,5; 1; -2; 4; -8; 16; -32; 64; -128; 256...</p> <p><i>назоўнік</i> $q = \pm 1$ $q \neq 0$ $q = -2$ <i>нарастае</i> $q = 0,7$ <i>спадае</i> $q = 5$ <i>па модулі: $q > 1$</i> $q = -0,5$ <i>па модулі: $q < 1$</i></p>
<p>$a_2 = a_1 + d$, $a_3 = a_1 + 2d \dots$ $a_n = a_1 + (n-1)d = a_k + (n-k)d$</p>	<p>$a_2 = a_1 \cdot q$, $a_3 = a_1 \cdot q^2 \dots$ $a_n = a_1 \cdot q^{n-1} = a_k \cdot q^{n-k}$</p>
<p>$2a_n = a_{n-k} + a_{n+k} = (a_n - kd) + (a_n + kd)$</p>	<p>$a_n^2 = a_{n-k} \cdot a_{n+k} = (a_n \cdot q^{-k}) \cdot (a_n \cdot q^k)$</p>
<p> $S_n = a_1 + a_2 + a_3 + \dots + a_{n-1} + a_n$ $S_n = a_n + a_{n-1} + a_{n-2} + \dots + a_3 + a_2 + a_1$ $2S_n = (a_1 + a_n) \cdot n \Rightarrow S_n = \frac{a_1 + a_n}{2} \cdot n$ </p>	<p> $S_n = a_1 + a_2 + a_3 + \dots + a_{n-1} + a_n$ $qS_n = a_1q + a_2q + a_3q + \dots + a_{n-1}q + a_nq$ $S_n(1 - q) = a_1 - a_nq \Rightarrow S_n = \frac{a_1(1 - q^n)}{1 - q}$ <p style="text-align: center;">Сета: $S_{64} =$</p> <p>Калі $q < 1$ і $n \rightarrow \infty$, то $q^n \rightarrow 0$</p> $S = \frac{a_1}{1 - q}$ </p>

Адзначым: у ЛАС змяшчаецца не «асноўная», не «галоўная», не «самая важная» інфармацыя па тэме (як гэта памылкова лічаць асобныя настаўнікі), а ўся інфармацыя, якую навучэнец павінен успрыняць, усвядоміць, запомніць і навучыцца карыстацца ёю ў стандартных і (пажадана) нестандартных сітуацыях.

Такім чынам, за адзін урок (у кагосьці за два) вучні атрымаюць поўную інфармацыю па тэме, на якую традыцыйна адводзіцца мінімум 12 гадзін. Як усё гэта можна выкласці за 15-17 хвілін?! – здзіўляюцца некаторыя настаўнікі. Ну што ж, той, хто не верыць, што так можна, зробіць гэта за два разы па 15-17 хвілін. Зробіць так першы-другі раз. А на трэці яму самому захочацца паспрабаваць выдаць усё на адным уроку. Выгоды відавочныя. Бо калі разбіваць гэтую інфармацыю на дзве часткі, то губляецца цэласнасць успрымання. І яшчэ пытанне – як разбіваць? Калі на адным уроку выкласці арыфметычную прагрэсію, а на другім геаметрычную, то не так выразна праглядваюцца іх падабенства і адрозненні. Ужо ж лепш спачатку даць азначэнні разгляданых паняткаў, класіфікацыю прагрэсій, вывад формул агульных членаў і іх характарыстычных уласцівасцяў. А на другім – формулы суміравання. Але на гэтым другім (асабліва калі ён не назаўтра, а праз некалькі дзён) прыдзецца страціць час на паўтор раней выкладзенага і ўжо паўзабытага і на ўзнаўленне першай часткі ЛАС.

Як бы там ні было, вучні ўспрымуць гэтую інфармацыю з частковым яе асэнсаваннем і частковым запамінаннем. І далей пойдзе праца па больш глыбокаму асэнсаванню тэмы і больш поўнаму і надзейнаму запамінанню яе структуры і дэталей. Гэтая праца пачынаецца ўжо на гэтым жа ўроку.

Пакуль настаўнік распавядаў класу пра сутнасць і асаблівасці прагрэсій, вучні ніякіх запісаў не рабілі. Ім не трэба траціць час і разумовыя намаганні на гэта, бо той самы загадка прадуманы і вывераны ЛАС, які настаўнік паказаў на дошцы, кожны з іх атрымае на асобным аркушыку для далейшай працы з ім. Гэтыя аркушыкі настаўнік раздае вучням пасля кароткага паўторнага агляду толькі што выкладзенай інфармацыі. Далей вучням прапануецца расфарбаваць атрыманыя ЛАС адпаведна таму, што на дошцы, – выдзеліць чырвоным самую важную інфармацыю, сінім – неабавязковую інфармацыю (магчымыя іншыя колеры дзеля пэўных мэт). Расфарбоўка – гэта працэс дадатковага ўспрыняцця і асэнсавання. Менавіта тут узнікаюць пытанні – ці нязначныя (кшталту «трэба прыводзіць прыклады прагрэсій з тымі ж лікамі ці можна з іншымі?»), ці глыбінныя («ці можна разглядаць прагрэсіі як паслядоўнасці бясконцыя ў абодва бакі?», «а як складваць члены прагрэсій, пачынаючы не з першага, а напрыклад з дзесятага па дваццаты?») ды інш.).

З гэтымі аркушыкамі ў дадатак да падручніка вучні будуць працаваць дома. Бо на наступным (магчыма, і не на наступным – варыянты і тут ёсць) уроку ім трэба будзе паказаць, як добра яны засвоілі тэму. Паказаць, намалюваўшы ЛАС па памяці (на гэта будзе адведзена каля 15 пачатковых хвілін урока) і раскажаўшы яго змест. Першае – ад усіх, другое – выбарчна (зноў жа ў В. Шаталава на гэтае «выбарчна» процьма варыянтаў, пра якія можна прачытаць у яго кнігах) з адпаведнымі адзнакамі і за адно, і за другое.

Пасля гэтага настаўнік мае права перайсці да трэнажу навучэнцаў у выкарыстанні нованабытай інфармацыі. Нагадаем: па праграме ён мае яшчэ мінімум 10 урокаў. 10 урокаў інтэнсіўнага паўтарэння і развязвання задач паступова нарастальнай складанасці. Задач, не прывязаных да адпачоўкі формулы агульнага члена, ці формулы суміравання

членаў арыфметычнай прагрэсіі, ці якойсці іншай **адной** формулы, а задач у прасторы ўсёй тэмы – ва ўсёй яе шмат-стайнасці. Праз такія задачы, дзе працуе не адна асобная формула, зафіксаваная ў назве ўрока, а трэба прымяніць некалькі формул, выбраўшы іх з пэўнага мноства наяўных, і фармуюцца навыкі разгалінаванага мыслення.

Тэма не вельмі багатая на формулы, таму для іх засваення да ўзроўню актыўнага выкарыстання задач патрабуецца няшмат. Прапанова для самастойнага развязвання задач (ці як называюць гэта настаўнікі: хатняе заданне, мы ж будзем называць **самазадачы**) можа змяшчаць 25-30 заданняў. Гэтыя прадумана адабраныя настаўнікам заданні вучні могуць развязаць як дома, так і на ўроках (калі настаўнік выдзяляе час на самастойную працу).

Натуральна, настаўнік непрыкметна рэгулюе і кантралюе гэты працэс. На наступным уроку, калі вучні атрымаюць адзнакі за веданне зместу тэмы, пачынаецца калектыўнае развязванне задач па тэме. Каля дошкі настаўнік (! – бо першыя запісы афармлення павінны быць узорнымі), але ў працэсе развязвання задачы ўдзельнічаюць усе. Ніякіх адзнак пры гэтым не ставіцца (так званыя «бягучыя адзнакі», яшчэ адно няўдалае параджэнне савецкай школы, Шаталаў цалкам адкідае), думка вучня павінна быць вольнай, не абцяжаранай клопатам «а што мне за сказанае будзе?».

Вучні развязкі задач не запісваюць – зноў жа, каб запіс не адцягваў увагі ад мысліцельнага працэсу. Таму задач паспяваюць наразываць шмат. Напрыканцы ўрока настаўнік можа выдзеліць пэўны час (10-15 хвілін) на запіс **некаторых** з развязаных задач. Гэта як варыянт чарговага інтэнсіўнага паўтарэння з разлікам на бліжэйшы час, бо задачы, падобныя запісаным, маюцца сярод самазадач.

Самазадачы вучні атрымоўваюць усе адразу (а не па дзве-тры пасля кожнага ўрока) і тым самым маюць магчымасць выбару тэмпу і характару працы з імі. Нехта паспрабуе паразвязаць іх усе сам, не чакаючы дапаможных задач, развязаных з настаўнікам на ўроку. Як ні дзіўна, такія спрабунцы амаль заўсёды знаходзяцца. Іншы будзе развязаць па дзве-тры, хто па парадку, хто не па парадку (звычайна знаходзяцца такія, хто імкнецца пачаць развязванне самазадач з самай апошняй). Некаторых магчыма давядзецца падштурхоўваць. Але пакуль развязванне гэтых задач не будзе закончана і вучань не напіша **рэлейную** працу (кшталту кантрольнай працы, у якую ўключаюцца заданні, выбраныя настаўнікам з самазадач), да кантрольнай працы ён не дапускаецца і адзнакі за тэму не атрымае. Атрымоўваецца так, што завяршэнне тэмы напісаннем кантрольнай працы адбываецца ў навучэнцаў не адначасова. Паразважаем над гэтым.

Вось перад настаўнікам клас – два-тры дзесяткі вучняў. Два-тры дзесяткі маладой энергіі людзей, якія ўсё ж вельмі значна адрозніваюцца адзін ад аднаго – і талентамі, і схільнасцямі, і хуткасцю мыслення, і асаблівасцямі псіхафізіялагічных працэсаў, і нават адчуваннем патрэбы ці непатрэбы для іх той навукі, якую настаўнік імкнецца давесці да іх розуму. І гэтыя адрозненні ён павінен паважаць і ўлічваць у сваёй працы.

Калі, напрыклад, некаму для засваення пэўнай тэмы дастаткова трох урокаў, а другому трэба дзесяць, то настаўнік павінен знайсці яму гэтыя дзесяць урокаў. А што, калі на тэму праграмай адводзіцца пяць урокаў, па заканчэнні якіх плануецца кантрольная праца? А далей – іншыя тэмы... Але ж паміж заданнямі іншых тэм можна раз-пораз устаўляць заданні з тэм ранейшых – і паступова гэтыя шматразовыя мініпаўтарэнні дапамогуць чалавеку ўсвя-

доміць напачатку незразумелае. І таму ў гэтай сістэме вучань піша кантрольную працу не тады, калі захацеў настаўнік, а тады, калі ён сам лічыць, што гатовы да яе. Але тэрмін напісання кантрольнай працы вучань ведае, і калі гэты дзень мінуе, насупраць кожнага прозвішча з'явіцца адзнака. У радках тых, хто працу не выконваў, будзе зіхацець нуль. Але гэты нуль вучня не палохае, бо ён ведае, што некалі гэты нуль замяніцца больш прыстойнай адзнакай.

Яшчэ пра адзнакі. Веды вучня – велічыня зменная. І калі адзнака адлюстроўвае гэтую велічыню (а на мой погляд, менавіта так і павінна быць), то адзнака па той ці іншай тэме таксама павінна змяняцца. Чалавек за веданне, скажам, тэмы «Прагрэсіі» атрымаў адзнаку «б». Адзнака яго не задавальняе і ён, падрыхтаваўшыся больш грунтоўна, змог даказаць настаўніку, што ведае тэму на адзнаку «9». Новая адзнака павінна быць выстаўлена не **побач** з ранейшай, а **замест** яе. Ранейшая адзнака павінна знікнуць. Знікнуць назусім, каб ніякім чынам не ўплываць на выніковую адзнаку. У гэтым кантэксце губляюць сэнс класныя журналы як дакументы строгай справаздачнасці, дзе ніякія выпраўленні не дапускаюцца. Іх павінны замяніць ведамасці (у кожнага настаўніка свая), у якіх адзнакі выстаўляюцца алоўкам, каб можна было пры патрэбе выцерці гумкай і замяніць на большую.

Тут мы падступаем да вельмі істотнай праблемы грамадскай адукацыі. Стваральнікі савецкай сістэмы адукацыі пазначылі, што мэтай адукацыі (іхняй адукацыі!) ёсць чалавек усебакова развіты. «Усебакова» – але колькі гэтых бакоў? І ці раўназначныя яны? І ці дасягальная гэтая «ўсебаковасць»? А яшчэ насцярожвае завершанасць другога азначальнага слова: развіты. Нібыта ў чалавечым развіцці ёсць мяжа, да якой чалавека можна развіць і спыніцца.

На думку аўтара гэтых радкоў мэтай адукацыі павінен быць **чалавек свабодны**, калі свабоду разумець як усвядомленую чалавекам неабходнасць дзейнічаць у адпаведнасці з законамi, што аб'ектыўна існуюць у прыродзе і грамадстве. Адсюль, дарэчы, вынікае, што чым болей законаў прыроды і грамадства здолеў усвядоміць чалавек, тым болей свабодны ён у сваіх дзеяннях.

Чалавек свабодны сам плануе, арганізуе і рэгулюе сваю дзейнасць. Таму і вучань сам павінен планаваць сваю выніковую адзнаку і сам шукаць шляхі для дасягнення гэтай мэты. Натуральна, з дапамогай настаўніка, якая павінна быць як найменш прыкметнай. Сёння ж навучэнец беларускай школы, якая ў значнай ступені захавала традыцыі школы савецкай, такой магчымасцю не валодае. Бо калі чалавек атрымае за нейкі адказ нізкую адзнаку (тым болей на кантрольнай працы), то выніковая «дзевятка-дзсятка» яму ўжо не дастанецца. Нават калі ён паглыбіць свае веды па тэме і дакажа настаўніку, што ведае тэму на высокім узроўні, і нават калі настаўнік паставіць гэтую высокую адзнаку ў класны журнал, то яна будзе паставлена там побач з ранейшай, а не наўзамен яе. І выстаўляючы адзнаку за чвэрць, за трымэстр, за год настаўнік усё ж азірнецца на тую маленькую лічбачку і крыху знізіць адзнаку выніковую. А дзіця, у прыродзе якога закладзена імкненне да самых высокіх вяршынь, зразумеўшы, што самы высокі бал для яго ўжо недасягальны, адпаведна зменшыць сваю вучэбную актыўнасць па гэтым навучальным прадмеце. Тады нізкія адзнакі стануць часцей і ўжо нават сярэдняя выніковая адзнака становіцца пад пытаннем. Тады чалавек пачынае думаць: ай, гэтая матэматыка (хімія, гісторыя, мова...) занадта складаныя для маёй галавы. І... (далей можна не працягваць). Праблема вельмі знаёмая настаўнікам. А яна вырашаецца сістэмай **рухомах** адзнак.

Вучань – і толькі ён! – вырашае, якую адзнаку па нейкай там гуміарабіцы мець на выхадзе з навучальнай установы. Вось ён падыходзіць да настаўніка з пытаннем: што мне будзе за трымэстр? – Давай палічым, – кажа настаўнік, – у цябе сярэдні бал па выстаўленых адзнаках роўны 6,4. Пры акругленні гэта «6». Ты хочаш «7»? Тады глядзі - вось гэтыя два раздзелы засвоены табой зусім слаба. Калі ты зможаш даказаць мне, што ведаеш іх хаця б на бал вышэй, то сярэдні бал падымецца на адну дзесятую – і гэта ўжо акругляецца як «7». Падняць адзнаку ўсяго на адзін бал па двух нескладаных раздзелах – праблема лёгкавырашальная і вучань звычайна ахвотна бярэцца за яе вырашэнне і амаль заўсёды з станоўчым вынікам.

На погляд аўтара гэтых радкоў, настаўнік пры выстаўленьні адзнакі (думаю, што любой) павінен дзейнічаць (знешне!) як бяздушны кампутар. Калі вучань зарабіў адзнаку меншую, чым ён меркаваў, то настаўнік, спакойна выстаўляючы гэтую адзнаку ў ведамасць (натуральна ж, алоўкам), у душы паспачувае вучню і нават можа выказаць гэтае спачуванне. Хаця выказваць і неабавязкова – у такім спачуванні часова я няўдача вучня агучваецца на ўвесь клас, што можа быць нават непрыемным для яго, а вучні і без таго добра адчуваюць, з якімі пачуццямі настаўнік ставіць тую адзнаку. Але гэтыя спачуванні ніколі не павінны прыводзіць да завышэння адзнакі.

І яшчэ адну (на мой погляд, важную) акалічнасць хочацца тут закрануць.

У гісторыі расейскай адукацыі ёсць адзін вельмі прывабны для мяне эпізод. Гэта Царскасельскі ліцэй, дзе ў свой час вучыўся Саша Пушкін, будучае свяціла рускай паэзіі. Сярод іншых навук Сашу вучылі й геаметрыі. Але ці то з-за няздольнасці да гэтай навукі, ці то з-за нежадання траціць на гэта свой час Пушкін ніяк не мог засвоіць сутнасці не-

складаных геаметрычных сцвярджэнняў і логікі ўзаемасувязі паміж імі. Настаўнік геаметрыі ставіў яму самыя нізкія адзнакі, што ніколі не перашкаджала ім паважаць адзін аднаго і не перашкаджала Пушкіну з павагай ставіцца да самой гэтай мудрай навукі. І сёння досыць часта ў школьных кабінетах матэматыкі можна сустрэць выказванне «В геометрии вдохновение нужно не меньше, чем в поэзии. А.С. Пушкин». У гэтых словах – вялікая перамога настаўніка, які так і не змог навучыць недурнога хлопца геаметрыі.

У савецкай сістэме адукацыі («роўнай для ўсіх») такая вольнасць ужо не прадугледжвалася, тут лічылася, што **ўсе павінны ведаць усё**. Таму ўсе вучыліся па аднолькавых праграмах у аднолькавых школах. Права вучня на нейкі «ўхіл», на нейкую спецыялізацыю заціскалася і толькі ў старшых класах давалі сякую-такую нібыта аддушину ў форме факультатывных заняткаў. А тры двойкі па любых прадметах пакідалі вучня на другі год ў тым жа класе, што толькі пладзіла людзей, якія адчувалі сябе выгнаннікамі грамадства і пачыналі ў адказ пагарджаць гэтым грамадствам і знаходзіць свае «нестандартныя» формы самасцвярджацца ў ім.

Але ўжо нават у савецкай школе лепшыя настаўнікі пачыналі гаварыць аб неразумнасці аднолькавасці. В. Сухамлінскі, напрыклад, гаварыў аб праве вучня на няведанне, аб паважлівым стаўленні да вучнёўскага няведання. Калі чалавек не хоча «развівацца ва ўсе бакі», дык пакіньма яго ў спакоі, – няхай ён развіваецца ў адзін бок, цікавы для яго. У гісторыі навукі і мастацтва колькі заўгодна прыкладаў, калі чалавек займаўся толькі нечым адным, дасягаючы ў гэтым адным вялікіх вышынь, будучы зусім недасведчаным у іншых галінах, будучы нават ганебна непісьменным у справах самых звычайных.

Тут яшчэ трэба прызнаць, што ў навучальных праграмах мы недалёка адышлі ад савецкай аднолькавасці. У нас ёсць класы гуманітарнага профілю, гуманітарныя ліцэі, гімназіі, але й там вывучаюць матэматыку, фізіку, хімію амаль у тым жа аб'ёме, як і ў іншых класах ці навучальных установах, робячы сякія-такія «абразанні». Хаця чалавек ужо ўсведамляе сябе як будучага журналіста, лінгвіста, спевака ці танцора, але мы яму ўпарта і зацята тлумачым законы роўнапаскоранага руху ці праблему вылічэння плошчы крывалянейнай трапецыі, якія ён з палёгкай забудзе, як толькі атрымае атэстат аб сярэдняй адукацыі. Праблема «чаму вучыць у школе?» (якая з кожным годам абвастраецца) яшчэ чакае разумнага дзяржаўнага вырашэння.

Але вернемся да разгляданай тэмы. Якія адзнакі можа атрымаць вучань па тэме «Прагрэсіі»?

Першая – адзнака за ўзнаўленне ЛАС. Запомніць ЛАС чыста візуальна, нічога там не разумеючы, нерэальна (хаця нават і такое запамінанне ў некаторых выпадках, як ужо гаварылася, мае сэнс), таму пра чалавека, які дакладна ўзнавіў ЛАС па памяці, можна сказаць, што ён «увайшоў у тэму».

Другая – адзнака за вусны адказ па ЛАС. Настаўнік натуральна не зможа заслухаць вусныя адказы ўсіх вучняў нават па фрагментах тэмы, але В. Шаталаў раіць падключыць сістэму вучнёўскага ўзаемакантролю. Трэба адзначыць, што па назіраннях аўтара гэтым тонкім педагагічным інструментам не ўсе настаўнікі ўмеюць карыстацца.

Трэцяя – адзнака за залік па тэме (зноў жа з элементамі ўзаемакантролю). Да заліка рыхтуюцца дакладна і эканамічна сфармуляваныя пытанні. Кожнае лішняе слова патрабуе лішняй секунды на яго агучванне, а гэтых секунд настаўніку заўсёды не хапае. Таму не «Якая лікавая пасля-

доўнасць называецца арыфметычнай прагрэсіяй?», а проста «Арыфметычная прагрэсія».

Вось магчымы варыянт аркушыка з пытаннямі па тэме «Прагрэсіі»:

Пытанні да заліку па тэме «Прагрэсіі» (алгебра, 9 клас)	
1	Арыфметычная прагрэсія і яе рознасць.
2	Геаметрычная прагрэсія і яе назойнік.
3	<i>Манатоннасць арыфметычнай прагрэсіі.</i>
4	<i>Манатоннасць геаметрычнай прагрэсіі.</i>
5	<i>Тры прыклады спадальнай па модулі геаметрычнай прагрэсіі.</i>
6	Формула агульнага члена арыфметычнай прагрэсіі.
7	Формула агульнага члена геаметрычнай прагрэсіі.
8	<i>Характарыстычная ўласцівасць арыфметычнай прагрэсіі.</i>
9	<i>Характарыстычная ўласцівасць геаметрычнай прагрэсіі.</i>
10	Сума n членаў арыфметычнай прагрэсіі.*
11	Сума n членаў геаметрычнай прагрэсіі.*
12	<i>Сума членаў спадальнай па модулі геаметрычнай прагрэсіі.*</i>
13	<i>Прыклад вылічэння сумы членаў спадальнай па модулі геаметрычнай прагрэсіі.</i>

Зверху – нумар вучня адпаведна спісу. Кожны вучань атрымае такі аркушык са сваім нумарам. Настаўніку такім чынам не трэба траціць час на падпісванне аркушыкаў. Вучні ўжо ведаюць, што курсівам выдзелены неабавязковыя пытанні (на ўзроўні дзвюх самых высокіх адзнак яны абавязковыя), а зорччай пазначаны пытанні, адказы на якія павінны быць лагічна абгрунтаваныя, г.зн. патрабуецца прывесці формулу з яе доказам.

На адным з урокаў, калі настаўнік пераканаўся, што асновы тэмы засвоены амаль усімі вучнямі класа, ён раздае гэтыя аркушыкі. Адзін з вучняў, што сядзяць далей ад настаўніка, чытае пытанні, а настаўнік сам адказвае на іх, нагадваючы яшчэ раз вывучанае і даючы ўзор правільнага адказу. Па заканчэнні ён па просьбе вучняў паўтарае адказы на асобныя пытанні. Не выключаны варыянт, што паўтарае некалькі разоў. Па гэтых пытаннях вучні рыхтуюцца да наступнага ўрока, калі ўжо ім самім прыдзецца адказваць на тыя ж пытанні з адзнакамі. Лепшы варыянт, калі рыхтуюцца не кожны паасобку, а парамі ці маленькімі групамі. Паасобку вучань рыхтуецца моўчкі (прачытаў і ўспамінае: здаецца, ведаю), потым ужо на ўроку гэтае «здаецца, ведаю» ніяк не складваецца ў прыймальны адказ. А ў парох адказы агучваюцца, «кладуцца на язык»: адзін чытае пытанні, другі адказвае, потым мяняюцца ролямі. На ўроку застанецца толькі паўтарыць тое ж. Тут настаўнік задае пытанні, нехта адказвае, для пытанняў з доказаў адказы рыхтуюцца на дошцы. І пасля кожнага адказу настаўнік аб'яўляе адзнаку, якую вучань алоўкам заносіць у выдзеленую клетачку каля пытання, на якое адказваў. За няпоўны ўрок настаўнік можа пракруціць гэтыя пытанні чатыры разы, аб'явіўшы не 52 адзнакі, а болей, бо па некаторых пытаннях адзнакі могуць атрымаць некалькі вучняў. Напрыклад, адзін запісаў на дошцы вывад формулы, другі пачаў агучваць, трэці закончыў. Такім чынам, у кожнага вучня будзе выстаўлена ў клетачках 4-6 адзнак, сярэдняе арыфметычнае якіх і будзе адзнакай па заліку.

Чацвёртая адзнака – за выкананне рэлейнай працы. Пасля таго, як вучань заявіў, што скончыў развязанне самазадач па тэме, настаўнік рыхтуе для яго на адзін з наступных урокаў рэлейную работу, выбраўшы для яе некалькі самазадач. Аб'ём рэлейнай працы прыкладна ў паў-

тары разы большы за аб'ём адпаведнай кантрольнай працы, бо тут чалавеку трэба проста ўзнавіць развязкі раней развязаных задач, а не развязаць новыя. І патрабаванні да адзнак за рэлейную працу больш высокія: пры невыкананні паловы заданняў рэлейная праца ацэньваецца «нуль». Такое бывае толькі калі вучань развязаў задачы не самастойна, а няўдумліва перапісаў чужыя развязанні. Пасля адной-дзвюх такіх няўдач вучні пачынаюць разумець, што прымітыўнае перапісанне бессэнсоўнае, што трэба або развязаць задачы самому, або, перапісваючы, разбірацца ў развязках і запамінаць іх. Усё гэта прынцыпова змяняе характар адносін да самазадач.

Пятая адзнака – за кантрольную працу.

Па гэтых адзнаках і будзе вызначана агульная адзнака кожнаму вучню за валоданне тэмай «Прагрэсіі».

Натуральна, што выстаўленнем такой адзнакі праца над тэмай не заканчваецца. Праз заданні, дзе пытанні гэтай тэмы будуць дапасоўвацца да пытанняў іншых раздзелаў матэматыкі і сумежных навук, тэма пачне «абрастаць» сувязямі з іншымі раздзеламі і далучацца да сістэмы ведаў, якімі вучні ўжо валодаюць ці будуць авалодваць далей.

**Тамара Мацкевіч,
выкладчыца БГЛ імя Я.Коласа**

ІНАВАЦЫЙНЫЯ ТЭХНАЛОГІІ І БЕЛАРУСКАЯ РЭЧАІСНАСЦЬ.

3 досведу выкладання курса фізікі ў Беларускім гуманітарным ліцэі імя Я. Коласа

Мая выкладчыцкая дзейнасць у Беларускім гуманітарным ліцэі пачалася з пошуку такіх адукацыйных тэхналогіяў і метадаў навучання, якія, ні ў якой ступені не адмаўляючы патрэбы і карыснасці ведаў, дазваляюць пабудаваць працэс навучання так, каб пры гэтым мэтакіравана развіваліся інтэлектуальныя магчымасці ліцэістаў, фармавалася сістэма ведаў, набываліся грамадзянскія кампетэнцыі, выбудоввалася сістэма каштоўнасцей. Перагледзеўшы стосы літаратуры, я прыйшла да высновы, што актыўныя формы навучання – гэта тое, што трэба.

Калі я распрацоўвала курс фізікі ў стратэгіі актыўнага навучання, мне здавалася, як толькі пачну карыстацца новымі метадыкамі, дзецям стане вельмі цікава і лёгка вучыцца. У нас будуць зусім іншыя стасункі: партнёрскія, добра-зыхлівыя. Мы будзем супрацоўнічаць у навучальным працэсе, знікнуць праблемы з дысцыплінай. Гэта сапраўды так і атрымалася, але...

Першая праблема, з якой я сутыкнулася пры карыстанні актыўнымі метадамі – гэта *недахоп часу*. Згодна з праграмай, на кожным уроку трэба выкласці вялікі аб'ём інфармацыі. Тут акрамя лекцыі ды, у меншай меры, працы з тэкстам, нічога не прыдумаеш. Зноў атрымліваецца, актыўны на ўроку настаўнік, а вучань прыходзіць паглядзець, як ён працуе. Тады я паспрабавала лекцыю зрабіць актыў-

най, з выкарыстаннем камп'ютэрнай праграмы Power Point¹. Тое, што ў мяне атрымалася, дазваляе зрабіць наступныя высновы:

Па-першае, любы экран прыцягвае ўвагу вучня нашмат больш, чым фізіяномія любімага настаўніка ці тэкст кнігі. Нашыя дзеці – ахвяры тэле-кампутарнай залежнасці. Хочам мы ці не хочам, новае пакаленне належыць да аўдыёвізуальнай цывілізацыі.

Па-другое, сучасныя камп'ютэрныя тэхналогіі дазваляюць з дапамогай анімацыі, відэаролікаў, розных спецэфектаў вельмі даступна тлумачыць складаныя фізічныя з'явы. Напрыклад, фізічныя законы і працэсы, якія вывучаюцца ў раздзелах «Радыёактыўнасць», «Квантавая фізіка», пазбаўленыя нагляднасці, але «ажываюць» і становяцца зразумелымі і простымі ў выглядзе кап'ютэрных мадэляў. Вучням даецца магчымасць зазірнуць у мікра- і макрасвет: віртуальная рэальнасць дазваляе дэманстраваць з'явы, якія ў звычайных умовах прадэманстраваць складана ці немагчыма.

Па-трэцяе, актыўная лекцыя не дазваляе заснуць, бо пасля тэарэтычнага тлумачэння з'явы ці закону экран прапануе заданне ў форме пытання, відэазадачы, загадкі, падсумавання і г.д. Выкарыстанне найноўшых інфармацыйных тэхналогіяў робіць лекцыі нагляднымі, відовішчымі. Для стварэння лекцыяў можна выкарыстоўваць усе магчымасці кінематографа: рэжысуру, сцэнарый, актораў, фотаздымкі вучняў, настаўнікаў, прыводзіць прыклады з досведу канкрэтнага класа, школы. А калі матэрыял лекцыі ствараецца з дапамогай саміх вучняў, якія маюць магчымасць адначасова авалодаць інфармацыйнымі тэхналогі-

¹ Распрацоўкі лекцыяў для 8, 9 і 11 класаў можна спампаваць з сайту <http://nastaunik.info>

ямі, праявіць уласную творчасць і лепш засвоіць новы матэрыял, такая лекцыя ператвараецца ў прэзентацыю сумеснай працы.

I, нарэшце, **чацвёртае**, самае галоўнае: адна лекцыя на паўуроку ўтрымлівае матэрыял 4-5 параграфу. Значыць, на наступных занятках вызваляецца даволі шмат часу на якаснае засваенне і прымяненне тэорыі, а гэта значыць, на актыўную дзейнасць самага вучня: эксперыментальныя даследаванні, творчыя майстэрні, рашэнне задачаў, нетрадыцыйныя паводле формы ўрокі, лабараторныя і даследчыя працы. Тут настаўнік можа выбіраць розныя метады і тэхналогіі, праяўляць уласную творчасць, сачыць за тым, каб разам з ведамі вучні набывалі базавыя кампетэнцыі, не менш важныя для паспяховасці ў жыцці.

Другая праблема, з якой мне прыйшлося сутыкнуцца, была больш складанай – негатыўнасць вучняў адразу ўспрыняць актыўныя метады навучання. Нават пры добра вядомай працы ў групах была рызыка згубіць навучальныя мэты. Каб справіцца з гэтай праблемай, на адну групу пайшло 2 месяцы, а на другую – больш за паўгоду часу. У наш ліцэй дзеці прыходзяць у 13-14 год, даволі добра засвоіўшы законы і стэрэатыпы савецкай школы. Настаўнік у іх разуменні – хтосьці накшталт начальніка. Ён камандуе на ўроку, а задача вучня – захоўваць субардынацыю, і любімымі сродкамі (прэстыжна спісаць, абхітрыць настаўніка!) здабыць лепшую адзнаку, вольны час ці іншую каштоўнасць. Таму першыя спробы наладзіць дыялог, разам працаваць нормы паводзінаў натыкаліся на насцярожанасць ліцэістаў. Яны ўжо добра засвоілі, што лепш моўчкі адсядзецца і паглядзець, што будзе далей.

Памятаю свой першы сумны досвед. Каб лепш зразумець *будову рэчыва*, мы з першакурснікамі вырашылі пра-дэманстраваць узаемадзеянне паміж малекуламі. Мы ўзя-

ліся за рукі, разам штурхаліся, танчылі, бегалі па класе. Пасля практыкавання, хлопчыкі доўга не маглі супакоіцца, а дзяўчынкі збіліся ў групкі, завялі размовы, дасталі люстэркі і «Касмапалітэн».

АМН прадугледжваюць *большую свабоду вучняў*. Бо толькі даўшы свабоду, можна навучыць ёю карыстацца і атрымаць вынік – добразычлівую і накіраваную на навучанне атмасферу ў класе і адказнае стаўленне да вучобы. І гэта самае цяжкае. Нашыя дзеці не ўмеюць карыстацца свабодай, бо ніколі яе не мелі. Таму першая віктарына, праца ў групах, ці дыскусія на ўроку непазбежна ператвараецца ў бедлам. Дзеці паводзяць сябе так, як сабака, які доўга сядзеў на ланцугу, а потым яго спусцілі: ён не можа спыніцца, пакуль не налётаецца. Таму першая задача настаўніка – навучыць адказна карыстацца свабодай – а гэта ўжо элемент грамадзянскай адукацыі. (Я пачынаю з сумеснай выпрацоўкі правілаў карыстання мабільным тэлефонам падчас урока, калі мы вырашылі, у якіх выпадках можна адказваць на званкі, – і разам не парушаем дамовы). Потым, калі першае правіла пачынае працаваць, ідзе далейшая выпрацоўка нормаў. Важна акрэсліць, што гэтыя нормы дзейнічаюць толькі падчас вашага ўрока, каб пазбегнуць непаразуменняў з калегамі. Праз нейкі час атрымліваецца так, што ўсё, аказваецца, можна: размаўляць, не падымацца, калі адказваеш, хадзіць па класе, запытвацца альбо тлумачыць іншаму, але ніхто гэтым не злоўжывае, – самі ўсталявалі законы.

Мне падабаецца навучаць першы курс. Гэта надзвычай цікава: назіраць, як за месяц-два дзеці ператвараюцца з «савочкаў» у нармальных маладых людзей, з пачуццём самапавагі, з гіерархіяй каштоўнасцяў. Яны становяцца больш адкрытыя, адказныя, сучасныя. Вучацца размаўляць з дарослымі на роўных. Калі настаўнік не апусціў рукі пе-

рад першымі складанасцямі, ён абавязкова атрымае аддачу: яго пачнуць больш паважаць, слухаць, выконваць заданні, – і не таму, што баяцца, ці прагнуць атрымаць добрую адзнаку. Далей я прапаную некалькі распрацовак заняткаў з курсу фізікі, якія дапамагаюць развіваць грамадзянскія кампетэнцыі вучняў, не губляючы пры гэтым навучальных мэтаў урока.

Этап урока: Падсумаванне на тэму «Радыеактыўнасць» у 8 класе²

Навучальная мэта: дзеці ўзновяць і сістэматызуюць веды з курса фізікі 8 класа, навучацца іх прымяняць у зададзенай сітуацыі, усталююць міжпрадметныя сувязі паміж фізікай і біялогіяй (экалогіяй), эканомікай.

Задачы асобнага развіцця: спрыяць развіццю сацыяльна-палітычных і інфармацыйных кампетэнцыяў вучняў. У прыватнасці, стварыць сітуацыю для таго, каб дзеці навучыліся рабіць адказны выбар.

Каментар. З радыеактыўнасцю дзеці знаёмыя не толькі з падручнікаў. На папярэдніх занятках мы пішам формулы радыеактыўнага распаду, разбіраем, чаму адбылася аварыя на Чарнобыльскай АЭС, якія ступені абароны існуюць на атамных станцыях, параўноўваем энергію, атрыманую з розных крыніцаў, вывучаем наступствы ўздзеяння радыяцыі на арганізм, на экалогію. Гэта ўсё прадугледжана праграмай. На апошнім уроку навучэнцам прапануецца ролевая гульня.

Ход урока.

Выбіраецца – прэзідэнт Беларусі. Праз 5 хвілінаў перамоваў з экспертамі (вучнямі ці настаўнікамі) яму трэба прыняць рашэнне: ці будаваць у Беларусі АЭС. (Звычайна,

абсалютная большасць адразу прымае рашэнне – НЕ, праўда, аднойчы прэзідэнт абвясціў у класе рэферэндум). Астатнія – народ, у т. л. і настаўнік, можа задаваць пытанні, каб даведацца, наколькі абгрунтаваны і адказны выбар зрабіў наш прэзідэнт.

Пытанні прыкладна наступныя:

- На колькі хопіць разведаных запасаў нафты, вугалю, газу, калі не будуць павялічвацца тэмпы іх спажывання? Дзеці добра ведаюць геаграфію і адказваюць імгненна: 35-45 год.
- «Power» па-ангельску азначае «энергія», другое значэнне слова «power» – «улада». Няма сваёй энергіі – няма ўлады. Якое прапануеце альтэрнатыўнае энергазабеспячэнне – аснову нашай бяспекі, г. зн. – незалежнасці (абсалютная каштоўнасць для ліцэістаў)?
- Ці можна было пазбегнуць аварыі на ЧАЭС?
- Колькі энергіі ў працэнтах атрымліваюць з дапамогай АЭС развіцця краіны (Францыя, Швецыя, Японія)? Як вы думаеце, чаму?
- Ці можна Вашае рашэнне назваць адказным?

Рэфлексія:

Вучні адказваюць на пытанні. Якія высновы вы зрабілі? Чым адрозніваецца адказны выбар ад папулісцкага рашэння?

У выпадку з рэферэндумам дзеці самі прыйшлі да высновы, што пры ўмове адсутнасці доступу да рознабаковай інфармацыі, рэферэндум праводзіць няма сэнсу.

Фрагмент урока па тэме «Магнітнае поле». 8 клас. Лабараторная работа-даследаванне без лабараторнага абсталявання.

Мэта работы: дабіцца больш глыбокага разумення магнітных з'яваў, пазнаёміцца з рознымі спосабамі вывучэння магнітных уласцівасцяў прадметаў. Задачы асобна-

² Паводле праграмы з 11-гадовым навучаннем.

нага развіцця: спрыяць развіццю кемлівасці, развіць уменне прэзентаваць вынікі сваёй працы.

Лабараторная работа-даследаванне праводзіцца ў групах па 4-5 чалавек.

Для яе выканання магчыма абыйсціся без лабараторнага абсталявання. Дастаткова мець компас на кожную групу (настаўнік прапануе прынесці на ўрок компас тым вучням, хто мае), 2 звычайныя сталёвыя ключы, 2 цвікі, невялікі пастаянны магніт, некалькі манет ці жэтонаў з розных металаў. Пры падрыхтоўцы работы настаўнік намагнічвае некаторыя прадметы, трымаючы іх у полі звычайнага пастаяннага магніту непрацягла час.

Кожная група атрымлівае асобнае заданне, выконвае яго і апісвае ход сваіх даследаванняў, вынікі і тэарэтычнае абгрунтаванне вынікаў. Напрыканцы ўрока робіцца прэзентацыя. Можна заданне для групаў сфармаваць у выглядзе падарункаў, запакаваць у рознакаляровыя канверты, або разгуляць як фанты.

Заданні для групаў.

1. Вы маеце вялікі жалезны цвік і компас. Вызначыце, намагнічаны гэты цвік, ці не? (Можна карыстацца магнітнай стрэлкай, галавой і падручнікам).
2. Вы маеце 2 сталёвыя ключы, але дзверы ад каморкі таты Карла можна адкрыць толькі тым, які намагнічаны. Вызначыць, якім. (Можна карыстацца магнітнай стрэлкай, галавой і падручнікам).
3. Вызначце і намалюйце магнітныя лініі поля цвіка, калі яно існуе. (Можна карыстацца магнітнай стрэлкай, галавой і падручнікам).
4. У Вас ёсць тры прадметы – «прыборы»:
 - пастаянны магніт;
 - сталёвая ненамагнічаная манета;
 - медная манета.

У 3-х «чорных скрынях» (заклееных непразрыстых канвертах) знаходзяцца гэтыя ж тры прадметы. Якімі «прыборамі» і ў якой паслядоўнасці лепш скарыстацца, каб вызначыць, што ляжыць у кожнай з трох «чорных скрыняў»?

5. Вы збіраеце калекцыю манетаў, якія зроблены з каляровых металаў. Вам сябры даслалі 9 новых манетаў. Манеты якіх краінаў не падыходзяць да Вашай калекцыі? Чаму? (Можна карыстацца магнітнай стрэлкай, галавой і падручнікам).

План прэзентацыі

1. Запісаць, якая задача стаіць перад групай.
2. Пазначыць усе гіпотэзы, якія прагучалі ў групе.
3. Апісаць ход даследаванняў для праверкі гэтых гіпотэзаў.
4. Абгрунтаваць з тэарэтычнага пункту гледжання атрыманыя вынікі.
5. Зрабіць выснову.

Гульня «Аукцыён»

Праводзіцца тады, калі вучні стаміліся. Дазваляе сканцэнтравана ўвагу на прадмеце, паўтарыць тэму, праверыць узровень ведаў. Развівае рэакцыю.

Настаўнік праводзіць аукцыён. Ён аб'яўляе, што выстаўлена на лот для продажу.

Лот 1. Прадаецца фізічная велічыня, якая характарызуе магнітныя ўзаемадзеянні.

Выйграе той вучань, хто апошнім «перакупіць» лот, г.зн. назаве патрэбную велічыню (Тэсла, Ампер, Ньютан і г.д.), пакуль настаўнік не далічыць да трох.

Лот 2. Прадаецца формула, дзе ёсць сіла тока.

Лот 3. Прадаецца песня (анекдот, верш, прыказка) з фізічным зместам.

На лот можа выстаўляцца ўсё, што адпавядае тэме ўрока.

Гульня «Казка»

Метад дазваляе праверыць валоданне тэарэтычным матэрыялам, дазваляе праверыць хатняе заданне адначасова ў вялікай колькасці вучняў.

Звычайна настаўнік да дошкі выклікае аднаго вучня, пры гэтым астатнія, уздыхнуўшы, паглыбляюцца ў свае думкі. Гульня дапамагае прыцягнуць да працы ўсіх вучняў класа.

Каб растлумачыць умовы, настаўнік праводзіць адну спробную гульню на 3 хвіліны. Вучні сядуць у кола. (Калі немагчыма зрабіць кола, можна вучняў пакінуць за партамі).

Настаўнік: Мы зараз будзем распавядаць казку, якую складзем самі. Расказваць яе будзем наступным чынам. Першы вучань пачынае казку і расказвае яе да таго моманту, пакуль не пачуе сігнал настаўніка. Па сігнале чарга пераходзіць да іншага апавядальніка, які працягвае аповед з перапыненага сказу.

Зазвычай атрымліваецца вельмі вясёлая гісторыя, якая падыходзіць усім настрой.

Пасля настаўнік мяняе ўмовы гульні.

Казка будзе мець назву зададзенай тэмы ўроку. Напрыклад, «Магнітнае поле». Кожны вучань павінен быць гатовы працягнуць аповед папярэдняга па сігнале настаўніка. Пры ўдалай і слушнай спробе выстаўляецца адзнака «+», пры няўдалай ставіцца «-». Потым гэтыя адзнакі ўлічваюцца паводле загадзя абумоўленых правілаў у агульную, што выстаўляецца ў журнал.

*Тацяна Барткевіч,
настаўніца СШ №3 г. Глыбокае*

АКТЫЎНЫЯ МЕТАДЫ Ў ВЫКЛАДАННІ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ І ПАЗАКЛАСНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ

Актыўныя метады навучання ў маёй настаўніцкай працы аказаліся не прыгожай моднай тэорыяй, а практычнай дзейнасцю, якая дае добрыя вынікі, дапамагае вучням засвойваць праграмны матэрыял па беларускай мове і літаратуры, робіць пазакласную працу цікавай ды разнастайнай.

Дзеці таксама станюцца ацэньваюць гэты від працы. Адзначаюць, што паступова з'яўляецца ўпэўненасць у сабе, адступае страх, нерашучасць, актывізуецца мысленне. Спачатку для некаторых вучняў сітуацыя была стрэсавай: непрывычна тое, што прыйдзецца гаварыць, выказаць сваё меркаванне, адказваць па тэме ўрока абавязкова, а прэзентаваць працу групы можа выпасці абсалютна любому. Гэта вельмі адказна, бо твая падрыхтоўка непасрэдна ўплывае на адзнаку ўсёй групы. Таму ўсе зацікаўлены ў найлепшым выніку. Моцныя вучні праверылі на сабе правільнасць высновы, што «навучаючы іншых, мы вучымся самі». Акрамя таго, яны атрымалі магчымасць пастаянна актыўна практыкавацца ў сваіх ведах. Слабейшыя дэманструюць веды ў сітуацыі, якая для іх з'яўляецца якраз менш стрэсавай (слухаюць усяго 3-4 вучні). З цягам часу дзеці пачынаюць трымацца больш разняволена, і ўрок дае мажлівасць атрымаць ад працы маральнае задавальненне, а не стомленасць ды жаданне, каб хутчэй празвінеў званок.

Настаўніку падчас працы вучняў у групе таксама не прыходзіцца сядзець склаўшы рукі ці займацца запаўнен-

нем журнала. Як толькі вучні адчуваюць, што даросламу не цікава тое, чым яны займаюцца, інтарэс дзяцей прападае таксама. Неабходна кантраляваць, дапамагаць (але не кіраваць), задаваць пытанні, прыцягваць, калі неабходна, да дыскусіі, каментываць ход працы групы, даваць канкрэтную інфармацыю, якая ўтрымлівае ацэнку іх дасягненняў.

Праца павінна быць добра спланаванай. Лепш, калі дзеці дакладна ведаюць, колькі часу яны маюць на выкананне кожнага этапу задання – гэта стымулюе арганізаванасць і адводзіць ад спакусы «ўцячы» ад тэмы. Аднак часу павінна быць дастаткова, каб не ствараць нервовую абстаноўку.

Крытэрыі ацэнкі працы таксама павінны быць вядомымі дзецям. Лепш, калі вучні самі як мага часцей ацэньваюць і аналізуюць сваю працу. Трэба ўлічваць тэмп працы школьнікаў рознага ўзросту, складанасць матэрыялу. Здараюцца, безумоўна, і расчараванні, і памылкі, і недахоп часу, але без гэтых акалічнасцей немагчыма ўявіць жыццё. Зрэдку здараюцца і канфлікты, асабліва тады, калі вучні яшчэ не засвоілі добра працы разам. Тады група спыняе працу і аналізуе, што здарылася, шукае рашэнне, звяртаецца да аркуша з правіламі працы, які ляжыць на сталае. Настаўнік дапамагае знайсці выйсце, падагульняе вынікі аналізу.

Даволі працяглы час выкарыстоўваючы працу ў групах, прыйшла да высновы, што пры дапамозе гэтага віду дзейнасці можна значна палепшыць работу на розных этапах урока.

Праверка пісьмовага і вуснага дамашняга задання ў групах па 4-5 чалавек спрыяе выпрацоўцы арфаграфічнай пільнасці вучняў, развіццю мовы, камунікатыўных навыкаў, канструктыўнаму стаўленню да іншых, а таксама – адказнасці за выкананую працу (бо яе будуць правяраць

сябры, якія часам больш строгія, чым настаўнік, нават прыдзірлівыя). Акрамя таго, дзеці вучацца аб'ектыўна ацэньваць свае веды і веды аднакласнікаў. Калі на пачатку такой працы, скажам, папрацаваць з правіламі, 3-4 разы паслухаць расказанае іншымі, самому расказаць, што ўдалося запомніць, то пасля, калі такі від праверкі станавіўся сістэматычным, амаль нікому не хацелася кепска выглядаць у вачах аднакласнікаў, і значна павышалася якасць засваення ўсяго праграмнага матэрыялу.

Пры вывучэнні новага матэрыялу, працуючы ў групах, вучні з задавальненнем складаюць табліцы, апорныя канспекты, планы, ставяць пытанні да матэрыялу параграфу пра мову або тэкст мастацкага твора. І, галоўнае, ні ў каго няма надзеі на тое, што «пашанце» і не запытаюць ці не ўбачаць, што нічога не зроблена. А яшчэ лепш, калі правіла, якое выводзілі разам, або табліца, якую складалі, аказаліся вельмі падобнымі да тых, што ў падручніку, па форме і змесце. І ў гэтым «адкрыцці» ты сам прымаў удзел. Таму яно зразумелае, запамінальнае, цікавае. Не раз заўважала, як дзеці любяць тыя апорныя канспекты, што прыдумалі і намалювалі самі. Часам здаецца, што прыналежныя прыметнікі або азначальныя займеннікі не вартыя такіх трапяткіх адносін. Але гэта іншае – адносіны да прадмета.

Праўда, там, дзе матэрыял складаны або аб'ёмны, вучні проста не ўкладваюцца ў адведзены час урока, і трэба выкарыстаць іншы спосаб вывучэння тэмы.

На жаль, у старэйшых класах, калі гадзін становіцца мала (дзе, а ў 10-11 класах увогуле адна), сітуацыя мяняецца не ў станоўчы бок. Аб'ём матэрыялу выходзіць далёка за межы падручніка. Калі ўсур'ёз рыхтавацца да тэставання, 45 хвілін урока – гэта кропля ў моры. Патрэбная карпатлівая індывідуальная праца як на ўроку, так і дома.

У сярэднім школьным звяне, калі вядзецца навучанне напісанню сачынення (аднаму з самых цяжкіх відаў працы па развіцці мовы, на маю думку), групавая праца таксама шмат у чым дапамагае вучням.

Звычайна на дошку вывешваюцца табліцы з асноўнымі патрабаваннямі да напісання сачынення, а вучні ў групах прадумваюць, якім можа быць уступ, што павінна ўключыць у сябе асноўная частка і заключэнне, што можа паслужыць асноўнай думкай сачынення і г. д.

Праз адпаведны час вучні зачитваюць, што ў іх атрымалася, аналізуюць. Яны вучацца такім чынам пазітыўна ацэньваць працу іншых і карэктна не згаджацца з чыёйсьці думкай, пакідаючы права кожнаму мець сваё меркаванне, не прэтэндуючы на ісціну ў апошняй інстанцыі.

На пачатку былі перасцярогі, што атрымаецца 25 сачыненняў, падобных як кроплі вады. Але такога не здарылася. Дзеці хочуць, каб іх паважалі, а за спісванне, «плагіят», вядома, вялікай пашаны няма. Яны захапіліся працай на ўроку, паверылі ў тое, што могуць прыдумаць самі нешта цікавае, падабраць патрэбныя аргументы для доказу пэўнай думкі. Яны ведаюць, як гэта трэба рабіць. І робяць. Адны лепш, іншыя горш. Але робяць усе. У кожным сачыненні ёсць свой «твар». Паступова знікае неабходнасць у калектыўнай працы. Дзеці могуць пісаць сачыненні самі.

Вучыць пісаць без памылак, умець правяраць напісанае, бачыць арфаграму дапамагае **ідэя метаду «Сонейка»**.

На асобных картках (6х15) пішуцца назвы арфаграм. Напрыклад, «Праваліс падоўжаных зычных», «Праваліс галосных у складаных словах», «Праваліс суфікса -ск- у прыметніках» і г. д. Для кожнай групы рыхтуюцца карткі з аднымі і тымі ж надпісамі, але рознага колеру. Групы атрымліваюць тэкст з адным і тым жа зместам і заданне: адшукаць усе магчымыя арфаграмы. Праз пэўны прамежак

часу прадстаўнікі ад кожнай групы збіраюцца на свабодным месцы ў класе і проста на падлозе выкладваюць «сонейкам» тыя карткі, якія арфаграмы ім удалося адшукаць.

Станоўчае ў гэтым метады тое, што ў працы задзейнічаны ўсе вучні, выпрацоўваецца ўменне пазнаваць арфаграму, успамінаць канкрэтнае правіла (адначасова паўтараецца пройдзены даўно матэрыял), выпрацоўваецца ўважлівасць.

Прычым, калі ўсе карткі раскладзены, бачна, што нейкая група не адшукала словы на правапіс, напрыклад, канчаткаў назоўнікаў мужчынскага роду ў родным склоне, нехта не заўважыў, што ёсць прыслоўі і да т. п. Праца працягваецца.

Тое ж можна рабіць і з правіламі на пастаноўку знакаў прыпынку.

Запаўненне своеасаблівай табліцы дазваляе працягнуць працу па выпрацоўцы арфаграфічных навыкаў вучняў. Яна запаўняецца пасля выканання работы над памылкамі ў сшытках для кантрольных работ, звычайна пасля напісання дыктанта або пераказа.

	Праваліс галосных а, о, э	Праваліс галосных е, ё, я	Праваліс галосных у складаных словах	Праваліс і, ы, й	Праваліс звонкіх і глухіх, шалічых і свісцячых	Праваліс мякакага знака і апострафа	Праваліс зычных д-дз, т-ц	Праваліс падоўжаных зычных	Праваліс прыстаўных	Ужыванне вялікай літары
Дыктант 1 чв.										
Пераказ										
Дыктант 2 чв.										
Пераказ										
Дыктант 3 чв.										
Пераказ										
Дыктант 4 чв.										
Пераказ										

Табліца вывешваецца на дошцы і вучні, выканаўшы работу над памылкамі, у слупку пад назвай арфаграмы ставяць кропку. Такім чынам відавочным становіцца для настаўніка і для дзяцей, над якімі арфаграфамі трэба працаваць. У табліцы 4 радкі – па адным на кожную чвэрць. У канцы навучальнага года бачны вынікі працы. Канешне, накрэсліць такую табліцу даволі цяжка, бо яна ўключае як мінімум трыццаць графаў (дарэчы, патрэбна аналагічная на пастаноўку знакаў прыпынку – толькі ўжо з меншай колькасцю графаў), але яны сябе апраўдваюць.

Выкарыстанне **метаду «Адгадай»** пры вывучэнні граматычных катэгорый розных часцін мовы дазваляе не толькі правесці узровень ведаў, але і вучыць дзяцей дакладна фармуляваць пытанне, развівае лагічнае мысленне, патрабуе дакладных ведаў тэмы, бо трэба не толькі прадумаць пытанні, каб даведацца, што за картка ў сяброў, але і добра арыентавацца ў пройдзеным матэрыяле, каб даволі хутка даць адказ самім на пытанне.

Возьмем, напрыклад, тэму «Прыметнік». Пасля таго, як пройдзена пэўная частка матэрыялу, або ўся тэма, групы вучняў атрымліваюць карткі з надпісамі: «Яксыя прыметнікі», «Прыналежаыя прыметнікі», «Кароткія прыметнікі» і заданне: на працягу 5 хвілін скласці 5 пытанняў, якія дазваляць групе вызначыць свой тэрмін, і якія павінны адносіцца да “разраду закрытых” (адказ можа быць толькі «так» ці «не»). Калі метада выкарыстоўваецца ўпершыню, то чым меншыя вучні, тым больш часу ідзе на складанне пытанняў, але за другім-трэцім разам усё прыходзіць у норму. Для дзяцей становіцца відавочным, наколькі важна бывае правільна задаць пытанне і наколькі грунтоўна трэба ведаць матэрыял, каб сфармуляваць пытанне і даць адказ на яго пры дапамозе толькі двух слоў: «так» ці «не».

Адзінае, што варта ўлічваць, вучні не вельмі любяць вучыць правілы, тэмы з вялікай колькасцю тэрмінаў (тым больш, што іх у кожным школьным прадмеце вялікае мноства).

Выкарыстанне **метаду «Адгадай»** спрыяе засваенню граматычнай тэрміналогіі і асаблівасцей часцін мовы, калі яго выкарыстоўваць пры вывучэнні марфалогіі.

Не заўсёды, канешне, атрымліваецца так, як задумана. Бывае, асабліва ў 5-7 класах, дзеці забываюць аб правілах паводзін у групе, узнікае спрэчка. Крыўды бываюць за тое, што не даслухалі ці «перайшлі на асобы». Але і гэта ёсць навучанне, часам нашмат больш важнае, чым правапіс суфіксаў дзеясловаў.

Нестандартныя сітуацыі, як сведчанне таго, што ўрок «жывы», узнікаюць пастаянна. Напрыклад, на ўроках літаратуры мы з дзецьмі даўно прызвычаліся правяраць веданне вершаў напамыць у групах: па-першае, часу ідзе параўнальна нямнога і ва ўсіх ёсць магчымасць прадэманстраваць уменне выразнага чытання, а па-другое – атрымаць адзнаку за працу. Калі ўзнікае спрэчная сітуацыя пры выстаўленні адзнакі, слухаем усім класам. Адночы здарылася так, што дзеці, засумняваўшыся, паставіць 8 ці 9, звярнуліся да класа. Калі ж вучань прачытаў верш перад класам, сумненняў не было – 10. Чаму так здарылася? Прычын можа быць некалькі. Але галоўным тут было тое, што вучань, чытаючы паўторна, улічыў усе свае заганы, сабраўся і прачытаў найлепшым чынам.

Некалькі думак пра ўрок, распрацоўка якога прыкладзена да артыкула. Каб хапіла часу на яго правядзенне, неабходна загадзя настроіць вучняў на працу. У канцы папярэдняга ўрока трэба паведаміць, што плануецца калектыўная праца над складаннем апорнага канспекта. Падзел на групы лепш за ўсё зрабіць перад урокам.

Трэба сказаць, што на занятках такога тыпу дзеці працуюць добра. Было б надуманым шукаць нейкія надзвычайныя хібы. Галоўнае – арганізаваць дынамічнасць. Мы ўсе думаем з рознай хуткасцю, але абставіны не падладжваюцца пад нас, а, хутчэй, наадварот.

На працягу некалькіх гадоў пазакласную працу мы з дзецьмі праводзім таксама ў групах. Выбралі для сябе некалькі накірункаў дзейнасці, падзяліліся на групы і пачалі працаваць. Кожны меў права займацца тым відам дзейнасці, які яму найбольш падабаецца, пераходзіць у іншую групу, калі адчуваў, што «не туды трапіў». Раз у чвэрць склад групы мяняўся. Прычым, кірункі дзейнасці таксама паступова мяняліся ў залежнасці ад інтарэсаў вучняў, іх узросту, часам нейкіх непрадбачлівых абставін. Напрыклад, добра «прыжылася» група «Маладзічок», што на працягу пяці гадоў стварала аднайменны часопіс. З цягам часу група ператварылася ў краязнаўчы гурток, але часопіс выдае дагэтуль: нядаўна атрымалі дыплом за лепшае выданне на беларускай мове ад часопіса «Народная асвета», які праводзіў конкурс на лепшае школьнае выданне.

А вось групу, што займалася культурна-масавай работай, прыйшлося распусціць. Лідэрам у ёй стала дзяўчынка з дэманстратыўным (істэроідным) тыпам характару, які вызначаецца імкненнем вылучыцца, быць у цэнтры ўвагі, дабіцца прызнання, пакланення, спачування, прэтэнзіямі на выключнасць свайго становішча. Яна настолькі раўніва аберагала межы групы, што гэта стала ўрэшце небяспечным: пачалі здарацца канфлікты, псіхалагічная атмасфера ў класе пагоршылася. Урэшце на чарговы школьны конкурс, праграму да якога рыхтавалі і нашыя вучні, з'явілася толькі група і два балельшчыкі. Тады вырашылі, што мастацкай самадзейнасцю, удзелам у агульнашкольных конкурсах будзем займацца ўсе разам, не даючы якой-небудзь

асобнай групе права манаполіі на дзейнасць. Займаючыся працай у малых групах, нельга забывацца на індывідуальныя асаблівасці характару дзяцей і на асаблівасці псіхалогіі дзіцячага калектыву.

Дастаткова часта ў пазакласнай працы выкарыстоўваецца **дыскусія**. Тэмы ж падказвае жыццё. Працуючы ў класах з паглыбленым вывучэннем матэматыкі і замежнай мовы, не аднойчы прыходзілася заўважаць, як па-рознаму ставяцца дзеці да літаратуры, і як цяжка з «матэматыкамі», якія вырашылі, што, каб уладкавацца ў жыцці, ім дастаткова матэматыкі і інфарматыкі (фізікі, хіміі), а літаратура – гэта марнаванне часу. Адна дзяўчынка ў сачыненні напісала, што для яе ні адзін мастацкі твор не варты добрай задачы па матэматыцы. Або: «Я не лічу, што Кручкоў дрэнна абышоўся з пінскай шляхтай. Абабраць цёмных, недалёкіх, ганарыстых людзей, – які тут грэх. Я, напэўна, зрабіла б гэтаксама». Яно, можа, і так, але куды прывядзе шлях, калі ў ягоным пачатку ўжо не бярэцца пад увагу Закон – абыходзься з іншымі так, як хочаш, каб з табой абыходзіліся...

Вядома, адна дыскусія нічога не вырашыць. Усё на шмат больш складана. І, магчыма, не дзін гузак будзе набіты, пакуль не прыйдзе разуменне элементарных ісцін. Але ўбачыць у літаратурным творы сябе самога, паспрабаваць зразумець іншых, не зрабіць непатрэбных крокаў... Чаму б і не? Ведаючы, наколькі дзеці паважаюць настаўніка матэматыкі, яго думкі, вырашыла запрасіць на размову і яго, а таксама і настаўніцу рускай літаратуры. У кабінце віселі аркушы паперы, на якіх прапаноўвалася закончыць сказы «Матэматыка – гэта...», «Літаратура – гэта...». Вось якія адказы атрымаліся: матэматыка – гэта «вельмі цяжкая навука», «логіка і цвёрдае веданне», «тройка за трымэстр», «навука, якая з'яўляецца неабходнай для кожнага чалавека, каб паступіць, каб развівацца, каб спраўдзіцца ў сучас-

ным жыцці», «мая надзея на паступленне», «навука, да якой мой мозг нясхільны», «любімая навука, якая дазваляе паказаць свае магчымасці ў лагічным мысленні», «навука, без якой немагчыма лічыць грошы», «дапамога для ўладкавання свайго жыцця...»; а літаратура – гэта «ўменне бачыць свет у яркіх фарбах», «энцыклапедыя жыцця», «мыльныя оперы», «тое, без чаго чалавецтва задыхнулася б», «ўменне бачыць незвычайнае ў звычайным, прыгожае ў паўсядзённым», «казка пра нас», «сродак адыходу ад дакладных вылічэнняў», «музыка маёй душы», «самае неабходнае для развіцця духоўнага пачатку ў чалавеку», «ўменне чытаць і аналізаваць...». Здаецца, ўсё відавочна: патрэбна і тое, і тое. Чаму ж тады няма адпаведнай працы, і літаратура занесена ў спіс не проста другарадных прадметаў? Нецікавае выкладанне, недахоп часу, ці яшчэ што? З самага пачатку дыскусія набыла дастатковую вастрыню. Вучні актыўна абмяркоўвалі пытанні, даказваючы адзін аднаму важнасць умення разбірацца і ў матэматыцы, і ў літаратуры, і тое, што «гены пальцам не раздушыш» і трэба памятаць пра дадзеныя табе таленты. Згадалі цытату Уладзіміра Арлова на сустрэчы ў школе, што «трэба ведаць усё пра што-небудзь і што-небудзь пра ўсё». Было трохі блытаніны, бо не маглі вызначыцца пра што гутарка: пра школьны прадмет ці пра навуку. Прагучала дастаткова цікавых меркаванняў і думак. Вобразна даказалі: левае і правае паўшар’і мозга чалавека выконваюць розныя функцыі, але чалавек жыве, толькі тады, калі яны функцыянуюць адначасова.

Падобна, што тэма закранула бальшыню вучняў, але хтосьці застаўся раўнадушным: няхай будзе ўсё, але мне яно не трэба; хтосьці выказаў сваю думку ўжо пасля дыскусіі, за дзвярыма; хтосьці імкнуўся ўдакладніць, ці вядомыя ў гісторыі выпадкі, каб вучоныя матэматыкі співаліся і заканчвалі жыццё самагаўствам... Вельмі дапамагала пры-

сутнасць настаўнікаў, меркаванні якіх для вучняў былі цікавымі і карыснымі. Што ж тычыцца нейкіх асаблівых вынікаў дыскусіі, дык наўрад ці магчыма чакаць іх адразу. Тут звычайным тэстам не праверыш узровень ведаў і ўменняў. Падобныя пытанні хутчэй нагадваюць пытанне ваўка да касца на лузе: «І тады можна ўжо хлеб есці?..»

Незаўважна ляціць час, калі на бацькоўскіх сходах дзеці разам з татамі і мамамі разважаюць над тым, што такое добрыя бацькі і добрыя дзеці, чаму, калі «пасееш характар – пажнеш лёс...» Дзеці пачынаюць па-іншаму глядзець на бацькоў; бацькі, аказваецца, не ўсё ведаюць пра дзяцей.

Як кожны медаль мае два бакі, кожны аргумент – сваю супрацьлегласць, так і праца ў групах мае свае плюсы і мінусы. Ацэньваюць яе поўнасцю станоўча ці поўнасцю адмоўна нельга. Аднак відавочна, што гэты метадапамагае настаўніку ўдасканаліць сваё настаўніцкае майстэрства, уплывае на змяненне стаўлення вучняў да прадмета і да пазакласнай працы, дапамагае атрымаць лепшыя вынікі навучання і павышае ўнутраную матывацыю. Гэта азначае – не проста сабраць разам некалькі вучняў і даць ім карткі з заданнем або патлумачыць заданне вусна. Настаўніку трэба самому шмат працаваць пры падрыхтоўцы да такіх урокаў і на саміх уроках, каб сістэма спрацавала і дала добрыя вынікі, прыстасавалася да мадэлі дынамічнага навучання. Можна знайсці яшчэ дзесяткі і сотні сістэм, якія таксама будуць даваць добрыя вынікі. І гэта цудоўна, абы было жаданне працаваць. Прыгажосць свету якраз у яго разнастайнасці.

Праца ў групах, мне здаецца, таксама зойме сваё годнае месца ў гэтым шэрагу. Яна дазваляе вучням адчуваць сябе часткаю групы, нават калі іншыя дзеці адрозніваюцца ад іх. Досвед працы ў групе мяняе ў школьнікаў спосаб мыслення з «мы і яны» на «мы». «У дэмакратычным гра-

мадстве, дзе дзеці вучацца паважаць правы іншых, супрацоўніцтва ў групах дапамагае выхаваць таленавітасць і паразуменне ў дачыненні да асобы і да групы», – сцвярджае Марыя Бутс у артыкуле «Праца ў групах і дэмакратычны працэс».

Дыскусія «Матэматыка і літаратура»

Падрыхтоўчы этап вырашае такія **задачы**:

- фармуляванне тэмы і мэты дыскусіі;
- прэзентацыя праграмы сумеснай дзейнасці;
- вызначэнне нормаў працы групы ў працэсе дыскусіі;
- пастаноўка пытанняў або сцверджанняў для сумеснага абмеркавання;
- прадастаўленне крытэрыяў ацэньвання працэсу і вынікаў дыскусіі.

Мэты дыскусіі:

1. Атрыманне досведу ўдзелу ў дыскусіі, развіццё камунікатыўных навыкаў і сацыяльных уменняў узаемадзеяння.
2. Аналіз досведу, які ёсць у вучняў, асэнсаванне і разгляд пытанняў, якія абмяркоўваюцца, з розных бакоў; крытычныя адносіны да ўласных ведаў, інфармацыі, а таксама да з’явы і сітуацыі.
3. Канструяванне новых ведаў, знаходжанне кампрамісных рашэнняў праблемы, змяненне ўстановак.

Прэзентацыя праграмы сумеснай дзейнасці Настаўнік знаёміць вучняў з алгарытмам правядзення дыскусіі, размяркоўвае пры неабходнасці ролі, напрыклад: назіральнікі дыскусіі, прыхільнікі і апаненты, эксперты.

Пры выкарыстанні гэтага метада вучням неабходна адстойваць сваё гледзішча. Настаўнік тлумачыць вучням, што існуюць розныя думкі, пазіцыі, кожная з якіх мае права на жыццё.

У працэсе знаходжання аргументаў у абарону сваёй пазіцыі педагог прапануе вучням паглядзець на сваю пазіцыю з гледзішча апанентаў і аргументаваць яе. Такім чынам, у вучняў ёсць магчымасць вучыцца не толькі прадбачыць аргументы сваіх апанентаў у дадзенай дыскусіі, але і ставіцца з цяпеннем да супрацьлеглых поглядаў, думак, знаходзіць у іх змест для далейшага асэнсавання.

Вызначэнне нормаў працы групы ў працэсе дыскусіі

Абавязковай умовай правядзення змястоўнай дыскусіі з’яўляецца ўстаноўка вучняў на супрацоўніцтва, якое разумеецца як падтрыманне імі станоўчай працоўнай атмасферы, уменне выслухаць таго, хто выступае, да канца, дэманстрацыя разумення і «адкрытасці» да іншага досведу, да іншага гледзішча – з аднаго боку, і ўменне крытычна ставіцца да тэзісаў апанента, жаданне выказаць свой пункт гледжання, дакладна аргументаваць сваю пазіцыю – з іншага боку.

Пастаноўка пытанняў або сцверджанняў для сумеснага абмеркавання

Сцверджанні для дыскусіі павінны быць сфармуляваны так, каб вучань мог уявіць іх, знайсці аргументы ў падтрымку або абвяржэнне праблемнага пытання, актуалізаваць свае веды і досвед і выкарыстаць іх у працэсе абмеркавання для дасягнення канчатковага выніку.

Характар сцверджанняў у многім уплывае на змест дыскусіі. Наяўнасць адкрытых пытанняў, на якія няма адзначаных адказаў, будзе стымуляваць мысленне вучняў, пошук, выпрацоўку ўласнага меркавання.

Сцверджанні па тэме дыскусіі

- а) Гаус сцвярджаў: «Матэматыка – каралева ўсіх навук». Што вы думаеце на гэты конт?
- б) Рускі пісьменнік Ю. Бондараў пісаў: «Чалавеку трэба думаць, птушкам – лётаць, траве – расці». Што на вашу думку?

ку (матэматыка або літаратура) найбольш спрыяе развіццю мыслення чалавека?

в) Нельга быць сапраўдным матэматыкам, не будучы крыху паэтам.

г) «Людзі перастаюць думаць, калі перастаюць чытаць». (Л.М. Талстой)

д) Добрым чалавекам можна быць, не ведаючы ні матэматыкі, ні літаратуры.

Прадстаўленне крытэрыяў ацэньвання працэсу і вынікаў дыскусіі.

Крытэрыямі дзейнасці могуць быць:

- уменне задаваць пытанні і адказваць на іх;
- вербальная і невербальная дэманстрацыя жадання і гатоўнасці да прыняцця гледзішча іншага ўдзельніка;
- спасылкі на ідэі і думкі іншых удзельнікаў дыскусіі;
- уменне прымаць рашэнні ў сітуацыі выбару.

Пры ацэньванні ўзроўню змястоўнай працы вучня па тэме дыскусіі, можна вылучыць такія крытэрыі:

- разважае пра ідэі, якія сам не падзяляе;
- сінтэзуе інфармацыю, якую атрымаў ад іншых вучняў;
- прыходзіць да высноваў, якія ствараюць новы сэнс;
- усталёўвае лагічныя сувязі паміж прыведзенымі аргументамі;
- прыводзіць дакладныя і разнастайныя довады;
- праяўляе арыгінальнасць.

Ацэньваюць дыскусію настаўнікі матэматыкі і літаратуры, запрошаныя на мерапрыемства.

Правядзенне дыскусіі

Правядзенне дыскусіі мае на ўвазе:

- арганізацыю абмеркавання тэмы;
- назіранне за развіццём групавой дынамікі, выкананнем нормаў работы і атмасферай у групе, рэгуляваннем гэтых працэсаў;

- выкарыстанне пытанняў як сродку арганізацыі і правядзення дыскусіі.

Арганізацыя, абмеркаванне тэмы

У дыскусіі прымаюць удзел вучні класа з паглыбленым вывучэннем матэматыкі і класа з паглыбленым вывучэннем замежнай мовы.

Важным момантам пры арганізацыі абмеркавання тэмы з'яўляецца дастаткова грунтоўная падрыхтоўка вучняў. Гэта дазволіць педагогу правесці дыскусію на глыбокім змястоўным узроўні, а яе ўдзельнікам прынясе пачуццё задавальнення ад зробленай справы.

Перад пачаткам дыскусіі вучні маркерам на вялікім аркушы паперы дапісваюць сказы, якія пачынаюцца са словаў «Матэматыка – гэта...», «Літаратура – гэта...»

Назіранне за развіццём групавой дынамікі, выкананнем нормаў работы ў групе; рэгуляванне гэтых працэсаў.

Выкананне рэгламенту этапаў дыскусіі і рэгламенту выступлення кожнага ўдзельніка садзейнічае яго больш актыўнай, дынамічнай працы, выступленню большай колькасці вучняў, а таксама дазваляе пазбегнуць непатрэбных паўз і зацягвання працэсу абмеркавання.

Настаўнік пасля ўступнага слова прапануе вучням прыступіць да абмеркавання пытанняў, вынесеных на дыскусію.

Зварот да нормаў паводзінаў групы падчас дыскусіі, тлумачэнне, а часам і патрабаванне іх выканання дазваляе педагогу падтрымліваць станоўчую рабочую атмасферу, пазбягаць непаразуменняў і канфліктаў у працэсе абмеркавання.

Настаўнік назірае за тым, каб вучні не адыходзілі ад тэмы, каб размова будавалася на абмеркаванні тэмы, а не асобаў саміх удзельнікаў.

Заклучны этап

Заклучны этап мае на мэце развязанне гэтых *задач*аў:

- падвядзенне вынікаў дыскусіі, дапамога вучням у правядзенні аналізу зробленай працы;
- выказванне падзякі за ўдзел у дыскусіі.

Падвядзенне вынікаў дыскусіі, дапамога вучням у правядзенні аналізу зробленай працы

Вучням задаюць простыя пытанні:

1. Якія вынікі атрымала група?
2. Ці ўсе вучні прымалі актыўны ўдзел?
3. Ці была ў кожнага магчымасць выказаць сваё гледзішча?
4. Ці трымала група тэму абмеркавання або адыходзіла ад прадмета дыскусіі?
5. Ці займаў хто-небудзь дамінуючую пазіцыю пры абмеркаванні пытанняў?
6. Ці задаваліся вучням і педагогам адкрытыя пытанні, пытанні на ўдакладненне?
7. Ці падводзіліся прамежжавыя вынікі, ці падсумоўваліся пункты гледжання?
8. Ці прыводзіліся дакладныя аргументы, прыклады, ці рабілі самі вучні абагульненні ў працэсе абмеркавання?

Падзяка ўдзельнікам дыскусіі

**Мікола Жуковіч,
дырэктар СШ № 1 г. Бяроза**

ТЭХНАЛОГІЯ ПЕДАГАГІЧНЫХ МАЙСТЭРНЯЎ Майстэрня паводле аповесці Ул. Караткевіча «Сівая легенда» ў 9 класе. Урок пазакласнага чытання

Пасля вывучэння тэмы «Уладзімір Караткевіч. “Дзікае паляванне караля Стаха”» праграмай рэкамендавана правесці ўрок пазакласнага чытання па аповесці «Сівая легенда» (1960). На нашу думку, на гэтых занятках варта выкарыстаць метады, прыёмы і формы працы паводле тэхналогіі педагагічных майстэрняў.

Гэтую тэхналогію таксама называюць французскай, бо яна была распрацаваная ў Францыі прадстаўнікамі плыні «Французская група новай адукацыі». Псіхолагі названага руху лічылі, што ўдасканаліць любое грамадства можна толькі пры ўмове карэнных зменаў у адукацыі. Яны былі перакананыя ў тым, што кожны чалавек здольны здабываць веды самастойна, але асабліва – у сумесным пошуку. Педагог-майстар павінен прадумаць і арганізаваць ход заняткаў такім чынам, каб кожны вучань праз асабісты досвед і даследаванні быццам сам адкрываў веды.

Найбольш важныя і неабходныя прынцыпы эфектыўнай пабудовы педагагічнай майстэрні:

1. Абавязковае стварэнне педагогам атмасферы шчырасці, добразычлівасці і сутворчасці на ўсіх этапах урока;
2. Майстар павінен звяртацца да асабістых пачуццяў школьніка, абуджаць яго персанальную зацікаўленасць у вывучэнні тэмы;

3. На працягу заняткаў не ацэньваць працу вучня, а на апошнім этапе даць яму мажлівасць самому ацаніць сябе;
4. Пажадана чаргаваць індывідуальную працу падлеткаў з калектыўнай, даць ім права выбару відаў дзейнасці;
5. Педагогу важна не спяшацца адказваць самому на пастаўленыя пытанні, бо галоўнае – не так вынік, як сам працэс пошуку ведаў;
6. Неабходна дамагацца роўнасці ў адносінах паміж школьнікамі і настаўнікам.

Звычайна на ўрокі па тэхналогіі педагогічных майстэрняў адводзіцца ў сярэднім дзве гадзіны, але, улічваючы рэальныя магчымасці педагога і змест сучаснай праграмы па беларускай літаратуры, паспрабуем паказаць сутнасць метадыкі ў межах сарака пяці хвілінаў на асноўных структурных этапах гэтай тэхналогіі.

Вынікам урока па аповесці «Сівая легенда» павінна стаць разуменне дзеяцікласнікамі аўтарскай ідэі ў творы – асуджэнне дэспатызму, жорсткасці, рэнегацтва і ўслаўленне найлепшых рысаў беларускага характару ў вобразе галоўнага героя – шляхціца Рамана Ракутовіча; раскрыццё мастацкай вартасці аповесці і яе сімвалікі.

Урок пазакласнага чытання варта пачаць (не аб'яўляючы яго тэмы, задач і этапаў) з **індукцыі** («навядзення») удзельнікаў на тэму ці праблему, якую ўзняў пісьменнік у мастацкім творы. Выклікаць у вучняў эмацыйны настрой, пачуцці, асацыяцыі, якія б спрыялі ўдумліваму стаўленню да прадмета абмеркавання, – асноўная задача першага этапа. Для гэтага можна выкарыстаць адпаведную мелодыю, песню, уступнае слова педагога-майстра, прачытаны верш, тэкст, фразу, пытанне з мэтай асэнсавання загалова мастацкага твора, а таксама фотаздымкі, малюнкi, ілюстрацыі, прадметы і інш.

Удалым індуктарам можа стаць мастацкае чытанне заключнай сцэны аповесці – «Сустрэча закаханых Рамана Ракутовіча і Ірыны на замкавым двары» (пачынаючы ад слоў «Ударыў недзе першы далёкі ўдар звана» да радка «і твар ваяўніка плакаў без слёз»).

Пасля паўзы настаўнік пачынае ажыццяўляць другі этап урока-майстэрні – **самаканструкцыю**, што скіроўвае вучняў на індывідуальную працу па стварэнні гіпотэзы, тэксту, малюнка, праекта, на пошук вырашэння, адказу.

Выкладчык прапаноўвае вучням у сшытку па літаратуры абвесці асадкай сваю далонь і на кожным графічным пальцы ў адзін радок запісаць пачуцці (магчымы розныя часціны мовы), якія ўзніклі падчас слухання ўрыўку. У асацыяцыйны шэраг, верагодна, патрапяць словы «страх», «боль», «нянавісць», «трывога», «шкадаванне», «радасць» і інш. Кожны вучань зачытвае запісаныя ім словы і дапаўняе гэты шэраг іншымі, названымі астатнімі ўдзельнікамі майстэрні. Такое заданне ўключае дзеяцікласнікаў у творчы працэс, які прымушае ў гэтым выпадку зразумець трагізм таго, што адбылося з закаханымі. Потым майстар просіць перачытаць яшчэ раз запісанае, а адно слова, самае галоўнае і важнае, запісаць у цэнтры далоні.

З мэтай вывучэння ўспрымання вучнямі самастойна прачытанай аповесці, настаўнік прапаноўвае прыгадаць на галоўнае слова эпізоды, якія выклікалі ў чытачоў гэтае пачуццё, і расказаць пра ўражанні пасля прачытання твора.

Вусныя адказы даюць выкладчыку мажлівасць пераканацца, наколькі добра дзеяцікласнікі ведаюць змест аповесці «Сівая легенда». Школьнікі адзначаюць, што душэўныя пакуты і просьбы нобіля Рамана Ракутовіча, выказаныя Аляхно Кізгайлу, каб той вызваліў Ірыну, выклікаюць шкадаванне і спачуванне; напад паўстанцаў на кісцянеўскі

замак – радасць і трывогу; бойка Рамана з Кізгайлам – пачуццё хвалявання за жыццё лірычнага героя.

Супярэчлівыя думкі і пачуцці вучні могуць выказаць пры абмеркаванні сцэны размовы пані Любкі з Ракутовічам, а потым і з Ірынай: адны спачуваюць першай з-за яе няспраўджанага кахання, іншыя спрабуюць аргументаваць сваю нянавісць да пані, трэція ацэньваюць вернасць усіх герояў каханню. Практычна ўсе ўдзельнікі майстэрні выказваюць боль і трывогу, калі згадваюць эпізод пакарання закаханых Рамана і Ірыны пасля суда.

Наступныя два этапы педагагічнай майстэрні – **сацыяланструкцыя і творчасць** — зыходзячы з задач гэтага ўрока будуць аб’яднання. Вучнёўскі калектыў трэба арганізаваць у міні-каманды ці майстэрні, дзе стварэнне гіпотэз, малюнкаў, праектаў, пошук адказаў ажыццяўляюцца ў пары, у групе з трох-пяці чалавек ці індывідуальна. Колькасць міні-групаў звычайна залежыць ад колькасці запланаваных выкладчыкам заданняў. Пры наяўнасці больш дваццаці ўдзельнікаў майстэрні варта на пэўнае заданне фармаваць два-тры міні-калектывы, якія ў працэсе ўрока будуць дапаўняць адзін аднаго.

Кожнай групе школьнікаў майстар дае заданне, запісанае на асобных картках ці на дошцы.

Першай групе, назавем яе ўмоўна майстэрняй «гісторыкаў», прапановіцца вызначыць час і месца падзей, асаблівасці эпохі, апісаныя ў «Сівай легендзе».

Другой – «тэатральных дзеячаў» – даецца наступнае заданне: «Як вядома, апавед у творы «Сівая легенда» вядзецца вуснамі швейцарца Канрада Цхакена, які дзевяць гадоў пражыў у Беларусі як наёмны ваяр. Безумоўна, за такі час у яго склаліся свае ўражанні і думкі пра характар беларускага народа. На аснове старонак твора складзіце

дыялог з героем-апавядальнікам на гэтую тэму і праінсцэніруйце яго перад аднакласнікамі».

Трэцяя – «літаратурным крытыкам» – прапанавана даць сціслую характарыстыку галоўнаму герою Раману Ракутовічу на аснове яго выказванняў у найбольш значных эпізодах.

Чацвёртая майстэрня – «ваенных тактыкаў і стратэгаў» – выконвае такое заданне: «Адметнасць сюжэта апавесці «Сівая легенда» – падрабязны паказ У. Караткевічам батальных сцэнаў штурму, абароны і захопу замка ў Кісцянях. На дошцы ці на аркушы паперы намалойце ўмоўнымі знакамі карту хадзіць бітвы паўстанцаў і абаронцаў крэпасці. Якія вашы высновы пасля аналізу баталіі?»

Апошняю групу складаюць адораныя школьнікі – «мастакі-ілюстратары». Настаўнік просіць стварыць на аркушы два партрэты Рамана Ракутовіча (у барвяным плашчы на белым кані пасля бою і на замкавым двары ў Магілёве), а таксама партрэт пакаранай Ірыны.

Як паказвае практыка, рабіць карту бою і партрэты мастацкіх вобразаў у час правядзення майстэрні не пажадана: гэтая праца патрабуе значнага часу, творчага настрою, фантазіі і цішыні. Таму выкладчыку літаратуры варта загадзя даць вучням мажлівасць выканаць гэтыя заданні дома, напярэдадні ўрока пазакласнага чытання.

Выкананыя праекты і ілюстрацыі мацуюцца на дошцы для агляду і абмеркавання. Кожная вучнёўская група дэманструе і абараняе свой праект, творчае заданне. Гэтыя справаздачныя этапы ў тэхналогіі называюцца **сацыялізацыя і афішаванне**. Ідэальны варыянт абароны праекта – той, у якім удзельнічаюць усе члены групы. Астатнія вучні ўважліва слухаюць, пры неабходнасці задаюць пытанні і ў сшытках па літаратуры занатоўваюць свае пачуцці і ўражанні.

Прывядзем для ўзору некаторыя праекты-адказы на прапанаваныя вышэй заданні.

Праект майстэрні «гісторыкаў» можа быць пададзены як асобным вучнем, так і ўсім міні-калектывам.

Падзеі, апісаныя ў аповесці «Сівая легенда», адбываюцца на Магілёўшчыне, непадалёк ад Быхава, у кісцянеўскім замку, а напрыканцы твора – і ў самім Магілёве на пачатку XVII ст., пасля Люблінскай (1569) і Брэсцкай (1596) уній. Гэта быў трагічны для Беларусі час. Пасля аб’яднання Польскага Каралеўства і Вялікага княства Літоўскага беларуская мова і культура захлыналіся ад паланізацыі. На тэрыторыі заходняй часткі Беларусі пачалі інтэнсіўна ўзводзіць касцёлы, замкі, абарончыя збудаванні. Рэакцыяй на ўсё гэта сталі стыхійныя выступленні простых людзей супраць прыгнятальнікаў і іх наймітаў. У размове нобіля Аляхно Кізгайлы з наёмным капітанам Канрадам Цхакенам згадваецца смута ў Віцебску. Як вядома з гісторыі, гаворка ідзе пра паўстанне сялян і шляхты 1623 г, накіраванае супраць сацыяльнага і нацыянальна-рэлігійнага ўціску. Рэлігійны прымус адбіўся і на маладой сям’і Кізгайлаў. «Сам гаспадар, – пісаў У. Караткевіч, – таксама быў свежы католік, а жонка яго, Любка, заставалася праваслаўнай».

У аповесці дзейнічаюць і рэальныя асобы першай паловы XVII ст. – нобіль Раман Грынка з Ракутовічаў, пад кіраўніцтвам якога быхаўскія сяляне змагаліся супраць уціску магнатаў і іх прыслужнікаў, палітычны дзеяч, прыхільнік уніяцкай ідэі Леў Сапега, Дэспат-Зяновіч і князь Друцкі.

Адзначана ў творы і тое, што горад Магілёў яшчэ не страціў магдэбургскага права, паводле якога гараджане вызваліліся ад феадальных павіннасцяў, што давала ім магчымасць займацца рамесніцтвам, гандлем і земляробствам. Жыхары маглі выбіраць гарадскі орган улады – магістрат, а таксама суд.

Праект «тэатральных дзеячаў» пабудаваны на аснове выказванняў героя-апавядальніка Канрада Цхакена (дзеяцікласнікам трэба падабраць урыўкі з твора і прыдумаць да іх пытанні).

Непасрэдна перад пачаткам абароны гэтага праекта настаўнік прапаноўвае вучням усяго класа *заданне*: вызначыць і занатаваць рысы характару беларускага народа, найбольш ярка выяўленыя ў выказваннях іншаземца.

Летанісец. Паважаны Канрад, Вы пражылі на Беларусі дзевяць гадоў. Што Вы думаеце пра беларусаў?

Канрад Цхакен. «Так, я жыў сярод іх дзевяць год, часам пачынаў нават думаць па-беларусінску, а ўсё ж ведаў іх ненашмат лепей, чым у першы дзень.

Яны будуць крычаць: «Воўк вырваўся з логова» і ніколі не зробіць ласкі толкам растлумачыць, што здарылася, каб добры хрысціянін зразумеў іх. Як быццам гэта наш абавязак — разумець іхнія тропы і іншасказы... Крыў божа, калі сярод іх з’явіцца першы паэт — яны затопяць вершамі ўвесь свет і нікому не дадуць спакою.

Яны трацяць шалёныя грошы на цэлы табун загадзя асуджаных коней — і пакідаюць пад’ёмны мост апушчаным.

Іхнія старыя крэпасці, як Смаляны, Ворша, Магілёў, — страшныя. Я не згадзіўся б абараняць іх нават пад пагрозай пазбаўлення раю (я ўсё адно, бадай што, туды не траплю), нават калі б мне плацілі не пяцьдзсят талераў, а сто. Сапраўды, каб выстаць за такім плотам, патрэбна вялікая мужнасць і вялікая легкадумнасць. А яны не толькі выстойваюць, але і наносзяць страты ворагу.

Яны ўмудрыліся, седзячы ў гэтых быдлыхых загонах, адбіцца ад татар і сто год, абяскроўленыя, супраціўляліся Літве — гэтага досыць».

Летанісец. У сваім жыцці Вы мелі непасрэдняы статускі з найбольш радавітай часткай беларускага магнацтва — нобілямі. Што можна сказаць пра іх сэнс жыцця?

Канрад Цхакен. «Нобілі — самыя знатныя і самыя паважаныя народам людзі на гэтай зямлі. Яны не проста маюць дрэва продкаў, яны вядуць яго ад якога-небудзь слаўнага чалавека.

Іхні закон гонару: кожнае пакаленне павінна памножыць славу гэтага продка сваімі дзеяннямі. Таму большасць з іх вызначаецца справядлівасцю, шчырым норавам і неўтаймаванай адвагай у баі.

Гэтыя тры добрыя якасці — я заўсёды казаў гэта — зусім не садзейнічаюць працвітанню. Таму гэта парода належыць да ліку выміраючых. Зніклі нашчадкі князя Вячкі, няма прамых нашчадкаў Андрэя Полацкага, нястомнага ворага Крэўскай уніі. Іх забылі. І па заслуге — няма чаго геройстваваць. Чалавек створаны на тое, каб пладзіцца, а не на тое, каб знішчаць сябе. Які толк у тым, што іх імёны занесены ў які-небудзь гарадзельскі прывілей або першы статут, калі носьбітаў гэтых імён не засталася на зямлі».

Летанісец. Як ваяру Вам даводзілася часта бачыць смерць людзей розных нацыянальнасцяў, у прыватнасці і беларусаў. Чым вылучаюцца яны ў апошнія хвіліны жыцця?

Канрад Цхакен. «Паміраюць спакойна — за іх заступецца Божая маці, — так спакойна, быццам у іх шчырыя сяброўскія адносіны і з богам і з чортам. І мне здаецца, што яны не вераць у тое і ў другое».

Летанісец. У чым, на Вашу думку, заключаецца шчасце беларусаў?

Канрад Цхакен. «Тутэйшым людзям мала трэба: толькі штодзённая луста хлеба з салам, гарэлка на свята. І яшчэ

дабрата. Калі з імі добры — яны зробіць усё. Нават калі не будзе сала і гарэлка, толькі павага».

Пасля інсцэніроўкі, у час **франтальнай гутаркі**, дзевяцікласнікі адзначаюць найлепшыя рысы характару беларускага народа: смеласць, адданасць справе, справядлівасць, дабрыню і павагу да іншых людзей. Усё пералічанае можна аб'яднаць у адно ёмкае паняцце — чалавечнасць. Практычна ўсе ўдзельнікі выказваюць пачуцці захаплення і гонару за свой народ.

Справаздача майстэрні «літаратурных крытыкаў» можа быць прадстаўлена таксама ўсімі членамі. Кожны ўдзельнік называе адну-дзве найбольш значныя рысы характару Рамама Ракутовіча і аргументуе прыкладамі з прачытанай аповесці.

У гісторыі пра закаханых, якую раскажаў герою-апавядальніку Канраду Цхакену нейкі поп, і потым, на працягу ўсёй аповесці, у нобіля Грынкі яскрава выяўляюцца такія рысы характару, як настойлівасць у дасягненні мэты і вернасць у каханні да Ірыны. Два разы Раман асабіста прасіў і маліў Аляхно Кізгайлу адпусціць дзяўчыну яму ў жонкі, нягледзячы на сацыяльную няроўнасць паміж імі.

Нянавісць да панства не засляпіла вочы «мужыцкаму цару» пасля штурму замка: ап'янёны перамогай, ён праявіў літасць да наёмных ваяроў-іншаземцаў і да нобіля Аляхно Кізгайлы, пакуль апошні сам не напросіўся на паядынак, што закончыўся яго смерцю. Праўда, прынцыповым Ракутовіча бачым у адносінах да астатніх ворагаў, пераважна з беларускай шляхты, калі ён загадаў некаторых з іх «пусціць пад карань», хоць добра ведаў, што сам асуджаны ўладамі на смерць за кіраўніцтва паўстаннем.

Справядлівым можна назваць галоўнага героя за яго загад не знішчаць і не рабаваць замак Кізгайлы, а ўсю маёмасць падзяліць пароўну паміж усімі мужыкамі і іх сем'ямі.

Вернасць нобіля свайму народу, бацькаўшчыне мы заўважаем, калі асэнсоўваем прамоўленыя ім словы: «Мужык – станы хрыбет усяму. А вы яго ў пекла ўвергнулі... Ты ці многа разумеш у гонары? Ваш гонар у Варшаве Жыгімонту пяткі лізаў. Ваш гонар адзінаверцаў маскоўскіх пад Воршай разграміў і пакуты ім чыніў смяротныя. Ваш гонар сваіх беларусаў на прэнг вешае. Да чаго вы народ русінскі, божы народ, давялі ў подласці сваёй? Дзеў на чужацкі ложак шпурнулі. Краіну ўсю! Слёзы яе вам сэрца не абцяжарваюць?! Веру змянілі, хрыстапрадаўцы! Народ прадалі, гандляры! Сваімі рукамі пятлю на яго звiлі ды самі і надзелі. Ва ўніжэнні, ва ўціску ён небу вапіе, а вы лікуеце! <...> Я дваран здрадзіў, а ты здрадзіў край. Мне гарэць, а табе пакі. Ды мне, можа, яшчэ і даруе пан Бог, бачачы, што скроні ў мяне ад мучэнняў сiвеюць. А табе — няма літасці».

У сцэне размовы ў бібліятэцы Рамана Ракутовіча з пані Любкай Кізгайлай маладая жанчына шчыра прызналася і ў сваім каханні да яго. Можна было пакараць грэшніцу, але ён і тут гуманны: «Другая ніколі ў такім не сазналася б. Адна ты... Таму і не магу я цябе ненавідзець. І калі што перашкодзіла б мне цябе кахаць, дык не гэта тваё прызнанне».

З канцоўкі аповесці мы даведаліся, што панскае войска разбіла палкі мяцежнікаў, але самога кіраўніка доўга не маглі схапіць. «Амаль ніхто не здаваўся, а астатнюю, большую, частку Раман выпусціў сваім целама: паставіў умову, што здасца, калі іх адпусцяць».

І здаўся. Пасля гэтага кiнуліся лавіць адпушчаных уцекачоў, ды куды там». Такім чынам, «мужыцкага цара» можна назваць клапатлівым і самаахвярным.

Такая рыса характару, як мужнасць, яскрава выяўляецца ў сцэне пакарання Ракутовіча і Ірыны на палацавай плошчы ў Магілёве. Кат адсек героя правую руку вышэй

кісці, а на левай пакінуў толькі мезены і безыменны пальцы. Але гэтыя здзекі не зламiлі героя...

На аркушы паперы ці на дошцы ўдзельнікі майстэрні «ваенных тактыкаў і стратэгаў» прадстаўляюць загаловаў падрыхтаваную карту штурму, абароны і захопу кісцянеўскага замка. Яны павiнны тапаграфічнымi знакамі пазначыць названыя ў адпаведным эпізодзе лес, узгорак, лагчыну, вал, Кізгайлаў замак, размяшчэнне абедзвюх армій і асабліва падрабязна апісаць расстаноўку мужыцкага войска. Вусны аповед вучняў мае на мэце паказаць майстэрства падрыхтоўкі і вядзення бою, мужнасць і мудрасць Рамана Ракутовіча як вайскаводцы і раскрыць прычыны паражэння арміі даволі вопытнага ў вядзенні вайны капітана Канрада Цхакена.

З-за дыму абаронцы замка не заўважылі, як з лагчыны, зусім блізка ад муроў, нечакана выпаўзла дваццаць мужыцкіх вазоў з дзіўным рыжым сенам. Капітан Цхакен, разважаючы пра незвычайнае з'явішча, спазніўся своечасова знішчыць гарматамі гэтыя вазы. І ў выніку абедзве брамы замка Аляхно Кізгайлы згарэлі. Вал перад крэпасцю з-за недахопу ваяроў таксама не быў абаронены. Гэта і стала першай сур'ёзнай памылкай абаронцаў, бо ўзнікла нечаканая пагроза замку і знікла перашкода для ворага патрапіць у яго.

Раззлаваны капітан Цхакен зрабіў яшчэ адну недаравальную памылку, калі паслаў на вараных конях сваіх кіраўнікоў на невялікі натоўп узброеных абы-чым паўстанцаў з асаднымі доўгімі лесвіцамі. Як потым выявілася, гэта была запланаваная падсадка, праз якую чорны конны атрад пасля быў цалкам знішчаны конніцай мяцежнікаў.

Сiлы абодвух войскаў па колькасці ваяроў сталі няроўнымі. Пасля аблогі замак быў узятый мужыкамі пад кіраўніцтвам «барвянога ўладара і ваяўніка». «Чорт бы пабраў

гэтага мужыцкага караля! – злосна праклінаў Ракутовіча наёмны капітан Канрад Цхакен. – Ён ваяваў зусім не па правілах. Праўдзівей, не па тых правілах, па якіх ваююць ва ўсім свеце. І не зразумела, па якіх».

Пасля гэтага выступлення выкладчык прапаноўвае дзевяцікласнікам назваць і запісаць рысы характару Рамана Грынкі, выяўленыя ў батальнай сцэне.

Кульмінацыйны момант педагагічнай майстэрні — этап «разрыву», на якім з'яўляецца новае бачанне, азарэнне. Удзельнікі павінны адчуць недахоп ведаў, унутраны эмацыйны канфлікт, што ў далейшым скіроўвае на паглыбленне ў праблему, на пошук адказаў, на зверку набытых ведаў з літаратурнымі крыніцамі. На дадзеным этапе можна выкарыстаць і «падказкі» – інфармацыю, якая будзе дадзена вучням, калі ў гэтым ёсць патрэба.

Далей, пасля афішавання першага партрэта «барвянога ваяўніка» (на белым кані), майстар прапаноўвае класу паслухаць аўтарскае мастацкае апісанне Рамана Ракутовіча.

«Конь мерна ступаў паміж цэламі, і капыты звонка білі аб камень. Белы конь з залацістымі вачыма. А гэты сядзеў на ім як уліты. Бачыў я грыву непаслухмяных і бліскучых попелных валасоў, што адлівалі золатам, ёмісты чэрап з вялікім ілбом, цвёрда сціснуты вялікі рот, жорсткія жаўлакі на шчоках, прамы і крыху кірпаты нос.

Аблічча, што наганяе жах. Але жахлівей за ўсё былі вочы, незразумелыя па колеру, то шэрыя, то сталёвыя. То залацістае ў ім прамільгне, то нават трохі зялёнае, раз'юшанае. Доўгія, светлыя, незразумелыя вочы.

І гэта галава была закінута назад, бы ў нязмернай гардыні, а жылістая рука ўладна сціскала павады. І конь адчуваў гэтую руку і ішоў паслухмяна, дрыжучы кожнай жылкай, касавурачы шалёным вокам і стрыгучы вушамі».

Вучні адказваюць на пытанне: сімвалам чаго выступае ў аповесці Раман Ракутовіч? Майстар побач з партрэта галоўнага героя кнігі прымацоўвае «падказку»: выяву старажытнабеларускага герба «Пагоня» і бел-чырвона-белага сцяга. Супрацьлеглыя ўражанні выклікае ў вучняў кантраст згаданага партрэта з партрэтамі знявечаных пасля суда ў Магілёве закаханых Рамана і Ірыны. Выкладчык задае пытанне: чаму менавіта так пакаралі суддзі галоўных герояў (юнаку адсеклі кісці рук, а дзяўчыну асляпілі), што сімвалізуе гэтае пакаранне?

У падмацаванне зробленых вучнямі высноваў майстар можа працытаваць урывак з артыкула даследчыка літаратуры Анатоля Вераб'я: «Аповесць насычана патрыятычнай сімволікай. Так, Раман выступае нібы казачны волатасілак. У ягоным апісанні як вершніка на белым кані, апрадутага ў барвяны плашч са старадаўнім двухручным мячом у руцэ, увасобіліся святых для мастакоўскага сэрца герб «Пагоня» і бел-чырвона-белая старажытная беларуская сімволіка. І потым, калі паўстанне пацярпела паражэнне, на гэтай, як піша У. Караткевіч, «Богам праклятай, лютай, грэшнай зямлі», ганьбаваліся і былі пакараны і сам вершнік, змагар і абаронца людзей, і ягоныя меч і шчыт, і ягоная каханая, якая ўспрымаецца як дзяўчына і як сімвал Беларусі.

У аповесці «Сівая легенда» асуджаецца дэспатызм, жорсткасць і рэнегацтва. Асабліва трагічна паказана пакаранне Ракутовіча і яго каханай Ірыны, <...> якія не здрадзілі свайму пачуццю. Нельга не далучыцца да заключных слоў, сказаных Цхакенам: «Божа, злітуйся над зямлёю, што нараджае такіх дзяцей». Так пранікнёна і балюча сказаць пра аслепленую і абязручаную Беларусь мог сапраўдны талент».

Настаўнік прапаноўвае дзевяцікласнікам паразважаць надсэнсам заключных слоў аповесці, якія сказаў герой-

апавадальнік, калі назіраў за сустрэчай скалечаных Рамана і Ірыны, і адказаць на пытанне: якіх «такіх дзяцей» капітан меў на ўвазе?

Адказам могуць паслужыць названыя школьнікамі рысы характару абодвух літаратурных вобразаў: «такіх – гэта значыць стойкіх, цвёрдых воляю, цярплівых, мэтанакіраваных і – самае галоўнае – верных адно аднаму ў каханні, якое здолелі зберагчы і пранесці праз неймаверныя пакуты і выпрабаванні».

Такім чынам, на этапе «разрыву» як бы замыкаецца кола ходу ўрока-майстэрні па аповесці «Сівая легенда»: ён пачаўся з мастацкага чытання ўрыўка пра трагічны эпізод сустрэчы Рамана і Ірыны і заканчваецца гэтай сцэнай, але ўжо асэнсаванай з пункту погляду літаратуразнаўцы.

Потым майстар скіроўвае ўвагу вучняў на самае першае, запісанае ў цэнтры далоні галоўнае слова, якім яны выказалі сваё ўражанне ад прачытанага, і прапаноўвае, калі ў гэтым ёсць неабходнасць, замяніць яго іншым.

Закончыць педагагічную майстэрню метадыка рэкамендуе **рэфлексіяй** – апошнім этапам гэтай тэхналогіі. Рэфлексія – зварот «назад», усведамленне і асэнсаванне кожным удзельнікам уласнай дзейнасці. Настаўнік просіць вучняў выказаць пачуцці, уражанні і заўвагі, якія ўзніклі ў працэсе заняткаў. Гэтыя выказванні – карысны матэрыял для выкладчыка, для ўдасканалення наступнай майстэрні і наогул для далейшай педагагічнай працы.

**Юры Сянкевіч,
намеснік дырэктара Аляхновіцкай СШ**

ШКОЛЬНЫ МУЗЫЧНЫ КЛЮБ «НАША МУЗЫКА»

3 досведу Аляхновіцкай сярэдняй школы

Цягам 2005-2006 навучальных гадоў у нашай школе ажыццяўляецца даволі цікавы й перспектывны, на наш погляд, праект «Наша музыка». Яго ўдзельнікі – вучні 9-11 клясаў, зацікаўленыя музычным жыццём нашай краіны. Ужо пры выбары назвы былі вызначаны асноўныя кірункі дзейнасці. *Наша* – гэта перш за ўсё беларуская музыка. Па-другое, *наша* – музыка, якая цікавіць менавіта *нас*, а не каго іншага.

Каштоўнасць гэтага праекту ў тым, што ініцыятарам яго былі не адміністрацыя ці іншыя кіроўныя структуры, а самі вучні. Каардынатарам і кансультантам стаў намеснік дырэктара па выхаваўчай працы, які адначасова каардынуе дзейнасць вучнёўскага самакіравання.

Распачынаючы працу, мы ставілі перад сабой некалькі **мэтаў**:

- пашырыць уласныя веды пра сучасную беларускую музыку;
- далучыць да актыўнай дзейнасці праз разнастайныя формы працы іншых вучняў (у першую чаргу 6-8 клясаў);
- празь дзейнасць нефармальнага клубу інтарэсаў дапамагаць школьнікам набываць кампетэнцыі: камунікатывныя, інфармацыйныя, сацыяльныя, грамадзка-палітычныя.

Чаму выбраны менавіта такія кірункі дзейнасці? Мы выходзілі з таго, што пераважная большыня школьнікаў у

той ці іншай ступені цікавіцца музыкай, на гэтай глебе ствараюцца й існуюць шматлікія нефармальныя групы. Але найчасцей яны рассяяныя, не кантактуюць, а то й варагуюць паміж сабой. Штуршком для стварэння музычнага клубу стала цікавае назіраньне: аказваецца, вельмі многія вучні сярэдняга школьнага ўзросту й нават малодшых клясаў ужо перахварэлі шматлікімі «фабрыкамі» й «народнымі артыстамі», сталі цікавіцца сучаснаю беларускаю музыкай. А некаторыя зь іх дэманструюць зайздросную дасведчанасць.

Значную ролю тут адыгралі тыя самыя 75% музыкі «беларускага паходжаньня» на FM-станцыях, як бы скептычна да іх ні ставіцца.

Гісторыя стварэння клубу

Клуб «Наша музыка» распачаў працу не на пустым месцы. Пунктам адліку можна лічыць 1996 год. Тады сёньняшнія дзесяціклясьнікі толькі прыйшлі ў школу. Каб адзін з такіх абавязковых момантаў раскладу, як фізкультурная хвілінка, праходзіў цікавей, мы выкарыстоўвалі запісы «**Паляцаў**» й «**Крыві**». Дзецям яны вельмі падабаліся. Дзяўчаткі нават прыдумвалі пад іх розныя танцавальныя рухі. Тады ж вучняў пачатковых клясаў пазнаёмілі з творчасцю **Данчыка**. На ўроках чытаньня, клясных гадзінах дзеці слухалі ў ягоным выкананьні песьні на словы **М. Багдановіча, Я. Коласа, Н. Арсеньневай, С. Сокалава-Воюша**. На гэты пэрыяд прыпала й першае знаёмства з жывым выкананьнем беларускіх песьняў. Вельмі таленавітая асоба – выпускніца нашай школы **Алена Нупрэйчык** – пачынала спрабаваць сябе ў жанры бардаўскай песьні. Аднымі зь першых слухачоў былі вучні, якія цяпер складаюць актыў музычнага клубу.

Яшчэ адным штуршком да стварэння школьнага музычнага клубу стала акцыя ТБШ «Калядныя падарункі для

беларускіх школаў». Сябры ТБШ на чале са Зьмітром Саўкам прывезлі да нас у школу касэты зь беларускай музыкай і відэафільмы па-беларуску. Кожны вучань атрымаў гукавы калядны падарунак – толькі таму, што вучыўся па-беларуску. Прычым касэты былі розных жанраў: ад бардаўскіх песьняў **Вальжыны Цярэшчанкі** й **Сержука Сокалава-Воюша** да альбомаў «**N.R.M.**» і «**Крамы**». Вось тады й было вырашана стварыць нашу супольную фанатэку, каб кожны мог прыйсьці й узяць паслухаць упадабаны запіс. Зразумела, ня ўсе вучні карысталіся такой магчымасьцю. Некаторым гэта было проста нецікава. Затое зьвярталіся вучні зь іншых клясаў і прасілі паслухаць што-небудзь зь беларускае фанатэкі. Акрамя таго, пра ўсе новыя запісы паведамлялі ўсім зацікаўленым. За невялікі час фанатэка пашырылася з 26 касэтаў да 60.

Стала відавочна, што проста слухаць запісы ўжо недастаткова. Бракавала інфармацыі пра гурты й выканаўцаў. Шукалі яе ў «**Бярозцы**», «**Нашай Ніве**», «**Музыкальнай газете**», абменьваліся, капіявалі.

Найлепшыя справы клубу

Дзесьці ў 8 клясе некаторым вучням бацькі пачалі дазваляць езьдзіць на канцэрты разам з настаўнікам. Але самай істотнай перашкодай былі ўсё ж не забароны бацькоў, а нятаньня квіткі. Таму звычайна больш за пяць чалавек сабраць не ўдавалася. Але й у такім мінімальным складзе мы наведалі самыя значныя музычныя падзеі: прэзэнтацыі альбомаў «**Сьвяты вечар**», «**Народны альбом**», «**Я нарадзіўся тут**», «**Віза N.R.M.**» Самай масавай была паездка на канцэрт, прысьвечаны дзесяцігодзьдзю «**N.R.M.**»: нашая каманда складалася з васьмі чалавек, але розгалас пра падзею быў на ўсю школу.

Калі на базе нашай школы праходзіў сэмінары для наместнікаў дырэктараў па выхаваўчай працы, мы падзялілі-

іся ўласным досьведам стварэньня музычнага клубу й запрасілі барда **Зьмітра Бартосіка**, каб ён прасьпяваў свае песьні для настаўнікаў і вучняў. Праўда, пільныя «добра-зчыліўцы» не ўпусьцілі магчымасьці патэлефанаваць “куды паложана”, але многія дзеці па сёньня пытаюцца, калі да нас зноў прыедзе гэты цікавы й неардынарны чалавек.

Відавочна, настаў час для больш сыстэматызаванай і мэтанакіраванай дзейнасьці клубу. На паседжаньні рады вучняў старэйшых клясаў вырашылі стварыць клуб, выпрацавалі плян працы. Такім чынам музычны клуб «Наша музыка» стаў часткаю агульнашкольнае выхаваўчай працы. Многія клубныя справы ўнесеныя ў плян працы школы. Дзейнасьць клубу стала арганічнаю часткаю суботняга раскладу. Пагатоў у рэкамэндацыі да арганізацыі выхаваўчае працы раяць «арганізаваць мэтанакіраваную працу дзеля азнаямленьня вучняў з рознымі жанрамі айчыннай папулярнай музыкі, а таксама з творчасцю сучасных беларускіх аўтараў і выканаўцаў».

Вялікі ўплыў на сьвядомасьць вучняў зрабіла вечарына ў Доме літаратара «**Жыць для Беларусі**», прысьвечаная творчасьці **Ларысы Геніюш**. Дзеці ўбачылі ў цэнтры сталіцы больш за паўтысячы чалавек, якія размаўлялі па-беларуску. Адчулі, што беларуская культура й музыка запатрабаваная, бо яны, прыехаўшы на час, не змаглі патрапіць у залю. Патрапілі толькі пасья званка арганізатару імпрэзы – бо дзеці ж ехалі здалёк. Вярталіся дахаты ў добрым настроі. Яго не папсавала нават тое, што ня здолелі набыць дыск з творамі на вершы паэтки для фанатэкі. Усю партыю раскупілі на вачах.

Нам удалося стварыць агульнашкольную фанатэку. Цяпер у ёй больш за 140 кампакт-дыскаў і касэтаў разнастайных жанраў: бардаўская музыка, усе супольныя праекты, альбомы сярэднявечнай і фальклёрнай музыкі, усе аль-

бомы «**N.R.M.**», «**Крамы**», «**Палаца**», «**Тройцы**» й г.д. Многія вучні маюць дома кампутары, і ахвотна карыстаюцца клубнаю фанатэкаю, каб паслухаць любімых выканаўцаў. Часам збіраемся разам у кампутарнай залі, каб паглядзець фота й відэададаткі да альбомаў. Маём сэрью беларускіх відэакліпаў.

Школьнікаў прывабілі дыскусіі. Тэмы дыскусіі мог прапанаваць кожны сябра клубу, таму яны былі жывымі, актуальнымі й цікавымі. Дзеці вельмі сур’ёзна да іх рыхтаваліся, шукалі матэрыял, каб аргумэнтаваць сваю пазыцыю. З мэтодыкай дэбатаў, падрыхтоўкай мадэратараў дапамаглі настаўнікі.

Прэзэнтацыя кнігі **Віктара Дзятліковіча «Іх МРОЯ. Іх N.R.M.»** паказала дзецям: каб быць цікавым музыкам, трэба шмат ведаць, мець уласны погляд на сьвет, падзеі, выразна акрэсьленую грамадзянскую пазыцыю.

Школьная каманда КВЗ удзельнічала ў раённым конкурсе пад назвай «**Тры чарапахі**», перапрацаваўшы аднайменную песьню «**N.R.M.**» І хоць прызавых месцаў мы не ўзялі, падпявала нам уся заля. Пасьля выступу каманда зьявілася на школьнай дыскатэцы, дзе «**Тры чарапахі**» прагучалі дзясяткі разоў.

Пасьля такога ажыятажу ўзьнікла думка зладзіць цалкам беларускую дыскатэку. Пакуль мы ўстаўляем беларускую танцавальную музыку блёкамі, але ў школьнікаў разбурыўся стэрэатып, што пад беларускую музыку складана танчыць. Цяпер старэйшыя вучні рэалізоўваюць сваю новую ідэю – рыхтуюць сярэднявечную дыскатэку пад музыку «**Старога Ольсы**».

Вынікі дзейнасьці

1. Удзельнікі навучыліся *крытычна працаваць з інфармацыяй*, аналізаваць і апрацоўваць яе: рэгулярна праглядаюць музычныя выданьні, адбіраюць найбольш каштоўную

інфармацыю, сыстэматызуюць і даносяць да вучняў у такой форме, каб зацікавіць і далучыць да клубу больш сяброў.

2. Гістарычная музыка дапамагла глыбей *зацікавіцца школьнымі прадметамі*: гісторыяй, мастацкай культурай, літаратурай.

3. Вучні *асвоілі кампютарныя праграмы*, перапісваючы музыку, мяняючы фарматы аўдыёфайлаў, набіраючы тэксты, укладаючы інфармацыйны аркушык.

4. Зьявіліся навыкі *самаарганізацыі*. Шмат імпрэзаў (паездкі на літаратурныя й музычныя вечарыны, канцэрты, дыскусіі («Рок і незалежнасьць», «Рок супраць папсы» й інш.), выпуск інфармацыйнага аркуша клубу «Наша музыка», конкурс «Адгадай мэлэдыю») вучні рыхтавалі самастойна, часам зьвяртаючыся па кансультацыі. Настаўнікаў запрашалі на прэзэнтацыю.

5. *Самакіраваньне* перастала быць фармальнаю структураю: дзеці зразумелі, што яно існуе для вырашэньня канкрэтных справаў, патрэбных вучням. Зьявіўся новы цікавы кірунак дзейнасьці, які стаў найбольш прывабным тым, хто далучаны да дзейнасьці самакіраваньня.

6. Вучні *набылі камунікатыўныя кампэтэнцыі*. Усталяваліся нефармальныя дачыненні з настаўнікам – куратарам клубу. Гэта дапамагло навучыцца камунікаваць з дарослымі на роўных, чаго зазвычай не хапае нашым школьнікам, што выходзяць у дарослае жыцьцё.

7. Пры дачыненнях унутры клубу дзеці навучыліся з павагаю ставіцца да іншых думак, а значыць, *навучыліся культуры дыскусіі*.

І ўрэшце – найважнейшыя, сутнасныя вынікі. Па-першае, вучні далучыліся да сапраўднай, не зымітаванай, грамадскай дзейнасьці, і адчулі, што дабро іншым рабіць прыемна. Па-другое, яны (спадзяюся, на ўсё жыцьцё) сьвядо-

ма атаясамілі сябе зь беларускаю культураю – як зь яе багатаю традыцыяй, так і з дынамічнаю й пэрспэктыўнаю сучаснасьцю.

**Жана Сяргеева,
настаўніца СШ №2 г. Маладзечна**

АКТЫЎНАЕ НАВУЧАННЕ – ШЛЯХ ПАШЫРЭННЯ СВДОМАСЦІ НАСТАЎНІКА І ВУЧНЯ

Адкуль такая тэма?

Аднойчы, выпадкова ўключыўшы тэлевізар, я трапіла на перадачу, у якой аўтар расказваў пра выхаванне коней без пугі. Жывёлы былі паслухмяныя і спакойныя, яны выконвалі самыя неверагодныя трукі, добра разумелі свайго гаспадара, нават, здавалася, што ставяцца да яго як да старэйшага, мудрэйшага сябра. Вядучы прыводзіў прыклады ва ўсім свеце распаўсюджанай негатыўнай практыкі жорсткай дрэсіроўкі... У гэты час адна аналогія надзейна трымала мяне каля экрана: у памяці ўсплывалі сюжэты на школьную тэматыку, моманты прымянення «пугі» ў адносінах да асабістых дзяцей. Было сорамна і няўтульна... А коней не прымушалі ні сілай, ні біццём: вядучы са свістам выпісваў хлыстом васьмёркі перад носам жывёлы, а яна, прыгожая, свабодная, цягнулася панюхаць невядомую рэч. «У выхаваных такім чынам коней адбываецца пашыренне свядомасці...», – дабіў мяне аўтар перадачы.

Нічога не адбываецца выпадкова. Прыйшоў час узважыць, пераацаніць свой досвед праз прызму «пашырэння свядомасці». Пад уплывам гэтага словазлучэння я трапіла на семінар «Актыўнае навучанне: ад досведа да будучыні», што адбыўся 28-30 чэрвеня 2004 года ў межах праграмы «Настаўнік. Школа. Грамадства». Усім уздэльнікам было прапанавана распрацаваць артыкул пра свае погляды, пошукі, плюсы і мінусы актыўнага навучання.

Спадзяюся, што мае думкі таксама будуць каму-небудзь карыснымі.

Каму адрасаваны артыкул?

Артыкул будзе карысны настаўнікам, выхавальнікам, бацькам, якія адчуваюць у сабе

- жаданне шукаць,
- упартасць і ўдачу знаходзіць,
- натхненне апрабоўваць,
- мудрасць аналізаваць,
- і сілы вяртацца на гэтае кола зноў і зноў на больш высокім узроўні.

Прапаную прачытаць артыкул людзям незнаёмым, або мала знаёмым з метадамі актыўнага навучання.

Мая першая сустрэча з актыўнымі метадамі.

Тэмай першага семінара такога ўзроўню была «Міжкультурная адукацыя ў школе». Для мяне, настаўніка матэматыкі, – тэма даволі далёкая, але я згадзілася паўдзельнічаць: шчыра кажучы, хацелася збегчы са школы на пяць дзён у Мінск.

Першае маё здіўленне – мы тры гадзіны знаёміліся і стваралі добразычлівыя абставіны. Пасля лекцыяў ва ўніверсітэце, або курсаў павышэння кваліфікацыі ў мяне было спачатку ўражанне страчанага дарма часу. Але хутка гэта ўражанне прайшло, бо на кожным наступным кроку нас па-новаму разбівалі на групы, і нам даводзілася вырашаць праблемы з новымі людзьмі. І гэта стала другім здіўленнем. Хацелася працаваць з сябрамі, а не супрацоўнічаць, выпрацоўваць агульнае рашэнне з новымі, мала вядомымі і, можа, на першы погляд, не вельмі прыемнымі табе калегамі. Але паступова ў працэсе сумеснай працы, рэфлексіі і аналізу вынікаў прыйшло разуменне, што пры такім кантакце чалавек вучыцца, адстойвае свае ідэі, набіраецца досведу ад іншых. Бо жыццёвы досвед сваіх сяброў мы

канцэптуальна ведаем, можам нават меркаваць, як яны адкажуць на пэўнае пытанне, што значна спрашчае зносіны, – а тут трэба правільна зразумець, правільна выразіць сваю думку, сказаць, каб цябе пачулі і г.д. Дадайце яшчэ абмежаванасць часу і абавязковы, пісьмова зафіксаваны вынік працы групы. Свайго роду экстрым.

Яшчэ адно здзіўленне мяне чакала, калі метадам 1x2x6 трэба было вывесці азначэнне «міжкультурная адукацыя ў школе». Усім удзельнікам было прапанавана за дзве хвіліны напісаць сваё асабістае азначэнне гэтага паняцця. «Мне ж ніхто яшчэ нічога не расказаў, а я ўжо павінна напісаць нейкія высновы», – я была абурана. Але ўбачыла, што ўсе астатнія, як пчолкі нешта пішуць. Што зробіш? Пачала разважаць сама. Напісала некалькі сказаў. Потым нас аб'ядналі з суседкай, і ўжо ўдваіх мы распрацавалі адзінае азначэнне, паспрачаўшыся і дамовіўшыся. Наступным крокам было стварэнне з трох пар шасцёрак, якім трэба было акрамя аналагічнай работы, прэзентаваць свае пошукі і знаходкі. Усе тры шасцёркі прапанавалі вельмі разнастайныя працы: адны намалювалі схему ў выглядзе чалавека, другія сфармулявалі ўзнёслыя, прыгожыя сказы аб міжкультурнай адукацыі, а наша азначэнне было па-матэматычнаму канкрэтным, абгрунтаваным, дасканалым і падрабязным, мы нават пералічылі, якія ўключаюцца этапы ў такую адукацыю. Гледзячы на працу нашай групы, я адчувала памер свайго асабістага ўнёску. Тут я зразумела, што, аказваецца, я валодала гэтымі ведамі, сама таго не ведаючы. У той момант прыйшла на памяць думка, што ўнутры чалавека ёсць намнога больш магчымасцей, чым яму здаецца. Адкрыцці былі на кожным кроку. На мой погляд, менавіта тады мая педгагічная і чалавечая свядомасць пачалі пашырацца.

У чым розніца традыцыйнай і сучаснай актыўнай адукацыі?

У традыцыйнай школе адукацыя – гэта перадача вучням вядомых узораў ведаў, уменняў і навыкаў. Вучань выступае ў ролі аб'екта педагагічнага ўздзеяння, ён тут – той, каго навучаюць. Настаўнік – суб'ект, які навучае. І наогул, асноўнай місіяй адукацыі з'яўляецца падрыхтоўка маладога пакалення да жыцця і працы шляхам перадачы гатовай вучэбнай інфармацыі. Накапленне невядома для якіх сітуацый: ці спатрэбіцца, ці не? – справа несур'езная і нецікавая. Маналагічныя адносіны настаўнік-вучань не спрыяюць развіццю мыслення маладога чалавека. Гэта так званая «школа памяці», дзе ўсе веды – з мінулага.

Сучасны досвед паказвае, што адукацыя – гэта стварэнне чалавекам вобраза сусвету ў сабе самім, пры дапамозе актыўнага ўкладання сябе ў свет прадметнай, сацыяльнай і духоўнай культуры. Асноўнай місіяй становіцца забяспечванне ўмоваў самавызначэння і самарэалізацыі вучня – аб'екта пазнавальнай дзейнасці. Дзеці вучацца актыўна, творча; самастойна здабываюць веды. Адбываецца дыялог з настаўнікамі; веды – з будучыні («школа мыслення»).

Прыклад прыклад. Калі малое дзіця цягнецца да гарачага чайніка, звычайна бацькі перашкаджаюць яму са словамі: «Нельга, будзе балюча!». Але такога досведу маленькі чалавек яшчэ не мае. Як хутка і якім спосабам ён гэты досвед атрымае, залежыць ад упартасці і зацікаўленасці дзіцяці, але, хутчэй за ўсё, вы пры гэтым прысутнічаць не будзеце. Больш разумна будзе даць дакрануцца яму да гарачага, адчуць і зразумець самому. Упэўнена, у другі раз словы не спатрэбяцца.

Мне падабаецца думка вядомага шахматыста Каспарова: «Дурняў у прыродзе няма, ёсць чалавек не на сваім

месцы». Таму задача настаўніка накіраваць, заўважыць і дапамагчы знайсці маладому чалавеку сваё месца ў жыцці. Згадзіцеся, гэта зусім іншае, чым перадача гатовых ведаў.

Што такое «актыўнае навучанне»?

Стратэгія актыўнага навучання – гэта арганізацыя педагогам, з дапамогай вызначанай сістэмы прыёмаў і метадаў, адукацыйнага працэсу, заснаванага на:

- суб'ектна-суб'ектных стасунках настаўніка і вучня;
- шматбаковай камунікацыі;
- канструяванні ведаў вучнямі;
- выкарыстанні самаацэнкі і зваротнай сувязі;
- актыўнасці вучня.

Паколькі мой артыкул мае мэту, можна сказаць, рэкламы актыўных метадаў, то лепш за ўсё будзе прывесці канкрэтныя яскравыя прыклады.

1. На ўроку геаграфіі (з вопыта настаўніцы МБГ г. Маладзечна Дрокінай Галіны)

Пасярод класа стаіць стол, на ім аркуш паперы з насыпанымі шышкамі; чатыром вучням прапануецца палавіць рыбак. Яны імкнуцца схапіць як можна больш. Падлічваюць. Далей настаўніца падзяляе аркуш на 4 часткі, зноў рассыпае шышкі і кажа: «Гэтае мора падзелена на тэрыторыі, вось гэта ваша асабістая частка. Лавіце рыбак». Задумаліся. І ўжо ніхто не хапае, кожны разумее, што сваё трэба берагчы. Вучні тлумачаць свой выбар. А потым адбываецца пераход да вывучэння складанай тэмы... Тут галоўнае – што разуменне, цікаўнасць, уважлівасць ужо ёсць, і дзеці прыйшлі да гэтага самастойна, праз гульню, умела арганізаваную вопытным настаўнікам, творчым чалавекам.

2. У выхаваўчай рабоце

Рэкамендую праводзіць гэтую гульню ў пачатку навучальнага года або пры стварэнні новага калектыву. Усе ўдзельнікі становяцца ў кола і заплюшчваюць вочы. На-

стаўнік прыляпляе ім на лоб рознакаляровыя квадраты. Цяпер расплюшчваем вочы. Задача: не размаўляючы, сабрацца групамі паводле колеру. Складанасць у тым, што кожны ўдзельнік не ведае, якога колеру яго квадрат, але добра бачыць колер сваіх аднакласнікаў і можа дапамагчы, паказаўшы напрамак. Яму таксама хтосці прыходзіць на дапамогу. Калі заданне выканана, настаўнік прапануе кожнаму расказаць, як ён знайшоў дарогу да свайго месца. Аналізуючы, што дапамагло выканаць заданне і прыйсці да поспеху, дзеці адчуваюць, што ўзаемадапамога, добразычлівасць, уважлівасць адзін да аднаго – гэта не проста словы. І колькі б вы ім не паўтаралі, пакуль не будзе набыты асабісты досвед, вам ніхто не паверыць.

3. Падчас працы ў рознаўзроставак груп

Летам я працую ў дзіцячым аздараўленчым лагеры з мастацкім ухілам «Гармонія». Там адпачываюць дзеці, якія займаюцца бальнымі танцамі, і добра ведаюць адзін аднаго. Праца арганізатарам прывяла мяне да думкі, што мае сэнс перад мерапрыемствам ствараць групы з дзецьмі рознага ўзросту. Гэта дае магчымасць больш-менш сумленна падрыхтаваць удзельнікаў (конкурс прыгажуняў, рыцараў і інш.) Увесь лагер падзяляецца на столькі групаў, колькі ўдзельнікаў будзе ў конкурсе. Кожная канкурсантка атрымлівае ўмову, заданне і групу, якая будзе ёй дапамагаць. І хлопцы, і дзяўчаты мала знаёмыя. Што рабіць? Пасля невялічкай раскачкі знаходзіцца сярод іх чалавек, які становіцца лідэрам і размяркоўвае абавязкі. (Калі не знаходзіцца, побач ёсць выхавальнікі, яны дапамагаюць арганізаваць працу). Дарослым дзецям прыходзіцца быць больш цяплівымі, спакойнымі і ўважлівымі да малых, а малымі разумеюць, што трэба слухацца старэйшых у інтарэсах свайго групы і свайго прыгажуні або рыцара. Нехта малое, нехта стварае касцюм або танец, нехта мяняе ваду для маляван-

ня, або шукае кветкі і г.д. Галоўнае – сумесная праца на карысьць агульнай мэты. Як падвядзенне выніка абавязковае абмеркаванне працы групы: што дапамагала, што перашкаджала, што спадабалася. Потым будзе іншая гульня, – напрыклад, турыстычная эстафета, і групы будуць ужо іншыя, кожны з дзяцей прыйдзе туды са сваім досведам.

Станоўчыя бакі выкарыстання метадаў актыўнага навучання

Настаўнік пачынае нестандартна ставіцца да сваёй дзейнасці, адбываецца тое самае пашырэнне свядомасці. Праз некаторы час ён ужо не зможа праводзіць урокі не цікава. Выкарыстанне актыўных метадаў прымушае рухацца наперад, дае добры прыліў сілаў, стымулюе творчасць, садзейнічае ўсталяванню лепшых узаемаадносін паміж ім і дзецьмі; да дзяцей узрастае давер.

Вучні атрымліваюць павышэнне матывацыі; актывізацыю ўвагі, фантазіі, творчасці. Развіваецца ўменне дакладна і лаканічна выражаць свае думкі, паважаць думку іншага, узрастае інтарэс да сумеснай дзейнасці, з'яўляецца ініцыятыва, набываюцца камунікатыўныя ўменні, навыкі самаарганізацыі. У працу ўключаюцца ўсе вучні.

Якія ж існуюць бар'еры распаўсюджвання метадаў актыўнага навучання?

«?» *непадрыхтаванасць бацькоў*: яны вучыліся інакш. Прыклад. На ўроку матэматыкі, каб зацікавіць дзяцей тэмай урока, настаўнік прапануе назваць некалькі назоўнікаў-асацыяцыяў да новай тэмы. Пасля чаго дзеці разам складаюць верш:

Хто параўноўваць умее дробы, лікі

Таго чакаюць поспехі вялікія!

(Дзякуй за ідэю настаўніцы хіміі СШ №1 г.Маладзечна Таццяне Шырочынай). Настрой на ўроку задаўся добры і

дзеці з ахвотай працавалі, але ўявіце сабе рэакцыю бацькоў на такое матэматычнае вершаскладанне...

«+» Каб пазбегнуць праблем гэтага плана, неабходна праводзіць тлумачальную работу і з дзецьмі, і з бацькамі.

«?» *непадрыхтаванасць вучняў*: асноўная частка вучняў прывычная да пасіўных паводзін на ўроку, а тут іх ставяць у такія ўмовы, што прыходзіцца працаваць, гаварыць, усім прымаць удзел; не выпрацаваны навык самастойнай працы; сустракаюцца вучні, у якіх няма матывацыі нават да гульні; без аналізу, моцнай матывацыі, абавязковай рэфлексіі кожнага, асабліва на першых кроках, у вучняў можа скласціся ўражанне аб несур'езнасці такой працы; няма досведу актыўнага дзеяння.

«+» Практыка, практыка, практыка, акуратны і мэтанакіраваны падбор метадаў.

«?» *непадрыхтаванасць настаўніка*: неабходнае глыбокае веданне псіхалогіі вучняў, калектыву; трэба быць самому актыўным, дзейсным, валодаць крэатыўным мысленнем; быць гатовым праводзіць даволі вялікую папярэднюю работу, часам трохі змяняць праграму.

Хацелася б трохі спыніцца на гэтым пункце, бо на мой погляд, насамрэч менавіта ён самы складаны. Эрык Бёрн падзяляе людзей паводле жыццёвых пазіцыяў на дзве катэгорыі: «прынцы» і «жабы»:

- «Зялёная жаба» – я благі, а ты добры.
- «Шэрая жаба» – я благі, і ты благі.
- «Карычневая жаба» – я добры, а ты благі.
- «Прынц» – я добры, і ты добры.

Самае галоўнае, чым адрозніваюцца першыя і апошнія – тое, што «жабамі» мы ўсе нараджаемся, а «прынцамі» можна толькі станавацца, мэтанакіравана працуючы над сабой. Аўтар такога дзялення выказвае думку, што пакуль настаўнік не стане «прынцам», нічога ў яго не атрымаецца.

ца. Сапраўдны настаўнік – шчаслівы настаўнік («прынец»). З гэтага гледзішча асноўнай задачай любога настаўніка з’яўляецца задача самому стаць «прынцам» і стварыць умовы, якія дазваляць рухацца тым жа шляхам яго вучням. («Эффективный учитель. Книга о превращении детей в хороших учеников». А.Л. Крупинин, И.М. Крохина)

«+» Прапаную абавязкова прачытаць гэтую кнігу настаўнікам, асабліва пачаткоўцам. Можна так здарыцца, што менавіта з крока да «прынца» самога настаўніка і трэба пачынаць.

«?» *абмежаванасць часовымі рамкамі ўрока.*

«+» даволі часта гэтая абмежаванасць мабілізуе і садзейнічае больш напружанай рабоце ў групе.

«?» *матэрыяльная база:* грошы, папера, маркеры, ксеракс, месца, мэбля.

«+» Прабачце, калі ласка, але хто хоча, шукае магчымасці, хто не хоча, шукае апраўданні. Ёсць бацькі, можна звярнуцца да адміністрацыі, пры вялікім жаданні знайсці спонсараў... Наогул, праявіце вынаходлівасць.

«?» *цяжкасці ацэньвання: праца кожнага ў групах, ацэньванне творчых працаў і г. д.*

Спачатку я карысталася недасканалымі спосабамі, якія адмоўна ўздзейнічалі як на слабых або лянiвых вучняў, так і на старанных і працавітых. Гэта ацэньванне па адным для ўсёй групы: паводле лепшага, або паводле мінімальнага выніку, або па выпадкова выбраным вучні і г. д. Пры такой сістэме можа фармавацца звычка адсядзецца, атрымаць добрую адзнаку за кошт іншага, а з другога боку можа расці незадаволенасць ад нічым не апраўданай «ураўнілаўкі». Насамрэч кожны чалавек павінен быць адказны за асабістую працу, асабістыя веды і навыкі. А сумесная праца ў групе садзейнічае больш якаснаму засваенню матэрыяла: можна ўдакладніць у аднакласнікаў, адшукаць больш

рацыянальны спосаб развязання праблемы (адна галава – добра, а дзве – лепш), узаемаўзбагаціцца, растлумачваючы незразумелае. Але кожны абавязкова напрыканцы працы павінен выдаць свой асабісты вынік і атрымаць сваю асабістую адзнаку.

«+» Ацэньванне павінна адбывацца паводле 10-бальнай сістэмы з улікам 5 узроўняў.

- «+» і «?» сабраныя ў асобным журнале, іх накопленне да пэўнай адзнакі;
- папулярнасць сярод вучняў: дзеці аддаюць свае галасы больш якасна зробленаму, на іх погляд, праекту;
- самастойнае ацэньванне вучнямі работы кожнага ўнутры групы.
- настаўніку трэба самому або з вучнямі распрацаваць крытэрыі, сістэму адзнак за кожную працу (у тым ліку і творчую).

Памятайце, што ёсць метады, накіраваныя на ўваход у тэму, на першапачатковыя ўяўленні нейкіх паняццяў, дзе ацэньванне не патрэбна зусім.

У канцы артыкула я змясціла спіс літаратуры, якая дапаможа глыбей, больш дасканала і лагічна разабрацца ў метадах актыўнага навучання і пазнаёміцца з багатымі скарбонкамі метадаў.

Хачу падвесці рысу. Вы ўбачыце, што працы ў вас не стане менш. Але тыя змяненні, якія будуць адбывацца з вашымі вучнямі, тое пашырэнне свядомасці (як дзіцячай, так і вашай), тое адчуванне сваёй карыснасці і рэалізава-насці, будуць нязменна натхняць вас на новыя крокі да метадаў актыўнага навучання. А пасля добрага знаёмства з імі вас ужо чакаюць інтэрактыўныя метады. Яны падобныя на карцінкі «трэцяе вока», калі ўважлівы глядач пачынае бачыць аб’ёмную выяву. Жадаю вам поспехаў, цікавых

адкрыццяў (асабліва ў сабе), пашырэння свядомасці і пазітыўнага мыслення!

Дзякую ўсім, хто дапамагаў мне ў стварэнні гэтага артыкула: СПГА «Чазенія», асабліва Змітру Губарэвічу за такт і цярдлівасць, адукацыйнаму цэнтру ПОСТ, грамадскаму аб'яднанню «Клуб абшчнення и творчства ”Гармонія”», і ўсім калегам, з якімі мне пашанцавала працаваць на семінарах, у педагагічным гуртку. Без вас нічога б не атрымалася.

Літаратура:

1. Грыгальчык Е.К., Губаревич Д.И., Губаревич И.И., Петрусев С.В. Обучаем иначе. Стратегия активного обучения. – Мн.: НО ООО «БИП-С», 2003.
2. Бюлетэнь «Навучаем інакш». – СПГА «Чазенія».
3. Величко В.В., Карпиевич Д.В., Карпиевич Е.Ф., Кирилук Л.Г. Инновационные методы обучения в гражданском образовании. – Мн.: СП «Медисонт», 2001.
4. Крупенин А.Л., Крохина И.М. Эффективный учитель. Книга о технологии превращения детей в хороших учеников. Практическая психология для педагогов. – Ростов-на-Дону: «Феникс», 1995.
5. Величко В.В., Дергай А.В., Карпиевич Д.В., Савчик О.М. Межкультурное образование в школе. – Мн.: «Тесей», 2001.
6. Эдвард де Боно. Учите вашего ребенка мыслить. – Мн.: «Попурри», 1998.

Інавацыйныя методыкі ў беларускай школе

Зборнік артыкулаў настаўнікаў

Падпісана ў друк 30.09.2006. Фармат 60x84/16.
Папера афсетная. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк арк. 43,4. Заказ № 65.

Наклад 299 асобнікаў. Распаўсюджваецца бясплатна.